Еріх Марія Ремарк

ЖИТТЯ У ПОЗИКУ

Переклад: Рома Попелюк, Юрій Винничук

Життя у позику

1

Клерфе зупинив авто на автозаправці, перед якою було розчищено сніг, і посигналив. Ворони, що кружляли навколо телефонних стовпів, зняли гучний вереск, а в маленькій майстерні на запліччі хтось клепав молотком бляху. Врешті гуркіт стих і з будівлі вийшов хлопчина в червоному светрі і окулярах у сталевій оправі.

— До повного, — сказав Клерфе і вийшов.

— Бензин "Супер"?

— Так. Чи можна десь тут перекусити?

Хлопець показав великим пальцем через дорогу.

— Навпроти. Нині на обід їхня фірмова страва — свиняче коліно з квашеною капустою. Зняти ланцюги? Там вище шосе закрижаніло ще сильніше, ніж тут.

— До самого перевалу?

— Перевалом не проїдете. Від учора його геть засипало. Таким низьким спортовим автом ви не маєте найменших шансів.

— Ні? — сказав Клерфе. — Ти починаєш мене інтригувати.

— Ви мене також, — відбрив хлопець.

Ресторація в готелі просякла запахом старого пива і довгої зими. Клерфе замовив вуджений яловичий окіст, хліб, сир і карафку білого швейцарського вина. Попросив офіціантку занести йому їжу на терасу. Назовні було не дуже зимно. Розлоге небо мало барву тирличу.

— Може, облити ваше авто зі шланга? — запитав через дорогу хлопець. — Щоб я скис, коли йому того не бракує.

— Не треба. Протри тільки вітрове скло.

Авто довго не було мите, і болото, яким затраскали його задні колеса незліченних вантажівок, коли він їх обганяв, кидалося в очі. "Пощо, власне, я приїхав сюди? — роздумував Клерфе. — На лижви й так уже запізно. Співчуття? Співчуття — кепський товариш подорожі — і ще гірший у ролі мети. Чому я не їду до Мюнхена? Або до Мілана? Але що б я робив у Мюнхені? А в Мілані? Або деінде? Я втомлений. Втомлений сидінням на одному місці і втомлений прощаннями. А може, я тільки втомлений необхідністю приймати рішення? Але на що я мав би наважитися?" Допив вино і повернувся до ресторації.

Дівчина за прилавком мила келихи. Клерфе витягнув з кишені плескату пляшку в шкіряному футлярі.

— Чи можете мені наповнити її коньяком?

Дівчина почала чаркою відміряти коньяк. Клерфе попросив ще дати дві пачки цигарок і розрахувався.

— Це кілометри? — запитав хлопець на заправці, показуючи на спідометр.

— Ні, милі.

Хлопець свиснув.

— Що ви робите в Альпах? Чому, маючи таке авто, ви не на автобані?

Клерфе зиркнув на нього. Блискучі скла окулярів, кирпатий ніс, прищі, відкопилені вуха — істота, яка щойно поміняла меланхолію дитинства на усі помилки напівдорослого стану.

— Не завжди треба робити те, що правильно, синку. Навіть коли це собі усвідомлюєш. У цьому може інколи полягати чарівність життя. Розумієш?

— Нє, — відказав хлопець, шморгнувши носом. — Але телефони аварійної допомоги знайдете уздовж усіх перевалів. Якщо застрягнете, достатньо зателефонувати. Ми вас витягнемо. Тут є наш номер.

— Ви не маєте вже сенбернарів з пляшечками горілки на шиї?

— Нє. Коньяк надто дорогий, а собаки зробилися надто бешкетними. Самі випивали алкоголь. Для цієї мети маємо тепер волів. Здорових волів для витягання авт.

Хлопець, зблискуючи окулярами, витримав погляд Клерфе, який вкінці сказав:

— Тебе тільки мені сьогодні бракувало. Альпійський мудрагель на висоті тисяча двісті метрів! Може на додаток звешся Песталоцці або Лаватер?

— Нє. Ґерінґ. — Хлопець показав зуби, в яких бракувало одного сікача. — Але на ім'я маю Губерт.

— Ти, може, родич цього…

— Нє, — перебив його Губерт. — Ми походимо з Ґерінґів базельських. Якби я належав до тих, то не мусив би тут помпувати бензин. Ми б отримували грубу пенсію.

Клерфе помовчав.

— Дивний день, — сказав врешті. — Хто б таке сподівався? Всього найкращого тобі, синку, в наступному житті. Ти був для мене сюрпризом.

— Ви для мене нє. Ви ж автогонщик, правда?

— Чому ти так вирішив?

Губерт Ґерінґ показав на майже геть затрасканий болотом номер на радіаторі.

— То ти ще й детектив! — Клерфе сів за кермо. — Може, тебе краще завчасу ув'язнити, щоб позбавити людство від нового нещастя. Коли станеш прем'єром, буде вже пізно.

Ввімкнув двигун.

— Ви забули заплатити, — сказав Губерт. — Сорок два франчика.

Клерфе подав йому гроші.

— Кажеш, Губерте, франчика! Це мене тішить. У країні, де гроші називають пестливо, ніколи не буде диктатури.

За годину авто застрягло. Кілька снігових лавин на схилі обірвалося і засипало шосе. Клерфе міг розвернутися і спуститися назад у долину,

але не мав бажання ще раз так швидко зустрітися з риб'ячими очима Губерта Ґерінґа. Крім того, не любив розвертатися. Тому терпляче сидів далі у своєму авто, курив цигарки, пив коньяк, прислухався до каркання ворон і чекав на Бога.

Бог з'явився за якийсь час в образі невеликого снігового плуга. Клерфе поділився з водієм рештою коньяку. Потім той рушив уперед і почав здіймати своєю машиною тумани снігу і відкидати його на бік. Двісті метрів далі шосе знову було чисте. Сніговий плуг з'їхав на бік, і авто Клерфе прослизнуло повз нього. Водій плуга помахав йому на прощання. Він, як і Губерт, носив червоний светр і окуляри. Тому Клерфе, розмовляючи з ним, тримався безпечних тем — сніг і алкоголь, двох Ґерінґів упродовж одного дня було б однак забагато.

Губерт плів дурниці, перевал не був засипаний. Авто піднімалося тепер швидко вгору, і враз Клерфе побачив далеко перед собою долину, сизу і лагідну в ранніх сутінках, а в ній село з розсипаними кубиками будинків з білими дахами, кривою церквою, ковзанками, кількома готелями і першими світелками у вікнах. Потім повільно з'їхав униз серпантином. Десь в долині, в одному з санаторіїв, повинен мешкати Ґольманн, його змінник, який минулого року захворів. Лікар встановив туберкульоз, але Ґольманн сміявся з цього діагнозу — щось таке в епоху антибіотиків і пеніциліну вже не могло бути, а якщо й було, то людина діставала жменю пігулок, кілька заштриків і знову була здорова. Але ті чудесні засоби виявлялися не такими вже прекрасними і безвідмовними, як їх вихваляють, особливо серед людей, які виростали в роки війни і були виснажені. Під час "Перегонів Тисяча Миль" в Італії Ґольманн неподалік Рима дістав кровотечу, і Клерфе мусив його дорогою висадити. Лікар наполягав на тому, щоб вислати його на кілька місяців у гори. Ґольманн казився, але врешті скорився, з тією лише різницею, що кілька місяців перетворилися на рік.

Враз двигун почав кашляти. Свічки, знову свічки! Останній відрізок схилу проїхав з вимкненим двигуном, поки авто не зупинилося на рівній дорозі, і лише тоді відкрив капот.

Проблема була, як завжди, в залитих мастилом свічках другого і четвертого циліндра. Викрутив його, прочистив, після чого засунув на давнє місце і ввімкнув стартер. Тепер двигун функціонував, і Клерфе натиснув кілька разів рукою на педаль газу, щоб усунути зайве мастило. Мотор знову заревів. Коли випростався і побачив, що галас сполохав коней, запряжених в сани, що під'їжджали з другого боку. Коні стали дуба і, шарпаючи саньми, кинулися у бік авто. Клерфе вибіг їм навперейми, вхопив лівого коня за віжки і добру хвилину дозволив себе волочити.

Врешті коні зупинилися. Вони тремтіли усім тілом, а над головами клубочилася хмара пари. Їхній переляканий, божевільний погляд справляв враження, мовби очі належали якимсь доісторичним істотам. Клерфе обережно опустив віжки. Коні стояли, пирхаючи і побрязкуючи дзвониками. Вочевидь, то не були звичайні шкапи, вживані до запрягу.

З саней піднявся високий чоловік в чорній хутряній шапці і почав заспокоювати тварин. Біля нього сиділа молода жінка, котра міцно вхопилася за поручні. У неї було засмагле обличчя і дуже світлі очі.

— Мені дуже прикро, що я вас налякав, — сказав Клерфе. — Я не подумав про те, що коні тут не звиклі до авто.

Чоловік ще трохи займався кіньми, після чого пустив поводи і сів у сани.

— Не звиклі до авто, які так галасують, — сказав холодно. — В кожному разі сани я міг би сам затримати. Проте я дякую, що ви намагалися нас врятувати.

Клерфе оглянув свої штани, потім підняв очі і побачив зарозуміле обличчя, в якому тлів ще слід насмішки, мовби той глузував з того, що він без потреби вчинив героїчний жест. Вже давно ніхто у нього не викликав такої відрази з першого погляду.

— Я не збирався рятувати вас, — відказав сухо, — а своє авто від полоззя ваших саней.

— Маю надію, що ви при цьому не дуже вимастилися.

Чоловік зайнявся знову кіньми. Клерфе придивився до жінки.

"Вона і є причиною, — подумав. — Він сам хоче залишитися героєм".

— Ні, я не вимастився, — відказав повільно. — Для цього треба чогось більшого.

Санаторій "Белла Віста" розташувався на узвозі вище села. Клерфе припаркував авто біля входу, де стояло вже кілька саней.

— Клерфе! — гукнув хтось.

Озирнувшись, побачив, на своє здивування, Ґольманна, який наближався до нього. Думав, що застане його в ліжку.

— Клерфе! — гукав Ґольманн. — Це справді ти?

— Авжеж. А ти? На ногах? Я думав, лежиш у ліжку.

Ґольманн розсміявся.

— Лежання тут старосвітське. — Поплескав Клерфе по спині і втупив погляд в авто. — Мені здалося, що я чую знизу гарчання "Джузеппе", я думав вже, що то галюцинація. А потім побачив, як ви піднімаєтеся вгору. Що за несподіванка! Звідки ти їдеш?

— З Монте-Карло.

— Ти диви! — Ґольманн не міг заспокоїтися. — І на додачу з "Джузеппе", цим старим левом! Я думав уже, що ви забули за мене!

Попестив кузов авта, в якому не раз їздив на перегонах. У ньому дістав також свою першу важку кровотечу.

— То це таки "Джузеппе", правда ж? Не його менший брат?

— Так, "Джузеппе". Але вже не бере участі в перегонах. Я викупив його з фабрики. Тепер на пенсії.

— Як і я.

Клерфе підняв очі.

— Ти не на пенсії, лише у відпустці.

— Цілий рік! То вже не відпустка. Але ходімо всередину. Мусимо відсвяткувати цю зустріч! Що ти п'єш? Далі горілку?

Клерфе кивнув.

— А ви маєте тут горілку?

— Для гостей є усе. Це сучасний санаторій.

— Принаймні робить таке враження. Виглядає на готель.

— На цьому, між іншим, полягає лікування. Сучасна терапія. Ми вже не пацієнти, а курортники. Такі слова, як "хвороба" і "смерть", — табу. Просто їх ігнорують. Прикладна психологія. Дуже практична для духу, але люди всупереч цьому помирають. Що ти робив у Монте-Карло? Був на перегонах?

— Звичайно. Ти вже не читаєш спортови́х вістей?

Ґольманн знітився.

— Спочатку читав. Потім припинив. Маразм, правда?

— Навпаки, дуже розсудливо. Ти почнеш читати, коли знову їздитимеш.

— Так, — сказав Ґольманн. — Коли знову їздитиму. І коли виграю великий приз. З ким ти їхав у пробігу?

— З Торріані.

Рушили до входу. Схили гір червоніли від сонця. Лещетарі шмигали у цьому блиску, мов чорні коми.

— Гарно тут, — зауважив Клерфе.

— Авжеж, гарна в'язниця.

Клерфе не відповів. Знав інші в'язниці.

— Ти тепер завжди їздиш з Торріані? — запитав Ґольманн.

— Ні. Раз з одним, раз з другим. Чекаю на тебе.

Сказав неправду. Уже півроку Клерфе їздив з Торріані на всіх перегонах спортових авт. Але що Ґольманн не читав спортових вістей, то ця брехня була невинна. Зате подіяла на Ґольманна, як вино. На його чолі з'явилися краплі поту.

— Ти добився чогось в пробігу? — поцікавився.

— Ні. Ми спізнилися.

— Звідки ви їхали?

— З Відня. То була безглузда ідея. Усі совєтські патрулі затримували нас дорогою. Всі думали, що ми хочемо захопити Сталіна або підкласти десь динаміт. Зрештою, я не хотів виграти, тільки випробувати нове авто. Але ж у них там дороги, в тій російській зоні! Як з льодовикової епохи.

Ґольманн розсміявся.

— То була помста "Джузеппе"! А де ти їздив раніше?

Клерфе підняв руку.

— Напиймося чогось. І зроби мені певну послугу: упродовж перших днів розмовляймо про все, тільки не про перегони і авта!

— Але ж, Клерфе! То про що ж ми розмовлятимемо?

— Це лише кілька днів.

— До біса! Щось сталося?

— Ні, ні. Просто я втомлений. Я хотів би відпочити і кілька днів не чути про цю холерно ідіотичну забаву, коли люди ганяють колами на супершвидких машинах. Розумієш, що я маю на увазі?

— Звичайно, — сказав Ґольманн. — Але в чому справа? Що сталося?

— Нічого, — відказав роздратований Клерфе. — Просто я марновірний, як і кожен інший. Мій контракт закінчується і не був поновлений. Я не хочу викликати вовка з лісу. Це все.

— Клерфе, хто розбився?

— Феррер. На зовсім легеньких, просто-таки гівняних перегонах на побережжі. Йому ампутували ногу. А та навіжена баба, яка вешталася з ним від перегонів до перегонів, фальшива баронова, не хоче його тепер бачити. Сидить в казино і реве. Не хоче каліки. А тепер ходімо, поставиш мені горілку.

Сиділи в холі за малим столиком біля вікна. Клерфе роззирнувся.

— Хіба тут лише самі хворі?

— Ні. Є також здорові, які провідують хворих.

— Ну, звичайно! Оті, що з блідими обличчями, то хворі?

— Ні, то якраз здорові! — Ґольманн розсміявся. — А бліді вони тому, що приїхали зовсім недавно. Натомість ті засмаглі, як спортсмени, то хворі, які перебувають вже віддавна.

Офіціантка принесла склянку помаранчевого соку для Ґольманна і малу карафку горілки для Клерфе.

— Як довго думаєш тут залишитися? — запитав Ґольманн.

— Кілька днів. Де б я міг оселитися?

— Найкраще в "Палас Готелі". У них там добрий бар.

— А звідки ти про це знаєш?

— Ми ходимо туди, коли час від часу вдається нам звідси чкурнути. Часом уночі, коли ми хочемо відчути себе здоровими. Це, правда,

заборонено, але краще вже похмілля, ніж безрезультатні дискусії з Богом, чому людина хворіє. — Ґольманн витягнув з кишені на грудях плескату пляшку і долив до своєї склянки трішки алкоголю. — То джин, — пояснив. — Теж помагає.

— Вам не дозволяють пити? — запитав Клерфе.

— Цілковитої заборони нема, але так зручніше. — Ґольманн сховав пляшку до кишені. — Тут на горах трохи впадаєш у дитинство.

Перед входом зупинилися сани. Ті самі, які Клерфе зустрів на шосе. Вийшов з них чоловік в чорній хутровій шапці.

— Знаєш, хто це? — запитав Клерфе.

— Якийсь росіянин. Зветься Боріс Волков. Але для різноманітності не колишній великий князь, хоч і далеко не бідний. Його батько, мабуть, своєчасно відкрив рахунок в Лондоні, але невчасно покинув Москву, його розстріляли. Дружині і синові вдалося вирватися. Вона мала, либонь, вшиті в корсеті смарагди завбільшки з горіх.

Клерфе розсміявся.

— Ти справжнє детективне бюро! Звідки ти знаєш це все?

— Тут люди швидко довідуються про себе все, — відказав Ґольманн з відтінком гіркоти в голосі. — За два тижні, коли закінчиться сезон лещетарів, село на решту року знову стане пліткарською глушиною.

Біля них протиснулися між столиками кілька зодягнених у все чорне курдуплів, які жваво розмовляли між собою по-іспанськи.

— Як на мале село товариство здається доволі міжнародним, — зауважив Клерфе.

— Бо таке і є. Смерть так і не стала шовіністкою.

— У цьому я б не був такий певний. — Клерфе кинув оком на двері. — Вона дружина цього росіянина?

Ґольманн озирнувся.

— Ні.

Росіянин і жінка увійшли досередини.

— Невже ці обоє теж хворі? — запитав Клерфе.

— Авжеж. Але не виглядають на таких, правда? Часто так є. Упродовж якогось часу людина виглядає квітучою. Потім вже ні, але тоді перестає з'являтися публічно.

Росіянин і жінка зупинилися біля дверей. Чоловік наполегливо в чомусь її переконував. Вона вислухала його, після чого енергійно труснула головою і швидко пройшла углиб холу. Чоловік провів її поглядом, вичекав хвилину, а відтак вийшов і сів у сани.

— Либонь, посварилися, — промовив Клерфе не без задоволення.

— Такі сцени трапляються тут щохвилини. З часом тут кожен трохи божеволіє. Психоз табору військовополонених. Пропорції міняються місцями, дрібниці набирають ваги, а важливі речі стають другорядними.

Клерфе уважно поглянув на Ґольманна.

— В тебе також?

— В мене також. Не можна безперервно витріщатися в один пункт.

— Ці двоє мешкають тут?

— Жінка. Чоловік мешкає поза санаторієм.

Клерфе встав з-за столика.

— Поїду в готель. Де ми могли б разом повечеряти?

— Тут. У нас є їдальня, в якій дозволено пригощати гостей. Чекаю тебе о сьомій. Бо о дев'ятій мушу бути в ліжку. Як в інтернаті.

— Як у війську, — сказав Клерфе. — Або перед перегонами. Пам'ятаєш, як у Мілані наш командир заганяв нас до готелю, як курей до курника?

Обличчя Ґольманна проясніло.

— Ґабрієлі? Він ще в ділі?

— Звичайно. Що з ним могло статися? Керівники вмирають в ліжку, як генерали.

Жінка, яка була з росіянином, повернулася і попрямувала до виходу, але її затримала якась сива дама і тихо сказала щось гострим тоном. Жінка не відповіла і озирнулася. Хвильку повагалася, врешті зауважила Ґольманна і підійшла до нього.

— Крокодилиця не хоче мене випустити. Каже, що ніхто мене не пускав кататися і що вона змушена буде донести на мене Далай-ламі, якщо я ще раз таке зроблю.

Тут вона помітила Клерфе і вмовкла.

— Ліліан, це Клерфе, — сказав Ґольманн. — Я розповідав вам про нього. Приїхав несподівано.

Жінка кивнула. Вона лише ковзнула поглядом по Клерфе і звернулася знову до Ґольманна.

— Вона каже, що я мушу лягти в ліжко, — сказала роздратовано. — Тільки тому, що кілька днів тому я мала гарячку. Але я не дозволю себе ув'язнити. Не цього вечора! Ви зостанетеся нагорі?

— Так. Ми з'їмо вечерю в Передпеклі.

— Я також прийду.

Кивнула і повернулася углиб холу.

— Тобі усе це нагадує тибетський стиль, — сказав Ґольманн. — Передпеклом зветься тут приміщення, в якому можна перебувати гостям. Далай-лама — це, звісно ж, наш професор, а Крокодилиця — старша сестра.

— А ця жінка?

— Ліліан Дюнкерк. Бельгійка. Батьки вже померли.

— Чому вона так рознервувалася через таку дурницю?

Ґольманн знизав плечима. Тепер він здавався втомленим.

— Я вже тобі говорив, що всі тут трохи божеволіють. Особливо коли хтось вмирає. Вчора померла її приятелька в санаторії. Люди цим не надто переймаються, але завжди разом з небіжчиком вмирає щось більше. Ймовірно, трохи надії.

— Авжеж, — згодився Клерфе. — Але це всюди так.

Ґольманн кивнув.

— Тут починають вмирати навесні. Частіше, ніж у Відні. Цікаво, правда?

…Верхні поверхи санаторію правили за лікарню. Ліліан зупинилася перед дверима покою, в якому померла Аґнес Сомервіл. Почувши зсередини якісь голоси, прочинила двері.

Труну вже винесли. Вікна були відкриті, і дві жінки прибирали кімнату. Вода плюскотіла по підлозі, в повітрі витав запах лізолу і мила, меблі було зсунуто, і яскраве електричне світло проникало в кожен закут.

Ліліан на хвильку навіть засумнівалася, чи втрапила за адресою. Потім однак побачила закинутого на шафу плюшевого ведмедика, який був талісманом померлої.

— Її вже забрали? — поцікавилася.

Одна з прибиральниць підвела голову.

— Перенесли її до сьомого номеру. Мусимо тут прибрати. Завтра вранці приїде вже якась нова.

Ліліан зачинила двері. Вона знала сьомий номер — то був малий покій біля багажного ліфта. Туди завше переносили мертвих, бо звідти легко можна їх було спустити уночі ліфтом. Як валізи. А останні сліди по них змивають милом і лізолом.

У покою номер сім було темно. Звідси забрали навіть свічки. Труна була вже зачинена. Під віком зникло худорляве обличчя і блискуче руде волосся. Все було готове до переїзду. Квіти знято з труни, лежали на столику збоку, загорнені в шматок церати. Збоку лежали вінки. Штори — розсунуті, вікна — навстіж. У покою панував гострий холод. Всередину зазирав місяць.

Ліліан прийшла, щоб ще раз побачити покійну. Але прийшла запізно. Ніхто ніколи вже не побачить блідого обличчя і блискучого волосся Аґнес Сомервіл. Цієї ночі тайкома спустять труну додолу, а далі саньми до крематорію. Там у шаленому полум'ї вона почне горіти, руде волосся затріщить і сипоне іскрами, туге тіло напнеться, мовби оживши — а потім усе опаде, замінюючись в попіл і небуття, і кілька блідих спогадів.

Ліліан поглянула на труну. Чи не може так трапитися, що вона отямиться у цій жахливій скрині? Хіба раніше таке не бувало? Хтозна, як часто це траплялося? Відомо лише про нечисленні випадки, коли рятували людей з летаргії, але скільки було таких, що задихнулися нікому не відомі? Хіба це неможливе, щоб Аґнес Сомервіл пробувала тепер, саме тепер, кричати в тісній темряві шелестливого шовку, з пересохлим горлом, не в стані видобути жодного звуку? "Мабуть, я збожеволіла. Що за думки спадають мені до голови? Не треба було сюди заходити! Чому я це зробила? З якогось сентиментального пориву? Через збентеження? Чи через цю жахливу цікавість, щоб ще раз вдивитися в чиєсь мертве обличчя, наче в якусь прірву, з якої, може, вдасться видобути відповідь? Світло, я мушу запалити світло!"

Повернулася до дверей, однак зупинилася і почала прислухатися. Здалося їй, що почула якесь шелестіння, дуже тихе, але виразне, мовби нігті дряпали шовк. Швидко намацала контакт. Яскраве світло в одну

мить вигнало ніч, місяць і жах! "Я чую духів, — подумала. — То була моя власна сукня! Мої власні нігті. А не втомлений, гаснучий імпульс життя, що затремтів у мертвому тілі".

Знову втупила погляд в труну, осяяну яскравим світлом. Ні — в цьому чорному лискучому ящику з бронзовими держаками не було вже життя. Навпаки — у ній замкнена наймоторошніша загроза, яку знає людство. Там уже не лежала непорушно із застиглою кров'ю і роздутими легенями її приятелька Аґнес, то не була воскова копія людини, в якій ув'язнені соки починали повільно розкладати тіло — ні, в цьому ящику чигала тільки суцільна пустка, тінь, позбавлена тіні, незбагненна пустка з вічною спрагою іншої пустки, яка жила і росла в кожній істоті, яка приходила на світ разом з кожною людиною, яка була також у ній, Ліліан Дюнкерк, і росла в мовчанні, день у день вижираючи з неї життя, щоб врешті-решт зосталася тільки оболонка життя, котру, як і цю отут, запакують до чорного ящика, мов непотріб, призначений на смітник.

Сягнула рукою по клямку. В момент, коли її торкнулася, клямка в її долоні несподівано крутнулася. Вона здавлено скрикнула. Двері відчинилися. Перед Ліліан стояв ошелешений санітар з витріщеними очима.

— Що тут таке? — пробурмотів. — Звідки ви тут, пані, взялися?

— Глянув повз неї всередину покою, де штори тріпотіли на протязі. — Тут було замкнено! Як ви увійшли сюди? Де ключ?

— Тут не було замкнено.

— Тоді хтось мусив… — санітар поглянув на двері. — А, є в замку!

— Витер рукою чоло. — Знаєте, хвильку тому мені здалося… — показав на труну. — Я думав, що то ви і що…

— Це я і є, — шепнула Ліліан.

Чоловік ступив крок всередину.

— Ви не зрозуміли мене. Я подумав, що ви і є покійниця! Уявляєте? А я бачив у житті багато чого! — Засміявся. — Це називається страх проти ночі! Що ви, власне, тут робите? Номер вісімнадцять давно вже запакований.

— Хто?

— Номер вісімнадцять. Імені я не знаю. Зрештою, це зайве. Коли випаде комусь ґеґнути, то не поможе йому найгарніше ім'я, — санітар вимкнув світло і замкнув двері. — Можете тішитися, панянко, що то не ви, — сказав добродушно.

Ліліан вигребла з торби монету.

— Це маленька компенсація за страх, якого я вам нагнала.

Санітар віддав честь і потер долонею щетину на бороді.

— Глибоко вдячний. Поділюся з колегою. Після такого сумного заняття пиво завжди особливо смакує. Але прошу вас не брати нічого надто близько до серця, панянко. Колись усі ми змушені будемо в це повірити.

— Так, — відказала Ліліан. — Є в цьому певна потіха. Авжеж, чудесна потіха, правда?

У її покої дзеленчало центральне опалення. Горіли всі лампи. "Я вар'ятка, — подумала. — Я боюся ночі. Боюся самої себе. Що я маю чинити? Я можу випити снодійне і залишити запалене світло. Можу

зателефонувати до Боріса і побалакати з ним". Простягла руку до слухавки, але не піднімала. Знала, що він їй скаже. Знала також, що Боріс має рацію. Та й що з того? Людина не може жити чужим розумом. Люди живуть почуттями, а для почуттів байдуже, хто має рацію.

Вона примостилася на кріслі під вікном. "Я маю двадцять чотири роки, — подумала, — стільки саме, що Аґнес. І я тут уже чотири роки. А перед тим шість років була війна. Що я пізнала в житті? Знищення, втечу з Бельгії, сльози, страх, смерть батьків, голод, а потім хворобу, спричинену голодом і втечею. Раніше я була дитиною. Я уже ледве можу пригадати, як виглядали міста вночі за мирного часу. Море вогнів і вулиці залиті яскравим світлом — що я з цього ще пам'ятаю? Я знаю тільки затемнені вікна і зливу бомб з чорного неба, а потім окупацію і страх, і переховування, і холод. Щастя? Як же змаліло це безмежне слово, яке так виблискувало колись у мріях! Щастям вже здавалися не тепла кімната, а хліб, підвал, безпечне місце від обстрілів. А потім я потрапила до санаторію".

Ліліана непорушно дивилася у вікно. Внизу біля входу для постачальників і служби стояли сани. Може, приїхали вже по Аґнес Сомервіл. Торік вона увійшла — весела, в хутрі і з букетом квітів — головним входом до санаторію, а тепер покидала будинок крадькома, службовим входом, так, мовби не заплатила рахунку. Шість тижнів тому вона ще снувала з Ліліан плани від'їзду. Від'їзду — примари, виїзду — фатаморґани, який ніколи не здійснився.

Задзвонив телефон. На хвильку завагалася, але підняла слухавку.

— Так, Борісе, — вона уважно слухала. — Так, Борісе…так, я розсудлива… так, я знаю, що набагато більше людей помирає на інфаркт і рак. Я читала статистику, так, Борісе. Я знаю, що так нам тільки здається, бо ми живемо вкупі тут усі на горах… Так, багатьох вдається вилікувати, так-так… нові ресурси, так, Борісе, я розсудлива, напевно… ні, не приїжджай… так, я кохаю тебе, Борісе, звичайно.

Відклала слухавку.

— Розсудлива, — шепнула до себе, поглянувши в дзеркало, з якого дивилося на неї її обличчя, чуже, чужими очима, — розсудлива! Мій Боже, я надто довго була розсудлива! І навіщо? Щоб стати двадцятим чи тридцятим номером в кімнаті номер сім біля багажного ліфта. Опинитися у чорному ящику, від вигляду якого волосся їжиться на голові?

Поглянула на годинник. Наближалась дев'ята. Перед нею була безмежна темна ніч, повна паніки і нудьги, тієї жахливої суміші, котра є сталою ознакою всіх санаторіїв, — паніки перед хворобою і нудьгою регламентованого існування, які разом ставали нестерпними, бо той контраст провадив лише до загостреного відчуття повної безпорадності.

Ліліан встала. Тепер тільки б не залишатися сам на сам з собою! Внизу має бути ще кілька осіб — принаймні Ґольманн і його гість.

У їдальні, крім Ґольманна і Клерфе, сиділо ще троє латиноамериканців — двоє чоловіків і дебела, невисока жінка. Всі троє одягнені на чорно, всі троє мовчали. Скидалися на малі чорні пагорби посеред зали під яскравою лампою.

— Вони приїхали з Боготи, — пояснив Ґольманн. — Їх викликали телеграфом. Донька чоловіка в рогових окулярах була навмируща. Але відколи вони тут, дівчині покращало. Тепер не знають, що робити: повертатися чи лишитися тут.

— Мати могла б лишитися, а ті повернутися.

— Та товста жінка не є матір'ю, а мачухою, і це вона дає гроші, за які живе тут Мануела. Власне ніхто з них не хоче залишитися, навіть її батько. В Америці вони майже забули про дівчину. Регулярно присилали чеки, самі жили в Боготі, а Мануела тут — від п'яти років — і раз на місяць писала їм листа. Батько і мачуха уже давно мають дітей, яких

Мануела не знає. Все було добре — поки не захотілося їй вмирати. Тоді очевидно мусили прилетіти, хоч би з уваги на репутацію. Дружина не хотіла пустити чоловіка самого. Вона старша за нього і ревнива, і знає, що надто товста. Щоб почуватися певніше, взяла з собою брата. У Боготі і без того пліткують про неї, що виштовхнула Мануелу з дому, тепер хоче показати, що її любить. Отже це не тільки питання ревнощів, але й престижу. Якби повернулася сама, знову потрапила б на людські язики. Тому сидять тут і чекають.

— А Мануела?

— Батько і мачуха відразу після приїзду дуже за нею упадали, бо мала ж бо ось-ось померти. Бідна Мануела, яка ніколи не зазнала батьківської любові, така була щаслива, що почала набирати сил. Однак тепер батькам уже уривається терпець. Крім того, з кожним днем вони гладшають, бо діймає їх якийсь нервовий голод і раз у раз напихаються славетними місцевими солодощами. За тиждень уже будуть Мануелу ненавидіти, що вона не квапиться на той світ.

— Або призвичаяться до села, куплять цукерню і оселяться тут, — сказав Клерфе.

Ґольманн розсміявся.

— Ти маєш жахливу уяву.

— Навпаки. Я маю тільки жахливий досвід. Але звідки ти все це знаєш?

— Я ж тобі уже казав, що тут ніхто не має таємниць. Сестра Корнелія розмовляє іспанською і є повірницею мачухи.

Три чорні постаті піднялися мовчки з-за столика. Урочисто, з гідністю крокували одне за одним до виходу, щоб за мить ледь не зіткнутися з

Ліліан, яка влетіла до їдальні так стрімко, що товстуля перелякалася і, писнувши пронизливо по-пташиному, відступила набік. Ліліан підійшла квапливим кроком до столика Ґольманна і Клерфе і лише тоді озирнулася за жінкою.

— Чому вона верескнула? — прошепотіла. — Адже я не дух! А може, однак уже? — Почала шукати люстерко. — Цього вечора, здається, я можу кожного перелякати.

— Кого ще?

— Санітара.

Ґольманн кивнув.

— Нас ви не перелякаєте, Ліліан.

Вона заховала люстерко до торби.

— Була вже тут Крокодилиця?

— Ні, але щохвилини має надійти і нас викинути. Пунктуальна, як прусський фельдфебель.

— Жозеф має варту при дверях сьогодні уночі. Можемо вислизнути. Підете до "Палас Бару"?

— У "Палас Барі" нічого не відбувається, — вклинився Клерфе. — Я саме звідти прийшов.

— Для нас відбувається завжди досить багато, — засміявся Ґольманн. — Навіть якщо нема там живої душі. Досить лише вистромити

носа поза санаторієм, то все нас збуджує. Тут люди робляться скромними.

— Тепер можемо вийти, — сказала Ліліан. — Крім Жозефа, ніхто не пильнує виходу. Другий санітар наразі зайнятий.

Ґольманн стенув плечима.

— Я маю температуру, Ліліан. Несподівано, дідько знає, звідки взялася! Може тому, що я побачив знову це заталяпане спортове авто Клерфе.

— Інколи ми відривалися і з температурою, — зауважила Ліліан. Ґольманн поглянув на неї розгублено.

— Я знаю. Але не сьогодні, Ліліан.

— Через заталяпане спортове авто?

— Мабуть. А що з Борісом? Не приєднається?

— Боріс думає, що я сплю. Сьогодні пополудні я вже раз його змусила взяти мене на прогулянку. Вдруге цього не зробить.

Прибиральниця розсунула штори. За вікном враз постав величний і безлюдний краєвид — залиті місяцем схили, чорний ліс, сніг. В порівнянні з ним троє людей скидалися на зовсім загублених. Прибиральниця почала гасити бра. З кожною погашеною лампою краєвид, здавалося, наближався на крок до людей у їдальні.

— А ось і Крокодилиця, — сказав Ґольманн.

У дверях усміхнулася міцними щелепами і холодними очима старша сестра.

— Нічні посиденьки, як зазвичай! Ми закінчуємо, прошу панства! — При цьому вдала, що не зауважила, що Ліліан все ще не спить. — Закінчуємо, — повторила. — До ліжок! До ліжок! Завтра теж буде день!

Ліліан встала.

— Справді? Ви в цьому впевнені?

— Цілком певна, — відказала похмуро старша сестра, — ваше снодійне на нічному столику, міс Дюнкерк. Ви спочиватиме наче в обіймах Морфея!

— Наче в обіймах Морфея! — повторив Ґольманн з відразою, коли та відійшла. — Крокодилиця — королева банальних фраз. Сьогодні увечері вона обійшлася з нами ще прихильно. І чому ці вартові здоров'я мусять трактувати кожного, хто потрапить до лікарні, з таким потворною поблажливістю, мовби ти дитина або кретин?

— Вони мстять за свою професію, — відповіла Ліліан з ненавистю. — Якщо у кельнерів і медсестер відняти це право, вони помруть від комплексу неповноцінності.

Вони стояли в холі біля ліфта.

— Заберете мене з собою? — запитала Ліліан. Клерфе поглянув на неї. Він завагався, маючи певний досвід з ексцентричними дамами. Але потім нагадав собі сцену з саньми і погордливу міну Волкова.

— Чом би й ні.

— Хіба це не сумно, — вона безпорадно усміхнулася, — просити трішки свободи, мов якийсь пияцюра у неприступного бармена останню чарку.

— Часто я й сам це робив, — похитав головою Клерфе. — Де мені на вас зачекати?

— Мусите вийти головним входом, який стереже Крокодилиця. А відтак спуститеся серпантином, візьмете сани і під'їдете ззаду зі службового входу. Я вийду тудою.

Клерфе перетнув порожній хол. В самому кінці серпантину знайшов сани, попрохав візника підняти будку і заїхати до службового входу санаторію "Белла Віста". Ліліан чекала в тонкій чорній смушевій накидці. Клерфе не здивувався б, якби прийшла в самій вечірній сукні без плаща.

— Мені все вдалося, — шепнула. — Я маю ключа, Жозеф дістане за це пляшку вишнівки.

Клерфе допоміг їй сісти у сани. Коли вони минали головний вхід до санаторію, вона відкинулася вглиб темної будки.

— Цього вечора ви не приїхали нагору своїм автом з огляду на Ґольманна? Щоб він його не бачив. Ви його пошкодували?

Так і справді було. Клерфе зауважив, що вигляд "Джузеппе" викликав у Ґольманна надто сильне збудження.

— Ні, — відповів. — Просто я мусив авто врешті помити.

— Звідки ви приїхали? — поцікавилася. — З Монте-Карло?

— Ні, з В'єн, неподалік Ліона.

— І кудою ви їхали?

Клерфе здивувався, чому це її цікавило.

— Звичайною трасою. Через Белфорт і Базель.

— І як було? — поцікавилася.

— Що? Подорож? Нудьга. Сіре небо і плескатий краєвид, поки не заїхав у Альпи.

Він почув, як вона дихає в темряві. А потім у світлі вітрини з годинниками, що ковзнуло по санях, побачив її обличчя. Малювався на ньому особливий вираз здивування, насмішки і болю.

— Нудьга? — повторила. — Плескатий краєвид? Мій Боже, скільки б я дала за те, щоб не мусити вже дивитися на гори.

Враз зрозумів, чому випитувала його так докладно. Для хворих гори тут були мурами, які обмежили їхню свободу. Гори давали їм легке дихання і надію, але не могли їх відпустити. Їхній світ обмежувався цією розташованою високо місциною, і тому кожне повідомлення знизу було повідомленням з втраченого раю.

— Як довго ви тут? — поцікавився.

— Чотири роки.

— А коли зможете спуститися вниз?

— Прошу поцікавитися у Далай-лами, — відповіла з гіркотою. — Обіцяє мені це щокілька місяців — так як збанкрутілі уряди обіцяють один поквартальний план за другим.

Їх проминула галаслива група туристів у комбінезонах лещетарів. Ліліан різким рухом викинула цигарку в сніг.

— Ці люди платять купу грошей, щоб приїхати в гори — можна сконати від сміху. Пригостіть мене ще однією цигаркою. Ви, напевно, не розумієте усього цього. Тут можна почуватися, як в таборі військовополонених. Не як у в'язниці, бо там принаймні відомо, коли вийдеш. А як у таборі, де ніхто не має жодного вироку.

— Я розумію це. Сам це пережив.

— Ви? У санаторію?

— У таборі військовополонених. Під час війни. Але в нас було саме навпаки. Нас утримували на низинних болотах, і швейцарські гори означали для нас вимріяну свободу. Ми бачили їх з табору. Один чоловік, що походив з цих околиць, своїми розповідями доводив нас майже до безумства. Якби запропонували нам тоді звільнення в обмін на те, щоб ми зобов'язалися жити потім кілька років у цих горах, думаю, багато хто б згодився. Теж можна сконати від сміху, правда?

— Ні. І ви б також згодилися?

— Я мав план втечі.

Ліліан подалася вперед.

— Вам вдалося втекти? Чи вас знову упіймали?

— Мені вдалося втекти. Інакше мене б не було тут. Третього виходу я не мав.

— А той чоловік? — поцікавилася за хвилю. — Той, що безперервно розповідав про гори?

— Помер в таборі на тиф. За тиждень до визволення.

Сани зупинилися перед готелем. Клерфе помітив, що Ліліан не має мокроступів. Взяв її на руки, переніс через сніг і поставив на землі перед входом.

— Пара шовкових черевичків врятована, — сказав. — Справді хочете піти до бару?

— Так. Я мушу чогось напитися.

У барі лещетарська компанія у важких черевиках тупотіла на танцювальному майданчику. Кельнер підсунув до стійки бару столик і два стільці.

— Вам горілки, як і минулого разу? — запитав він Клерфе.

— Ні, глінтвейну або бордо. — Клерфе подивився на Ліліан. — А вам що?

— Мені горілки, — відповіла вона. — Хіба й ви раніш не пили горілки?

— Так, але то було перед їжею. А зараз я б рекомендував те, що французи називають Богом в оксамитових штанятках. Бордо.

Тут він помітив, що вона інспектує його недовірливим поглядом, мабуть, запідозривши, що він її хоче трактувати як хвору.

— Я не підіграю вам, — сказав. — Якби я був тепер сам, також би замовив вино. Горілку можемо пити скільки вам завгодно завтра перед вечерею. Я пронесу пляшку до санаторію.

— Добре. Тоді може бути вино, яке учора увечері ви пили у Франції, у В'єн.

Клерфе здивувався, що вона запам'ятала назву місцевості. Треба з нею пильнуватися, бо хто має таку пам'ять до назв, звертає також увагу на інші речі.

— Прошу нам принести шато Лафіт річник 1937, якщо його маєте, — сказав офіціантові. — І прошу його не загортати в гарячу серветку. Краще принесіть таке, яке лежить у підвалі.

Офіціант підійшов до буфета і згодом повернувся.

— Телефон, пане Клерфе.

— То з санаторію! — сполошилась Ліліан. — Крокодилиця!

— Зараз переконаємося. — Клерфе встав, попрохавши офіціанта розкоркувати пляшку, аби вино трохи подихало.

— То була Крокодилиця? — запитала Ліліан, коли він повернувся.

— Ні. То був телефон з Монте-Карло. — Клерфе завагався, але коли побачив ознаку зацікавлення на її обличчі, подумав, що, може, не зашкодить, якщо вона дізнається, що деінде також помирають люди. — З лікарні в Монте-Карло. Один мій знайомий помер.

— Ви мусите повернутися?

— Ні. Зрештою, я вже нічим не зараджу. Я думаю, що для нього це щастя. Він розбився під час перегонів і став би калікою до кінця життя.

Ліліан витріщила на нього очі. Мала враження, що недочула. Що за варварські дурниці меле цей здоровий непрошений гість?

— А ви не вважаєте, що й покалічені часом хочуть жити? — поцікавилася дуже тихо набряклим від гніву голосом.

Клерфе відповів не відразу. У вухах йому ще дзвенів твердий, металевий, зневірений голос жінки, яка до нього дзвонила: "Що мені тепер робити? Феррер нічого по собі не залишив! Ані гроша! Я прошу приїхати! Я прошу мені допомогти! Я не знаю, що далі! То ви винні! Всі ви винні! Ви з вашими клятими перегонами!"

Він відігнав від себе цей спогад.

— То залежить, — сказав до Ліліан. — Цей чоловік був шалено закоханий в одну жінку, яка зраджувала його з кожним механіком. А він був завзятим автогонщиком, який однак ніколи не вибився вище пересічного. Все, чого хотів від життя, то були перемоги у великих перегонах і ця жінка. Помер, так і не довідавшись правди, помер, не знаючи, що ця жінка не хотіла його більше бачити, бо мав ампутовану ногу. То саме це я й маю на увазі, кажучи тут про щастя.

— А може всупереч тому хотів ще жити?

— Цього я не знаю, — відказав Клерфе, роздратованим тоном. — Але я бачив, як ще нещасніші люди вмирали. Ви, мабуть, також?

— Авжеж, — визнала Ліліан, триваючи однак у своїй впертості. — Але всі хотіли ще жити.

Клерфе мовчав. "Про що я тут балакаю? І навіщо? І чи не для того, щоб переконати себе в тому, у що сам не вірю? Який жорсткий, холодний голос мала приятелька Феррера в слухавці!"

— Нікому не вдається втекти від долі, — сказав врешті нетерпляче. — І ніхто не знає, коли і як його вона дожене. Хто б там, зрештою, зважав на час? І що таке, власне, довге життя? Довге минуле. А майбутнє завжди сягає тільки до наступного подиху. Або до наступних перегонів. Що далі, невідомо. Вип'ємо?

— За що?

— Ні за що. Може, за трішки відваги.

— Я маю вже відваги по дірки в носі. І утіхи також. Краще розкажіть мені, як виглядає життя там, унизу. По той бік гір.

— Сумно. Нічого, окрім дощу. Вже цілий тиждень.

Вона повільно відставила келих.

— Дощ не падав тут вже від жовтня. Тільки сніг. Я вже майже забула, як виглядає дощ.

Коли виходили, падав сніг. Клерфе викликав свистом сани. Вони їхали серпантинами вгору. Дзвонили дзвіночки на кінській збруї. Шосе було тихе і темне. Згодом почули дзвіночки, що наближалися з протилежного боку. Візник зупинився на роз'їзді під ліхтарем, щоб розминутися. Кінь нетерпляче пирхав і бив копитами по землі. У сніжній хурделі другі сани промчали повз них майже безшелесно. То були низькі сани, на яких лежав довгий ящик, оповитий в чорну церату. Біля ящика видно'було брезент, з-під якого виглядали квіти і вінки.

Візник перехрестився і погнав коня далі. Вони мовчки подолали останні закрути і зупинилися перед бічним входом до санаторію. Ліліан висіла з саней.

— Усе намарне, — сказала з вимушеною посмішкою — На хвилину можна забутися, але втекти перед цим неможливо. — Вона відчинила двері. — Дякую… і вибачаюся — я не була добрим товариством. Але я не могла бути наодинці цього вечора.

— Я також. З тієї самої причини, що й ви. Я ж вам розповідав. Телефон з Монте-Карло.

— Але ж ви казали, що це щастя.

— Є різні види щастя. Та й мало що можна сказати. — Клерфе сягнув до кишені плаща. — Це вишнівка, яку ви пообіцяли санітарові. А це пляшка горілки для вас. Добраніч.

2

Коли вранці Клерфе прокинувся, побачив захмарене небо і почув, як вітер стукає віконницями.

— Фен, — пояснив офіціант. — Теплий вітер, який викликає втому. Дошкульний передусім у кістках. Особливо в місцях перелому.

— Ви їздили на лижвах?

— Ні, в моєму випадку то рани, отримані на війні. Їзда на лижвах для мене закінчилася. Лишилася мені тільки одна нога. Але не повірите, як та ампутована нога болить мене за такої погоди.

— Який сьогодні сніг?

— Між нами кажучи: липкий, як мед. Згідно з готельним бюлетенем, добрий, а на вершинах сипкий.

Клерфе вирішив відкласти лижви на пізніше, і без того був ще втомлений, що стосується вітру, офіціант мав рацію. Його теж боліла голова. "То через коньяк вчора уночі, — подумав. — Чому я пив далі, коли відвіз до санаторію цю таємничу дівчину, котра поєднувала в собі біль світу і жагу життя? Дивні люди перебували тут у горах — люди з дуже тонкою шкірою. Я теж колись був такий. Цілі віки тому. Але я змінився, і то дуже. Я мусив. І що залишилося? Що, крім цинізму, іронії і фальшивого відчуття вищості? Як довго я міг би ще брати участь у перегонах? Хіба я уже не застарий? А що потім? Що ще мене чекає? Посада представника автозаводу в якомусь провінційному місті — і старість, що повільно надходить, з безконечними вечорами, поступовою втратою сил, болючими спогадами, з гнітючими втратами, з рутиною, з примарою екзистенції, яка добігає кінця в нудотних повторах? Біль світу заразливий. Ресурс життя, без мети і без жодної опори". Вдягнувши плащ, виявив у ньому чорну оксамитну рукавичку. Знайшов її вчора на столі, коли повернувся з бару. Мусила її забути Ліліан. Сховав рукавичку до кишені, щоб віддати пізніше.

Він ішов уже годину по снігу, коли неподалік шосе, біля лісу, побачив невелику квадратову будівлю, увінчану банею, звідки снував чорний дим. Зупинився. У Клерфе прокинулися огидливі спогади, через які змарнував кілька років життя, намагаючись їх забути.

— Що це за будівля? — поцікавився у хлопця, який відгортав лопатою сніг біля крамниці.

— По той бік вулиці? Крематорій, пане.

Клерфе ковтнув слину. Отже не помилявся.

— Тут? Навіщо вам тут крематорій?

— Для санаторійників. Тобто, для померлих.

— І для цього потрібен вам крематорій? Аж стільки вмирає?

Хлопець сперся на лопату.

— Тепер уже не так, як давніше, пане. Але до війни, я маю на увазі першу війну, та й пізніше теж — тоді багато вмирало. У нас тут довгі зими, а взимку важко копати землю, замерзає на камінь, і то глибоко. Крематорій набагато практичніший. Цей має вже майже тридцять років.

— Тридцять? Отже у вас уже був крематорій, перш ніж увійшов у моду? Задовго до розповсюдження в масовому масштабі?

Хлопець не зрозумів, що Клерфе мав на увазі.

— Якщо йдеться про практичні речі, завжди ми були тут першими, пане. Так, зрештою, дешевше. Люди не хочуть вже більше витрачати стільки коштів на перевезення трупів. Колись було інакше. Тоді багато родин перевозило своїх померлих на батьківщину в цинкових трунах. То була краща пора, ніж тепер! Не до порівняння! Мусите колись послухати мого батька, як розповідає про той час. Він отаким робом побачив цілий світ.

— Тобто: яким?

— Як конвоїр трупів, — сказав хлопець, здивований нездогадливістю незнайомця. — Тоді люди трактували ще своїх померлих з пієтетом. Не пускали їх самих у подорож. Особливо до заморських країн. Мій батько знає, наприклад, Південну Америку як власну кишеню. Люди були там багаті й завжди прагнули забрати померлих на батьківщину. То було ще перш, ніж літаки стали популярними. Транспортування відбувалося залізницею, а потім на пароплавах, з гідністю, як належить. Тривало то цілими тижнями. А як годували, пане, конвоїра трупів! Батько навіть

збирав меню і вставив їх потім в рамки. Під час однієї подорожі з однією вишуканою чилійською дамою — поповнів на цілих тридцять фунтів. Все було безкоштовно, також пиво, а крім того, коли доставив труну на місце, отримав прекрасний подарунок. А потім, — хлопець поглянув недружелюбно на квадратну будівлю, — а потім поставлено крематорій. Спочатку він служив лише для людей, які не визнавали жодної релігії, але тепер став повсюдно модним.

— Так, — підтвердив Клерфе. — Це вже не тільки тут таке.

Хлопець похитав головою.

— Люди не мають більше жодної поваги до смерті, каже мій батько. То провина двох світових воєн, надто багато людей втратило тоді життя. Та й відразу мільйони. Мій батько каже, що тому пропав його фах. Тепер навіть родини з заморських країн просять спалювати трупи своїх померлих, а урни з попелом посилають до Південної Америки літаками. Без конвоїрів.

Дим з крематорію припинив снувати. Клерфе витяг пачку цигарок і підсунув балакучому підліткові.

— Треба було вам бачити сигари, які привозив мій батько, — сказав той, беручи цигарки і приглядаючись. — "Гавани", пане, найкращі у світі. Цілі ящики! Шкода йому їх було для себе, просто щоб викурити самому, і завжди продавав тутешнім власникам готелю.

— Чим займається тепер ваш батько?

— Тепер маємо тут квітникарню. — Хлопець кивнув на крамницю, перед якою вони стояли. — Майте на увазі, що ми, пане, дешевші, ніж ці шкуродери в селі, і маємо часом прекрасні речі. Саме сьогодні вранці прийшла свіжа достава. Нічого не потребуєте?

Клерфе подумав хвильку. Квіти? Чом би й ні? Міг би їх послати до санаторію бунтівливій молодій бельгійці. То б підняло її дух. А якщо про це дізнається її приятель, цей гоноровий росіянин, то навіть ще краще.

Зайшов до крамниці. Пролунав пронизливий звук дзвінка. З-за штори вигулькнув чоловік, схожий водночас на офіціанта і паламаря. Мав на собі темний костюм і був дуже низьким на зріст. Клерфе приглядався йому з цікавістю. Уявляв його собі як неабиякого здоров'яка, хоча за хвилю усвідомив собі, що він не мусив сам волочити труни.

Крамниця виглядала убого, а квіти були пересічними, за винятком кількох справді прекрасних, що й геть не пасували до цього приміщення. Клерфе задивився на гілку білих орхідей.

— Свіжусінькі! — сказав малий чоловік. — Привезли сьогодні. Ця орхідея — то винятковий екземпляр. Протримається щонайменше тиждень. То дуже рідкісний різновид.

— Ви розбираєтеся на орхідеях?

— Так, пане. Я бачив багато ґатунків. Також за кордоном.

"У Південній Америці, — подумав Клерфе. — Може, після достави трун брав участь у невеликій експедиції в джунглі, щоб мати пізніше що розповідати дітям і онукам".

— Прошу її запакувати, — сказав, витягнувши з кишені чорну оксамитну рукавичку Ліліан. — І прошу докласти це. Чи маєте конверт і картку паперу?

Повернувся пішки до села. Дорогою здавалося йому, що й далі відчуває бридкий солодкуватий дим з крематорію. Знав, що це неможливе, фен прибивав дим до землі, а Клерфе був уже задалеко, аби

відчувати що-небудь. Залишився тільки спогад про печі, в яких вогонь горів день і ніч неподалік концтабору. Печі, які він хотів забути.

Відтак Клерфе пішов до гаража, щоб зазирнути до "Джузеппе". Авто стояло доволі далеко в глибині великого похмурого приміщення. Клерфе зупинився біля входу. У півтемряві спостеріг когось за кермом.

— Ваші учні бавляться тут в автогонщиків? — запитав власника гаража, який його супроводжував.

— То ніякий не учень. Каже, що він ваш приятель.

Клерфе придивився і упізнав Ґольманна.

— Він довго вже тут?

— Недовго. Може п'ять хвилин.

— Вперше?

— Ні, був уже сьогодні вранці — але тільки на хвильку.

Ґольманн сидів за кермом "Джузеппе" спиною до Клерфе.

Не було сумніву, що у своїй уяві він бере участь у перегонах, бо час від часу було чути тихий тріск, коли він перемикав швидкість. Клерфе подумав хвилю, потім кивнув власникові гаражу і вийшов.

— Не кажіть йому, що я його тут бачив. — Чоловік кивнув. — Нехай він робить з автом, що йому заманеться. Прошу, — Клерфе витягнув з кишені ключі, — дайте йому ці ключі, якщо він попросить. А якщо не попросить, то залиште їх в авті. Щоб були на наступний раз. Розумієте?

З Ґольманном він зустрівся на обіді в санаторії. Ґольманн виглядав натомленим.

— Фен, — сказав. — В таку погоду кожен почувається зле. Я спав важким сном, і снилися мені навіжені речі. А ти?

— Нормальне похмілля. Трохи забагато випив.

— Тут, в горах, людина не відчуває цього, коли п'є — аж наступного ранку.

Клерфе роззирнувся по їдальні. Людей було небагато. Бракувало Ліліан.

— У таку погоду більшість не встає з ліжка, — пояснив Ґольманн. — Ти чув щось нового про Феррера?

— Помер.

Запала мовчанка. Не було тут що додати.

— Що робиш пополудні? — поцікавився Ґольманн.

— Думаю поспати, а потім трохи розглянутися довкола. Не журися мною. Я тішуся, що потрапив туди, де, поза "Джузеппе", майже нема авт.

Двері відчинилися, в них з'явився Боріс Волков і кивнув Ґольманнові, зігнорувавши Клерфе. Кинув оком по їдальні і відразу вийшов.

— Шукає Ліліан, — сказав Ґольманн. — Бозна, де вона. Мабуть, у своєму покої.

Клерфе встав.

— Я піду спати. Тутешнє повітря справді викликає втому, маєш рацію. Ти зможеш сьогодні увечері лишитися довше? Тут, на вечері?

— Звичайно. Сьогодні я не маю температури, а тієї, яку мав учора, просто не вписав до медичної картки. Медсестра так довіряє, що я сам можу собі міряти температуру. Непогане досягнення, правда? Ох, як я ненавиджу термометрів!

— Тоді до сьомої.

— Сьогодні увечері буде велика пиятика в однієї італійки, Марії Савіні. Звичайно, потай.

— Ти збираєшся?

Ґольманн похитав головою.

— Не маю бажання. Такі гулянки влаштовуються завжди, коли хтось від'їхав. Тобто помер. Люди п'ють тоді і додають собі відваги.

— Своєрідні поминки?

— Так, більш-менш. — Ґольманн позіхнув. — Пора на планову сієсту на веранді з забороною розмови. Для мене також. До вечора, Клерфе.

3

Кашель перестав. Виснажена Ліліан лягла знову. Ранкова жертва була складна, то була плата за день. І за попередній вечір також. Чекала, аж прийде по неї медсестра. На сьогодні припадала щотижнева рентгеноскопія. Знала цей ритуал аж до огиди, який щоразу викликав у ній роздратування.

Ненавиділа інтимність рентгенівського кабінету. Ненавиділа стояти з оголеною огрудиною і відчувати на собі погляд асистента. Далай-лама їй не перешкоджав. Для нього була буденністю, для його асистента — жінкою. Її дратувала не сама голизна її тіла, а те, що вона ставала перед екраном більш, ніж гола. Адже тоді була гола також під шкірою, гола наскрізь аж до кісток і внутрішніх пульсуючих органів. Для зблискуючих в червонавій темряві окулярів була більше гола, ніж коли-небудь бачила і могла бачити саму себе.

Упродовж якогось часу ходила на рентгеноскопію разом з Аґнес Сомервіл. Бачила тоді, як Аґнес раптом з прекрасної молодої дівчини змінюється на живий скелет, в якому легені і шлунок, наче бліді звірятка, розтягувалися, мовби вижирали життя. Бачила, як скелет рухається з боку на бік і вперед, як дихає і говорить, і знала, що в неї усе це виглядає так само. Подекуди здавалося їй річчю геть сороміцькою, що асистент може її оглядати такою, коли чула в темряві його подих.

Прийшла медсестра. Ліліан вбрала халат і рушила за сестрою до ліфта. Побачила у вікні сірий день. Незабаром прийде весна. Хворий вітер, фен, важке повітря, вона мало не задихнулася вранці. З рентгенівського кабінету вийшла Марія Савіні. Стріпуючи головою, поправила своє чорне волосся.

— Як було? — запитала Ліліан.

— Він нічого не каже. Має поганий гумор. Як тобі подобається мій новий халат?

— Чудесний шовк.

— Справді? То від Ліссі з Флоренції. — Марія скривила помарніле обличчя і розсміялася. — Що нам іще залишається? Коли ми не можемо ніде вийти увечері, то мусимо гарцювати тут у своїх хатніх дрес-кодах. Прийдеш увечері до мене?

— Ще не знаю.

— Панно Дюнкерк, професор чекає, — нагадала сестра у дверях.

— Приходь! — сказала Марія. — Інші також прийдуть! Я маю плити з Америки. Фантастичне!

Ліліан зайшла до оповитого в сутінки кабінету.

— Нарешті! — сказав Далай-лама. — Я хотів би, щоб принаймні раз ви були пунктуальні. Діаграма температури.

Медсестра подала йому картку. Він почав її вивчати, обмінюючись пошепки заувагами зі своїм асистентом. Ліліан намагалася зрозуміти, про що вони говорять, але це їй не вдалося.

— Загасити світло! — звелів Далай-лама. — Прошу ліворуч. Ліворуч. Ще раз.

Фосфоресціюючий відблиск екрану падав на його лису голову і окуляри асистента. Ліліан щоразу робилося трохи недобре, коли мусила так дихати і зупиняти дихання — нагадувало це момент, який передував непритомності.

Дослідження тривало довше, ніж зазвичай.

— Прошу мені ще раз показати медичну картку, — сказав Далай-лама. Сестра увімкнула світло. Ліліан стояла біля екрану і чекала. — Ви мали два запалення плеври? Одне з яких через власну необережність? Ви мали щастя. Майже жодних зрощень. Однак звідки… о, шляк! — Далай-лама підняв очі. — Прошу зайти до бічного покою і підготуватися до наповнення пневмографу.

Ліліан пішла за медсестрою.

— Що таке? — шепнула. — Якась рідина?

Медсестра заперечливо похитала головою:

— Можливо, перепади температури.

— Але то ж не має нічого спільного з моїми легенями! То тільки хвилювання! Від'їзд міс Сомервіл! Фен! Адже я негативна! Я не позитивна! А може, так?

— Ні, ні. Будь ласка, лягайте! Мусите бути готові, коли прийде професор.

Медсестра присунула апарат. "Все намарно, — подумала Ліліан.

— Упродовж цілих тижнів я робила все, що від мене вимагали, і замість покращення, мені знову погіршало. Те, що я відірвалася вчора, не може бути приводом, адже сьогодні я не маю температури — може, навіть і мала б її, якби не виходила з санаторію, ніколи невідомо. Що він хоче тепер зі мною зробити?. Буде мене бурувати і колоти, чи тільки знову мене наповнить, як м'яча?"

До приміщення зайшов професор.

— Я не маю температури! — проторохтіла Ліліан. — То тільки легке знервування. Вже тиждень я не маю гарячки, та й раніше я мала її тільки тоді, коли була рознервована.

Далай-лама сів біля неї і провів долонею по її тілу, шукаючи місця для уколу.

— Наступні кілька днів прошу залишатися у своєму покої.

— Я не можу безперервно лежати в ліжку. Саме тому у мене буває гарячка. Це доводить мене до безумства.

— Достатньо, що зостанетесь у своєму покої. А сьогодні в ліжку…

Перевдягнувшись у своєму покої, Ліліан витягнула з-під білизни пляшку горілки і, прислухаючись до відголосів з коридору, налила собі склянку. Щохвилини може прийти медсестра з вечерею, не хотілося попастися на питті. "Я ще не така худа, — подумала, стоячи перед дзеркалом. — Я поповніла на півфунта. Великий подвиг". З іронічною посмішкою випила сама до себе і сховала пляшку. Ззовні почула візок з вечерею. Медсестра поставила на столі тарілку і вручила їй пакунок, мабуть, квіти.

"Боріс", — подумала Ліліан, беручи білу картонку. Відтак хвильку пошпортала виделкою в тарілці, після чого попрохала забрати їжу. Тим часом сестра заправила її ліжко і увімкнула радіо.

Ліліан підійшла до вікна і чекала, поки сестра закінчить і залишить покій. Вдивлялася у вечірній туман і слухала музику з Парижа, але не могла її витримати.

— Ви знаєте Париж? — запитала медсестра. — Мабуть, чудесний!

— Коли я там була, він був зимний і темний, і похмурий, і окупований німцями.

Медсестра розсміялася.

— То давно минуло. Тепер, я певна, все таке ж, як і до війни. Вам не хочеться ще раз туди поїхати?

— Ні, — відказала Ліліан сухо. — Хто б їздив до Парижа взимку? Ви закінчили?

— Так-так, зараз. Куди вам так спішно? Адже в санаторії вже й так нема що робити.

Врешті медсестра пішла. Ліліан вимкнула радіо. Справді, тут не було вже що робити. Можна було тільки чекати. Чекати, але на що? На те, що життя далі складатиметься тільки з чекання?

Відкрила коробку. "Боріс вирішив залишитися тут, у горах, — подумала, — або принаймні так казав. А я?" Розгорнула тонкий папір і враз випустила коробку на землю, мовби всередині побачила змію. Втупила погляд в орхідеї на підлозі. Упізнала ці квіти. Збіг, огидний збіг, це інші квіти, не ті самі, інші, схожі! Водночас знала, що такі збіги не трапляються, а в селі ніхто не мав запасів цього виду орхідей. Сама таких шукала і, не знайшовши, замовила з Цюріха. Порахувала квіти на гілці. Число збігалося. Потім помітила, що у найнижчої квітки бракує пелюстки, і нагадала собі, що зауважила це, коли прийшла пачка з Цюріха. Не було уже найменшого сумніву — квіти, що лежали перед нею на килимі, були тими самими квітами, які поклала на труні Аґнес.

"Я стаю істеричкою", — подумала. Все це мусить з'ясуватися, не могли ж ці квіти їй примаритися, хтось мусив собі з неї пожартувати дуже негарним чином, але чому? І як? Як ці орхідеї опинилися знову тут? І що повинна була означати ця рукавичка збоку, що скидалася на мертву почорнілу руку, яка висунулася з землі, наче символ якоїсь мафії духів?

Ліліан кружляла навколо гілки, мовби та й справді була гадюкою. Квіти уже не нагадували квітів, зіткнувшись зі смертю, справляли тепер несамовите враження, і їхня білина була білішою над усе, що досі бачила. Рвучко відкрила двері на балкон, вхопила обережно папір, а через папір гілку і викинула все на вулицю. Услід за квітами викинула коробку.

Хвильку прислухалася. Крізь туман пробивалися віддалені голоси і звуки дзвіночків на санях. Повернувшись до покою, побачила на підлозі рукавичку. Тепер її упізнала і нагадала собі, що мала її, коли була з Клерфе в барі. Клерфе… що він має з цим спільного? Мусила довідатись! Негайно! Вона зателефонувала йому, а він сказав, що приїде за годину.

Ліліан, полегшено зітхнувши, відклала слухавку. Дякувати Господу, то був хтось, кому не мусила нічого пояснювати. Хтось, кому була байдужа і хто не піклувався про неї так, як Боріс.

Клерфе чекав її біля бічних дверей.

— Ви не зносите орхідей? — поцікавився, вказавши на сніг. Квіти і коробка ще там лежали.

— Ці квіти… ці самі квіти, — сказала Ліліан із зусиллям, — я поклала вчора на труні моєї приятельки. Я бачила їх, ще перед тим, як забрали труну. У санаторію не залишають квітів з домовин. Все було забране. Я запитувала в санітара. Все відіслано до крематорію. Я не знаю, яким чином…

— До крематорію? — запитав Клерфе. — Добрий Боже! Крамниця, в якій я купив квіти, розташована неподалік крематорію. Така убога крамничка, я ще навіть здивувався, звідки взялися там ці квіти. Тоді усе ясно! Якийсь працівник крематорію, замість спалити квіти, перепродує їх для квітникарні.

Ліліан витріщила на нього очі.

— Невже таке можливе?

— Чом би й ні? Квіти як квіти і загалом не надто відрізняються між собою. Шанс викриття шахрайства незначний. Можливість, що рідкісна

орхідея потрапить знову в ті самі руки, які її вислали, така неправдоподібна, що ніхто не мусить з нею рахуватися.

Клерфе взяв Ліліан під руку.

— І що ми зробимо? Ми дістанемо шок чи просто посміємося з нестримної підприємницької жилки людства? Пропоную посміятися — бо якби цього не робили час від часу, то потонули б у сльозах нашого прекрасного двадцятого сторіччя.

Ліліан поглянула на квіти.

— Це огидно, — прошептала. — Вкрасти в померлої.

— Не менш і не більш огидне, ніж багато інших речей, — відказав Клерфе. — Я також ніколи не думав, що коли-небудь обшукуватиму трупи у пошуках хліба і цигарок, але я це робив. Під час війни. Спочатку це жахливо, але потім людина звикає, особливо коли дуже голодна і довго не курила. Досить спогадів, ходімо чогось випити.

Клерфе відчинив дверцята саней. При нагоді звернув увагу на обличчя візника, чий погляд спокійно, але з цікавістю спочивав на орхідеях, і знав, що опісля він повернеться сюди й забере квіти. Бог знає, що станеться з ними пізніше. Хвильку Клерфе розмірковував, чи їх не затоптати — але навіщо самому вдавати Бога? Такі забави ніколи нікому особливо не сприяли.

Сани зупинилися. Перед входом до готелю на мокрому снігу лежали дошки. Ліліан вийшла. Спортсмени у важких лещетарських черевиках і у светрах тупотіли туди й сюди, коли худенька Ліліан проходила поміж ними, трохи нахилившись вперед у своїх вечірніх черевичках, притримуючи на грудях плаща, овіяна похмурим чаром своєї хвороби серед кипучого довкола неї здоров'я, скидаючись на майже екзотичну істоту.

"У що влізаю, — подумав, — і з ким? У кожному разі було це щось інше, аніж Лідія Мореллі, яка годину тому зателефонувала до мене з Рима. Лідія Мореллі, яка знала кожен телефон і не забула жодного".

Догнав Ліліан біля дверей.

— Сьогодні увечері, — сказав, — ми розмовлятимемо тільки про найбанальніші речі під сонцем.

За годину бар уже був повний. Ліліан зиркнула на двері.

— Прийшов Боріс. Я мала б це передбачити.

Клерфе зауважив росіянина вже раніше. Волков протиснувся повільно між людьми, які мов грона винограду висіли кола буфету, й промовив, цілковито ігноруючи Клерфе:

— Твої сани чекають, Ліліан.

— Відішли сани, Борісе. Я їх не потребую. Це Клерфе. Якщо вже ти його зустрів.

Клерфе піднявся з місця дещо по-панібратськи.

— Справді? — сказав Волков. — Ах, справді! Пробачте! — Поглянув у бік Клерфе, але оминаючи його погляд. — В спортовому авті, яке сполохало коней, правда?

Клерфе відчув приховане глузування. Нічого не відповів, але продовжував стояти.

— Ймовірно, ти забула, що завтра тебе знову чекає рентген, — сказав Волков Ліліан. — Мусиш відпочити і виспатися.

— Я знаю про це. Ще є час.

Вона говорила повільно, так, як звертаються до дитини, яка не дуже розуміє. Клерфе здогадався, що для неї це єдиний шанс пригальмувати свій гнів, викликаний контролем. Йому стало майже шкода росіянина, який опинився в безнадійній ситуації.

— Може, сядете? — поцікавився не цілком безкорисливо.

— Дякую, — відказав Волков холодним тоном, мовби відповідав офіціантові, який запитав, чи не хоче щось замовити. Він, як і Клерфе хвилину тому, теж відчув глузування.

— Я мушу ще декого зачекати, — звернувся до Ліліан. — Якби ти захотіла тим часом сісти у сани.

— Ні, Борісе! Я хочу ще залишитися.

Клерфе втратив терпець.

— Міс Дюнкерк прийшла сюди в моєму товаристві, — сказав спокійно. — І вважаю, що я в стані відвезти її знову на місце.

Волков окинув його швидким поглядом. Вираз його обличчя змінився в одну мить. Усміхнувся.

— Боюся, що ви погано мене зрозуміли. Але будь-які пояснення не мають жодного сенсу.

Схилив голову перед Ліліан, і упродовж хвилі здавалося, мовби маска пихи ось-ось опаде, однак хутко опанував себе і підійшов до буфету. Клерфе сів. Він не був задоволений собою. "Що я тут роблю? — подумав. — Адже мені вже не двадцять років!"

— Чому ви не повертається разом з ним? — поцікавився роздратовано.

— Хочете мене позбутись?

Поглянув на неї. Здавалася безпорадною, але знав, що саме безпорадність у жінках найгрізніша — бо жодна жінка насправді не безпорадна.

— Звичайно, ні.

— Ну то лишаймося. — Зиркнула у бік бару. — Не йде, — шепнула. — Стежить за мною. Думає, що погоджуся.

Клерфе взяв пляшку і наповнив келихи.

— Добре. Перевіримо, хто перший втомиться.

— Ви його не зрозуміли, — сказала Ліліан гострим тоном. — Він не ревнивий. Він просто нещасний і хворий, і піклується про мене. Легко вигравати, коли ти здоровий.

Клерфе відставив пляшку. Що за лояльна мала бестія! Ледве була врятована, а вже клює руку рятівника.

— Можливо, — сказав байдужим тоном. — Але чи бути здоровим злочин?

— Очевидно, що ні. Не знаю, що кажу. Краще вже піду.

Сягнула по торбу, але не встала. Клерфе також мав її вже досить на сьогодні, але нізащо у світі не дозволив би їй відійти, поки Волков стоїть ще біля буфету і чекає на неї. "Я не такий вже й старий", — подумав.

— Не мусите поводитися зі мною як з яйцем, — сказав, — я не надто вразливий.

— Тут кожен вразливий.

— Але я не звідси.

— Власне. — Ліліан усміхнулася. — Про це й мова. Про те, що нас дратує. Що ви єдиний, хто не належить до нас. Хіба ви не зрозуміли цього? Невже й за Ґольманном не зауважили?

— Цілком можливо, — відказав Клерфе заскочено. — Мабуть, я не повинен був приїжджати.

— Можливо. То навіщо ж завдавати собі стільки зусиль, щоб і я це відчула?.. — А за хвилю додала: — Виходить.

Клерфе теж це побачив.

— А ви? Чи ви теж не повинні бути раніше в санаторії?

— Хто це знає? Далай-Лама? Я? Крокодилиця? Бог? — Підняла келих. — А хто відповідальний? Хто? Я? Бог? І хто за кого? Ходімо танцювати!

Клерфе не ворухнувся з місця. Витріщила на нього очі.

— Ви теж боїтеся за мене? Чи вважаєте, що я мушу…

— Я нічого не вважаю, — сказав Клерфе. — Просто я не вмію танцювати, але якщо хочете, можемо спробувати.

Вони вийшли на паркет.

— Аґнес Сомервіл завжди робила все, що їй рекомендував Далай-лама, — сказала Ліліан, коли оточили їх галасливі туристи, гучно тупочучи. — Все.

4

У санаторію панувала тиша. Хворі лежали на верандах. Лежали мовчки на лежаках, випростані, наче жертви, в яких змучене повітря точило безголосу боротьбу з ворогом, що обжирався в теплій темряві легенів.

Ліліан сиділа на своєму балконі. Ніч давно минула і пішла в забуття. Тут, на горах, завжди так було — коли вдалося дожити до ранку, нічна паніка зникала, мов тінь на обрію і забувалася. Перед нею в снігу, якого вітер навіяв уночі на балкон, стояла пляшка горілки, подарована Клерфе.

Задзвонив телефон. Підняла слухавку.

— Так, Борісе… ні, звичайно, ні… до чого б ми дійшли, якби так робили?.. Не говорімо про це… звичайно, можеш приїхати… так, я сама, хто б мав бути в мене?..

Хвильку розмірковувала, чи повинна заховати пляшку, але врешті відкрила її. Горілка була дуже зимна і дуже добра.

— Добридень, Борісе, — сказала почувши відголос дверей, що зачинялися. — Я власне п'ю горілку. Вип'єш зі мною? Тоді принеси собі склянку.

Витягнулася на лежаку і чекала. На балкон вийшов Волков зі склянкою в руці. Ліліан зітхнула з полегкістю, дякувати Богу, жодних проповідей. Налив собі горілки. Підставила йому свою склянку. Налив повну.

— Чому, душко? — поцікавився. — Страх перед рентгеном?

Похитала головою.

— Температура? Чи Далай-лама казав уже щось на тему твоїх знимків?

— Ні. А що мав казати? Зрештою і так я не хочу цього знати.

— Добре, — відказав Волков. — І за це вип'ємо.

Випив свою горілку одним ковтком і відставив пляшку. Стежила за ним. Знала, що ненавидить, коли вона п'є, але знала також, що тепер не пробуватиме відмовити її від подальшого пиття. Був на це достатньо мудрий, знав її настрій. Замість цього поцікавився:

— Налити ще?

— Ні. — Ліліан поставила склянку біля себе, не торкнувшись до неї. — Знаєш, Борісе, — сказала, випростовуючи ноги на лежаку, — ми розуміємося надто добре. Ти розумієш мене надто добре, а я тебе, і в цьому полягає наше нещастя.

Волков розсміявся.

— Особливо, коли віє фен.

— Не тільки тоді.

— Або коли приїде хтось чужий.

— Ти бачиш, — сказала. — Ти знаєш уже причину. Ти умієш все пояснити. Я ні. Ти наперед знаєш про мене все. То таке виснажливе! Чи це також фен?

— Фен і весна.

Ліліан заплющила очі. Відчувала гостре неспокійне повітря.

— Чому ти не ревнуєш?

— Але ж я ревнивий. Завжди.

— До кого? До Клерфе? — Похитав головою. — Так я й думала. Отже до кого?

Волков не відповів. Навіщо вона питала? І що вона власне про це знає? Ревнощі не починаються з якоїсь людини і не закінчуються на ній. Починаються від повітря, яким дихає кохана людина, і не закінчуються ніколи. Навіть в момент смерті того другого.

— До кого, Борісе? — запитала Ліліан. — Хіба однак до Клерфе?

— Не знаю. Може, до того, що з'явилося тут разом з ним.

— А що таке з'явилося тут? — Ліліан зручно витягнулася і знову заплющила очі. — Ти не мусиш бути ревнивий. За кілька днів Клерфе повернеться з гір униз і забуде про нас, а ми про нього.

Упродовж якогось часу лежала непорушно на лежаку. Волков сидів за нею і читав. Сонце перемістилося, і світло його дісталося до її очей, які під віками миттю виповнилися теплим, помаранчевим і золотим світлом.

— Знаєш, Борісе, інколи я хотіла б зробити щось геть безглузде. Щось, що б розірвало цей скляний обруч. Кинутися кудись.

— Кожен би хотів. Я також.

— Чому ж ми цього не робимо?

— Це б нічого не змінило. Ми б тільки ще сильніше відчували цей обруч. Або його розбили б і, покалічившись об його гострі береги, знекровились.

— Ти також?

Боріс поглянув на худорляву постать, що лежала перед ним. Як мало вона про нього знала, хоч вважала, що його розуміє!

— Я змирився з ним, — сказав, знаючи, що то неправда. — Так простіше, душко. Перш ніж людина вичерпає усі сили, безглуздо ненавидячи когось, має спробувати, чи не вдасться з цим жити.

Ліліан відчула наближення втоми, яку зазвичай викликали ті балачки, в яких заплутувалася, наче в павучі мережі. Усе збігалося, але що з того?

— Змиритися — отже відмовитися, — буркнула за хвилю. — Отже, я ще доволі не стара.

"Чому він собі не піде? — подумала. — І чому я його ображаю, хоча цього не хочу? Навіщо я дорікаю йому за те, що він тут довше за мене і йому пощастило, що він думає про це все не так, як я? Чому мене так дратує, що він нагадує ув'язненого, який дякує Богові за те, що живий, а я — когось, хто ненавидить Бога за те, що невільний".

— Не слухай мене, Борісе. Я лише так кажу. Полудень, я випила, дме фен. А може, це все ж таки страх перед рентгеном — тільки я не хочу собі в цьому признатися. Відсутність новин тут, на горах, — погана новина.

Озвалися церковні дзвони в селі. Волков встав і опустив сонцезахисну штору ще нижче.

— Єва Мозер виходить завтра, — сказав. — Здорова.

— Знаю. Виходила вже двічі.

— Цього разу справді здорова. Крокодилиця мені це підтвердила.

Раптом крізь затихаючі дзвони Ліліан почула хурчання "Джузеппе". Авто на швидкості піднімалося серпантинами під гору і зупинилося. Здивувалася, чому Клерфе приїхав ним до санаторію вперше від свого прибуття. Волков встав і глянув через балкон вниз.

— Маймо надію, що не збирається на авті ковзатися, — сказав захрипло.

— Напевно. Чому ти так сказав?

— Бо припаркував на схилі за ялицями, а не перед санаторієм.

— То його справа. А власне чому ти його не терпиш?

— Дідько знає! Може, тому, що колись я був такий самий, як він.

— Ти! — промовила сонно. — Мабуть, багато років тому.

— Авжеж, — підтвердив Волков з гіркотою. — То було хтозна-коли.

За півгодини Ліліан почула, як авто Клерфе від'їжджає. Боріс вийшов раніше. Вона полежала ще хвильку, примружившись, і дивилася на світло, що колихалося попід віками. Потім встала і зійшла вниз. На свій подив, побачила Клерфе, що сидів на лавці під санаторієм.

— Здавалося мені, що хвилину тому ви спустилися вниз, — сказала, підсідаючи до нього. — Може, я галюциную?

— Анітрохи. — Заморгав через яскраве світло. — То був Ґольманн. Я вислав його до села, щоб купив пляшку горілки. Найвищий час, щоб він сів нарешті за кермо.

Знову почулося хурчання двигуна. Клерфе встав і почав прислухатися.

— А тепер побачимо, що зробить — чи ввічливо і слухняно повернеться нагору, чи звіється.

— Звіється? Куди?

— Куди захоче. У баку досить бензину. Може доїхати хоч і до Цюріха. — Клерфе знову почав прислухатися. — Не повертається, їде селом у бік озера і шосе. Ось погляньте, де він уже — за "Палас Готелем". Дякувати Богу!

Ліліан зірвалася з лавки.

— Дякувати Богу? Ви збожеволілії? Висилаєте його в дорогу у відкритому спортовому авті? До Цюріха, якщо захоче? Хіба ви не знаєте, що він хворий?

— Саме тому. Він думав, що забув уже, як їздити.

— А якщо застудиться?

Клерфе розсміявся.

— Він вдягнувся тепло. До того ж авто для гонщика те саме, що для жінки вечірня, сукня — якщо вона приносить їй приємність, то ніколи в ній не застудиться.

Ліліан дивилася на нього широко відкритими очима.

— А якщо все ж таки застудиться! Знаєте, що це означає тут, в горах? Вода в легенях, нарости, важка адаптація! Тут через застуду можна потрапити на той світ!

Клерфе придивився до неї. Така подобалася йому значно більш, ніж попереднього вечора.

— Чому ж тоді ви, замість лежати в ліжку, вислизаєте увечері до бару в тоненькій сукні і шовкових черевичках?

— То не має нічого спільного з Ґольманном!

— Напевно. А я вірю в терапію забороненого овоча. Досі я думав, що й ви також!

Ліліан отетеріла.

— Але не стосовно інших.

— Добре. Більшість людей вірять в її дієвість завжди тільки для інших. — Клерфе поглянув униз, в бік озера. — Там він! Бачите його? Тільки послухайте, як бере закрути! Не забув ще, як перемикається швидкість. Сьогодні увечері буде іншою людиною.

— Сьогодні увечері лежатиме в ліжку з гарячкою.

— Не думаю. А якщо навіть! Краще, щоб мав трохи гарячки, ніж аби зі спущеними вухами боявся підійти до авта і вважав себе калікою.

Ліліан знервовано відвернулася. Каліка. Бо хворий? Що собі дозволяє цей грубошкірий здоровий грубіян? Може, її також вважає калікою? Нагадала собі вечір у барі, коли розмовляв по телефону з Монте-Карло. Чи й тоді не говорив про каліку?

— Трохи гарячки може тут швидко змінитися в смертельне запалення легенів, — сказала недружелюбно. — Але то, я певна, вас не хвилює! Тоді ви зможете просто сказати, що Ґольманн також мав щастя, що помер, але зате перед тим сів ще раз за кермо спортового авта, вірячи, що стане великим автогонщиком.

Та відразу ж пошкодувала своїх слів. Не розуміла, чому раптом так напустилася.

— Маєте добру пам'ять, — сказав з усмішкою Клерфе. — Я зауважив це й раніше. Але прошу заспокоїтися, авто зовсім не таке швидкісне, як можна судити з відголосу. З ланцюгами на опонах не вдасться, мабуть, їхати у швидкому темпі.

Клерфе пригорнув її за плече. Ліліана мовчала й не рухалася. Дивилася, як "Джузеппе" вигулькує з-за лісу біля озера, а потім зникає за закрутом.

— Маймо надію, що насправді таки не втік, — сказав Клерфе. Ліліан не відповіла відразу. Губи мала сухі.

— Чому мав би утікати? — видушила врешті з зусиллям. — Адже він уже майже вилікувався. Чому мав би тепер ризикувати?

— Часом ризикують саме тоді.

— А ви на його місці б ризикнули? Ви б зробили це, знаючи, що ніколи не будете здоровим? Замість нидіти тут ще кілька місяців?

Клерфе усміхнувся. Раніше йому довелося уже нидіти в концтаборі.

— Не маю поняття. Цього ніколи не можна передбачити. Може так, щоб ще раз взяти у свої руки щось, що зветься життям… А може, я провадив би поміркований спосіб життя і відмовляв би собі у всьому, щоб прожити ще день, ще годину. Цього справді ніколи не передбачиш. А життя підкинуло мені не одну дивну несподіванку.

Ліліан висунулася з-під плеча Клерфе.

— А хіба ви не мусите впоратися з цим самостійно перед кожними перегонами?

— Це виглядає більш драматично, ніж є насправді. Я не їжджу, керуючись якимсь романтичним імпульсом. Я їжджу задля грошей і тому, що не вмію нічого іншого, а не задля жаги пригод. Пригод в наш клятий час я мав удосталь, зовсім цього не бажаючи. Ви, мабуть, теж.

Враз почули знову двигун.

— Однак повертається, — сказав Клерфе.

— Авжеж, — повторила і зітхнула глибоко. — Однак повертається. Ви розчаровані?

— Ні. Я хотів тільки, щоб він знову проїхався автом. Востаннє, коли в нім сидів, мав свою першу кровотечу.

Ліліан побачила, як блискавично наближається "Джузеппе", і раптом подумала, що не витримає вигляду сяючого обличчя Ґольманна.

— Я мушу повернутися, — сказала квапливо. — Крокодилиця мене вже шукає. А коли ви збираєтеся через перевал?

— Коли захочете, — відказав Клерфе.

Була неділя, а неділі в санаторії завжди було важче пережити, ніж будні. Відзначалися вони оманливим спокоєм, позбавленим рутини буднів. Лікарі приходили до покоїв тільки за необхідності, так що пацієнтам могло здаватися, ніби вони здорові. Однак під кінець недільного дня у них наростав неспокій, і медсестра часто мусила збирати увечері важко хворих з покоїв, де вони не повинні були опинитися.

Ліліан, попри заборону, зійшла на вечерю до їдальні, в неділю Крокодилиця зазвичай не контролювала. Вона випила дві чарки горілки, щоб позбутись меланхолії сутінків, але їй це не вдалося. Потім вбрала свою найкращу сукню — одяг помагав інколи більше, ніж будь-яка моральна утіха — але цього разу це теж нічого не дало. Залишалися похмілля, раптовий біль світу та ще суперечка з Богом, якого тут, в горах кожен знав і який приходив і відходив без жодної видимої причини. Похмурий настрій спурхнув на неї, мов темний метелик.

Лише коли зайшла до їдальні, усвідомила собі, звідки він взявся. За столом посеред залу сиділа Єва Мозер в оточенні купки приятелів, перед нею стояли пляшки шампанського, а також торт і лежали подарунки. То був її останній вечір. Завтра вранці мала виїхати.

Ліліан в першу мить хотіла розвернутися, але потім побачила Ґольманна за столиком.

— Я проїхався сьогодні на "Джузеппе", — сказав. — Ви бачили мене?

— Авжеж. Сьогодні увечері кожен здається щасливим, — відказала Ліліан з гіркотою і кивнула на столик, за яким сиділа Єва Мозер в числі своїх співчутливих і заздрісних приятелів. Нагадувала когось, хто виграв велику суму в лотерею і не може зрозуміти, звідки береться це несподіване співчуття.

— Клерфе увечері не прийде? — поцікавилася.

— Ні. Пополудні хтось приїхав до нього. Зрештою, нема потреби так часто приходити. Йому мусить бути тут нудно.

— Чому ж не виїде? — запитала Ліліан роздратовано.

— Виїде, але за кількох днів. У середу або в четвер. Припускаю, що виїде разом зі своїм гостем.

Ліліан не відповіла, не була певна, чи Ґольманн каже їй це навмисно, а що не була цього певна, вирішила, що робить це навмисно, і тому не допитувалася далі.

— Маєте при собі щось випити? — поцікавилася.

— Ані краплі. Пополудні я подарував решту свого джину Чарльзу Нею.

— Чого б то? Невже вирішили враз стати зразковим пацієнтом? Опівдні ви були його протилежністю.

— Саме тому, — сказав Ґольманн. — Хочу знову їздити.

Ліліан відсунула свою тарілку.

— І з ким я тоді відриватимуся вечорами?

— Чоловіків не бракує. І Клерфе врешті також іще є. І Боріс.

— З Борісом не можна відірватися. Я сказала йому, що мене болить голова. — Ліліан встала. — Сьогодні увечері я ощасливлю Крокодилицю. Піду спати. У обійми Морфея. Добраніч, Ґольманн.

— Щось сталося, Ліліан?

— Нічого, окрім того, що зазвичай. Нудьга. Певна ознака доброго самопочуття, сказав би Далай-лама. А якщо комусь і справді нудьга зашкодить, то паніка, мабуть, не йде в рахунок. Людина буде просто надто ослабленою. Бог дуже прихильний, правда?

Ліліан сиділа на ліжку і пробувала читати. Згодом відклала книжку убік. Знову були перед нею ніч, чекання на сон, сон, а потім на прокид зі сну і той момент невагомості, коли не розпізнаєш нічого, ані покою, ані самої себе, коли зависаєш у шумі, темряві, і є тільки страх, імлавий страх перед смертю, секунди, що тягнуться до безкінечності, — аж врешті вікно повільно набирає знову знайомого вигляду і в чужому хаосі нема вже тіні хреста, тільки знову вікно, і покій є покоєм, а клубок одвічного ляку і безголосого крику знову стає нею, тією, що впродовж свого короткочасного перебування на землі зветься Ліліан Дюнкерк.

Пролунав стукіт. За дверима стояв Чарльз Ней в червоному халаті і капцях.

— Все готове, — шепнув. — Ходім до Долорес! Прощальне прийняття на честь Єви Мозер.

— Навіщо? Чому вона ще не виїхала? Навіщо їй ще та прощальна урочистість?

— То не вона хоче, а ми.

— Адже ви вже прощалися у їдальні.

— Тільки для видимості, щоб обдурити сестру. Ходи, не будь плакучою вербою.

— Не маю бажання.

Чарльз Ней став на коліно коло її ліжка.

— Ходи, Ліліан, таємнице, виткана з місяця, срібла і палаючого вогню! Якщо ти лишишся тут, будеш злитися, що сама, якщо ти долучишся до нас, злитимешся, що пішла. Наслідок буде той самий — тому ходи! — прислухався до відголосів з коридору і відчинив двері. Чути було, що йде хтось на милицях. Повз двері прошкандибала худа старша жінка. — Всі прийдуть! Є вже Ліллу Стрептоміцин. А ось надходить саме Шірмер з Андре.

Повз них проїхав сивобородий дідок в інвалідному візку, якого штовхав молодик, рухаючись в ритмі чарльстона.

— Сама бачиш, навіть мертві встають з могил, щоб сказати панні Мозер: "Цезарю, роковані на смерть вітають тебе", — виголосив Чарльз Ней. — Забудь на один вечір своє російське походження і пригадай собі свого поштивого валлонського батька. Вдягнися і ходи!

Долорес Пальмер жила поверхом нижче. Уже три роки займала там апартаменти, що складалися зі спальні, покою і ванни. Платила найвищу платню в санаторії і безсовісно користала з усіх можливих привілеїв, які їй завдяки цьому титулу надавали.

— Маємо для тебе дві пляшки горілки у ванні, — сказала вона Ліліан. — Де хочеш сидіти? Біля дебютантки, яка мандрує до здорового життя, чи в гроні залишенців? Вибери собі якесь місце.

Ліліан роззирнулася. Картина була знайома: лампи були затулені хустками, сивобородий обслуговував грамофон, голосник якого був затканий шовковою білизною, щоб занадто не галасував, а Ліллу Стрептоміцин сиділа в кутку на підлозі, бо її відчуття рівноваги було розхитане наркотиками, й вона легко переверталася. Інші порозсідалися в штучних, вимушених позах богеми, нагадуючи дорослих дітей, які тайкома сидять уночі довше, ніж зазвичай. Долорес Пальмер була вбрана в китайську довгу сукню, розпороту внизу. Мала в собі щось з трагічної краси, чого сама не усвідомлювала. Її залицяльників це баламутило так само, як зводить на манівці марево у пустелі. Вони намагалися бути екстравагантними у той час, коли Долорес не прагнула в принципі нічого більше, окрім звичайного життя, дрібнобуржуазного життя зі всілякими люксами. Великі почуття набридали їй, але сама їх провокувала і мусила з ними воювати.

Єва Мозер сиділа і дивилась у вікно. Її радісний настрій раптом змінився.

— Тепер рюмсає, — сказала Марія Савіні до Ліліан. — І що ти на це?

— Чому рюмсає?

— Сама поцікався, ти не повіриш. Вважає санаторій своїм домом.

— Це мій дім, — сказала Єва Мозер. — Тут я була щаслива. Тут я маю приятелів. Внизу я не знаю нікого.

На хвилю всі замовкли.

— Ви можете тут лишитися, — сказав Чарльз Ней. — Нема нікого, хто б вам у цьому перешкодив.

— Власне, що є! Мій батько. Якби я лишилася тут, його б це надто дорого коштувало. Хоче, щоб я здобула якийсь фах. Але який фах? Я ж бо нічого не вмію! А тих небагато речей, які я вміла, я забула тут.

— Тут можна все забути, — звістила спокійно зі свого кута Ліллу Стрептоміцин. — Достатньо, що людина побуде тут кілька років, І вже не придатна для життя внизу.

Ліллу була здавна дослідним кроликом Далай-лами у сфері нових терапій. Тепер випробовував на ній стрептоміцин. Вона погано його зносила, але якби навіть Далай-лама відмовився від цього лікування і виписав її, вона б ніколи не реагувала так, як Єва Мозер. Ліллу була єдиним пацієнтом санаторію, народжена в селі, і завиграшки могла всюди знайти посаду, бо була чудовою кухаркою.

— Ким я повинна стати? — лементувала Єва у паніці. — Секретаркою? Хто мене візьме? Я ледве умію клацати на машинці. Крім того, багато хто уникає секретарок з санаторним минулим.

— Можна стати секретаркою у хворого на легені, — заскреготів сивобородий.

Ліліан приглядалася до Єви, мовби та була доісторичною твариною, яка враз вилізла з якоїсь щілини в землі. Раніше уже бачила пацієнтів, які, виписуючись, наполягали, що бажають лишитися — але казали так лише з огляду на тих, що мусили лишитися, аби пом'якшити дивне почуття дезертирства, яке супроводжувало кожну виписку. Але Єва була іншим випадком, справді думала те, що казала. Пхикала щиро, зневірена, бо призвичаїлася до санаторію і боялася життя, яке чекало її внизу. Долорес підсунула Ліліан склянку горілки.

— Ця особа! — сказала, дивлячись з відразою на Єву, — Досконалий брак манер! Як вона поводиться! Просто непристойно, не вважаєш?

— Я піду собі, — повідомила Ліліан. — Я не можу цього витримувати.

— Не йди! — прохав Чарльз Ней, нахилившись до неї. — Прекрасне світло, що мерехтить на непевному шляху, лишися ще! Ніч повна тіней і фраз, а ми потребуємо тебе і Долорес у якості фігур на носі корабля перед нашими обтріпаними вітрилами, щоб не затоптала нас жахлива плоскостопість Єви Мозер. Ми потребуємо сьогодні уночі темного вина самозакоханості, повір мені. Незагальмований сентименталізм кращий за сльози.

— Чарльз добув десь півпляшки коньяку, — сказала Долорес і, ступаючи на своїх довгих ногах, підійшла до грамофона. — Пусти нові американські плити, Шірмер!

— Що за потвора! — зітхнув Чарльз Ней, оглядаючись за нею. — Вона схожа на всю світову поезію, та в мізках у неї статистика. Я кохаю її, як кохають джунглі, а мені відповідає овочева грядка. Що робити в такій ситуації?

— Страждати і бути щасливим.

Ліліан піднялася з місця. У цей момент відкрилися двері і з'явилася Крокодилиця.

— Так я й думала! Цигарки! Алкоголь в покої! Оргії! Навіть ви тут, панно Рюш! — шипіла до Ліллу. — На милицях! І ви, Шірмер, ви також! Маєте бути в ліжку!

— Я мав би вже давно бути мертвий, — відказав весело сивобородий. — Теоретично, зрештою, таким і є. — Він вимкнув грамофон, витяг з динаміка шовкову білизну і помахав нею над головою. — Я живу в кредит! А в такому житті діють інші права, ніж в тому, в якому людина народилася.

— Так? А які то права, якщо можна поцікавитися?

— Тільки одне: брати з життя стільки, скільки вдасться. Як цього досягти — індивідуальна справа кожної людини.

— Я змушена попросити вас негайне лягти в ліжко. Хто вас сюди привіз?

— Мій власний розум.

Сивобородий піднявся на свій візок. Андре не міг зважитися — штовхати чи ні. Ліліан виступила вперед.

— Я відвезу вас, — вона штовхнула візок до дверей.

— Отже, то ви! — сказала Крокодилиця. — Я повинна була здогадатися.

Ліліан випровадила візок на коридор. Чарльз Ней і решта вийшли за нею. Хихотіли, мов діти, спіймані на пустощах.

— Хвилиночку! — сказав Шірмер і повернув візок знову у бік дверей, перед якими стояла Крокодилиця з гордо піднятою головою. — З усього того, що ви втратили у своєму житті, — сказав, — троє хворих могло б щасливо існувати. Спокійної ночі з чавунною совістю.

Шірмер спрямував візок знову на коридор. Далі штовхав Чарльз Ней.

— Навіщо стільки морального обурення, Шірмер? — поцікавився. — Адже ввічливе звірятко тільки виконує свій обов'язок.

— Я знаю. З тією лише різницею, що робить це надто по-хамськи. Але я її ще переживу! Я пережив уже її попередницю — мала сорок чотири

роки і померла раптом за чотири тижні на рак — і переживу й цю бестію. Скільки років має Крокодилиця? Напевно, понад шістдесят. А може й усі сімдесят! Її також переживу!

— Прекрасна мета! Шляхетні з нас люди! — усміхнувся Чарльз.

— Ні, — відказав сивобородий з гіркою сатисфакцією. — Ми роковані на смерть. Але не тільки ми. Інші також! Всі! Всі! З тією лише різницею, що ми про це знаємо, а інші ні.

Ліліан у своєму покої підійшла до вікна. "Палас Готель" в селі був ще освітлений. За два-три тижні зникне і цей овид. Туристи відлетять, мов перелітні птахи, і довгий, одноманітний рік далі буде волоктися усю весну, літо і осінь до наступної зими. Прекрасний вечір! Знала багато таких похмурих, прекрасних вечорів!

Зашторила вікно. Паніка з'явилася знову! Почала шукати снодійних пігулок, які сама від себе сховала. На хвильку здалося їй, що чує ззовні двигун авта Клерфе. Поглянула на годинник. Він міг би її врятувати від довгої ночі, але не могла до нього зателефонувати. Хіба Ґольманн не казав, що хтось до нього приїхав? Хто? Якась квітуча панночка з Парижа або Монте-Карло! До дідька з ним, і так виїде за кілька днів! Проковтнула пігулки. Вона мусить піддатися, мусить робити те, що каже Боріс, мусить з цим жити, а не воювати, мусить піддатися, але якщо піддасться, буде пропаща!

Сіла за столом і витягнула поштовий папір. "Коханий, — писала. — Ти з невиразним обличчям, незнайомцю, завжди очікуваний, ніколи не бачений, чи ти не відчуваєш, що час спливає?" — відтак порвала листа і скинула зі столу касетку, в якій лежало вже багато не відісланих листів, листів, для яких не знала адреси, а потім поглянула на біле ліжко перед собою і подумала: "Чому я плачу? Адже плач нічого не змінить".

5

Старий на ліжку під ковдрою здавався плескатим, мовби безтілесним. Його обличчя було вихудле і скидалося на зіжмаканий пергамент. Він лежав у вузькому ліжку у вузькому покої. Біля ліжка на нічному столику стояла шахівниця.

Хворий звався Ріхтер. Мав вісімдесят років і жив двадцять років у санаторії. Далай-лама раз у раз наводив його в приклад, коли мав пацієнтів, що занепадали духом, а Ріхтер демонстрував йому свою вдячність. Просто не вмирав.

Ліліан сиділа біля його ліжка.

— Погляньте на це! — сказав Ріхтер, показуючи на шахівницю. — Він грає, як нічний сторож. Через цей хід конем дістане мат за десять ходів. Що сталося з Реньє? Раніше грав добре. Він приїхав сюди під час війни. То був для мене рятунок. Бо раніше, моя дорога панянко, раніше я мусив упродовж року грати з одним шаховим клубом з Цюріха. Тут, в горах, ми не мали нікого. Було жахливо нудно.

Шахи були єдиною пристрастю Ріхтера. Під час війни партнери, яких мав у санаторії, виїхали або померли, а ніхто новий не прибув. Врешті з'явився Реньє. Він зіграв з Ріхтером партію, і Ріхтер був щасливий, що знайшов нарешті гідного супротивника, однак Реньє був французом, звільненим з німецького концтабору, а тому, коли дізнався, що Ріхтер німець, відмовився грати далі. Ріхтер знову почав марніти, а Реньє теж важко захворів. Обидва нудилися, але жоден не хотів поступитися. Один негр з Ямайки врешті знайшов рішенець. Він теж був важко хворий. Двома окремими листами він запросив Ріхтера і Реньє розіграти з ним партію шахів телефоном, не встаючи з ліжка. Обидва неабияк зраділи. Єдиний клопіт полягав у тому, що негр не мав уявлення про шахи, але вирішив цю проблему просто. Проти Ріхтера грав білими, а проти Реньє — чорними. Оскільки білим належав перший хід, Реньє, виконавши його, зателефонував негрові. Той повідомив хід Ріхтерові, з яким грав білими. Потім почекав відповіді Ріхтера і зателефонував Реньє. Другий хід від Реньє він передав знову Ріхтерові, а відповідь Ріхтера Реньє. Сам не мав

навіть шахівниці: його роль зводилася лише до того, щоб дати змогу Реньє і Ріхтерові, без їхнього відома, грати в шахи.

Незабаром по війні негр помер. Щоб гра могла точитися далі, роль негра перейняла Крокодилиця, і медсестри передавали ходи супротивників, які вірили й далі, що грають з негром, про якого їм повідомили, що через загострений туберкульоз горла не може розмовляти. Все вляглося добре, поки Реньє не встав з ліжка. Перші ж кроки спрямував до покою негра, і таким чином уся справа розкрилася.

Тим часом упередження на національному тлі опали, коли Реньє дізнався, що родина Ріхтера в Німеччині загинула під час бомбових нальотів, він з ним помирився, і відтоді вони грали постійно. З часом хвороба прикувала Реньє знову до ліжка, а що обоє не мали вже в покоях телефонів, функції гінця виконувало кілька пацієнтів. Між іншим Ліліан. А три тижні тому Реньє помер. Ріхтер на ту пору був такий слабий, що сподівалися також його смерті, і ніхто не хотів йому сказати, що Реньє не живе. Щоб утримувати його далі в невіданні, місце партнера зайняла Крокодилиця, котра тим часом сама навчилася грати в шахи, але була слабким супротивником для Ріхтера. І тому Ріхтер, який і далі вірив, що має справу з Реньє, не міг надивуватися, як такий добрий гравець став раптом безнадійним профаном.

— Чи не хочете ви навчитися грати в шахи? — поцікавився він у Ліліан, яка принесла йому останній хід Крокодилиці. — Я можу швидко вас навчити.

Ліліан побачила страх в голубих очах. Старий думав, що Реньє незабаром помре, якщо грає так погано, і боявся знову залишитися без партнера. Тому запитав кожного, хто його провідував.

— Можна швидко навчитися. Я покажу вам усі штучки. Я грав з самим Ласкером.

— Я не маю до цього таланту. Ані терпіння.

У вікні покою, розташованого на найвищому поверсі, не видно було нічого, крім хмар і засніжених верхів гір. Хмари цього пополудня були жовті і неспокійні.

— Я мушу вас навчити, — сказав Ріхтер. — Можемо почати відразу.

Виразні очі в черепі живого трупа зблиснули. Прагне товариства, а не шахових розв'язок. Прагне когось, хто міг бути при ньому, коли двері несподівано відчиняться і не увійде ніхто крім безголосого вітру, під подихом якого кров вирветься з горла і наповнить легені, спричиняючи задуху.

Тут усе його життя, але що за життя! Кожен день був такий самий, як і наступний, закостенілий в безмежній рутині, день по дню, а в решті року дні зливалися між собою в один довжелезний день, бо настільки сильно вони були схожі на себе, і так само зливалися між собою роки, мовби вони були одним суцільним роком, бо і вони нічим між собою не відрізнялися. "Ні, — думала Ліліан, — тільки не так! Я не хочу так закінчити! Не так!"

— Ми почнемо сьогодні? — запитав Ріхтер. Ліліан похитала головою.

— Нема сенсу. Я не лишуся тут надовго.

"Що я вибовкую? — подумала заскочена. — Адже це неправда". Але слова відлунювали в її голові, мовби не хотіли, щоб їх забуто. Ліліан в замішанні встала зі стільця.

— Ви вже вилікувалися?

У захриплому голосі залунала така претензія, мовби Ліліан зрадила його довіру.

— Я не виїжджаю надовго, — додала поспішно. — Тільки на короткий час. Я повернуся.

— Всі повертаються, — прохрипів Ріхтер заспокоєно. — Всі.

…Тривога її не відпускала. Пополудні вдалося їй переконати молоду асистентку в процедурному покої, щоб та показала останні рентгенівські знимки. Медсестра вважала, що Ліліан нічого в цьому не тямить, і принесла кліше.

— Я можу його затримати на хвильку? — запитала Ліліан. Медсестра завагалася.

— Це всупереч правилам. Вже те, що я взагалі вам це показую, порушення.

— Професор майже завжди сам мені показує знимки і пояснює. Цього разу забув. — Ліліан підійшла до шафи і витягнула з неї сукню. — Це сукня, яку я вам недавно пообіцяла. Тепер можете її забрати.

Медсестра зарум'яніла і приклала сукню до тіла.

— Я думаю, навіть пасує, — шепнула, дивлячись в дзеркало, після чого повісила сукню на крісло. — Я залишу її на кілька хвилин. Знимки також. Потім усе заберу. Мушу ще зазирнути до двадцятого шостого номера. Саме від'їхав.

— Від'їхав?

— Так. Годину тому.

— Хто це двадцятий, шостий номер?

— Та мала латиноска з Боготи. Мануела. Все відбулося швидко, але можна було цього сподіватися.

— Досить загортати в папери, — сказала Ліліан, роздратована жаргоном, яким послуговувалися в санаторії. — Вона зовсім не від'їхала, вона не живе, померла, немає її вже!

— Звичайно, — відказала збентежена медсестра, поглядаючи крадькома на сукню, яка висіла на кріслі, мов жовтий прапор на кораблі, сигналізуючи карантин. Ліліан це зауважила.

— Можете йти, — сказала спокійніше. — Маєте рацію, коли повернетесь, відразу заберете усе.

Ліліан швидко витягнула темні гладкі конверти кліше і підійшла з ними до вікна. Так, справді не вміла їх читати. Далай-лама часто показував їй тільки окремі, на його думку, важливі тіні і забарвлення. Кілька останніх місяців вже цього не робив.

Поглянула на виблискуючі сіро-чорні знимки, від яких залежало її життя. То були кістки її плеча, її хребет, її ребра, то був її скелет — а всередині оте несамовите, похмуре щось, що позначало здоров'я або хворобу. Нагадала собі попередні знимки, імлаві сірі плями, і пробувала їх відшукати. Здалося їй, що розпізнає їх, ба навіть склалося враження, що плями побільшали. Відійшла від вікна і ввімкнула світло. Потім зняла абажур, щоб мати ще більше світла, і враз почулася так, мовби побачила саму себе, мертву, віддавна в могилі, тіло вже розпалося на сіре порохно і лише кістки були ще цілими, тільки вони й залишилися. Поклала кліше на столі. "Знову я роблю дурниці, — подумала, але — всупереч тому підійшла до дзеркала і вдивилася у своє обличчя, її обличчя і не її, подекуди навіть чуже. — Я не знаю її такою, якою вона є насправді, я не знаю того, що бачать інші, я знаю тільки цю примару з дзеркала, яка має усе переставлене місцями — правий бік там, де інші бачать лівий, я знаю тільки цю оманливу картину, так само, як я знаю іншу оману, барви і

форми, а однак того, що головне, свого скелета, який потихеньку працює в мені, щоб видобутися на поверхню, я не знаю. Тільки це, дивлячись на чорне блискуче кліше, тільки це — єдине справжнє дзеркало. — Помацала чоло і щоку, відчула під пальцями кістки і здалося, що стирчать вони сильніше, ніж перед тим. — Тіла потроху зменшується, з очей починає дивитися та непідкупна і безіменна, а може, й невидима для мене істота, дивиться мені з-за плеча, і наші погляди зустрічаються в дзеркалі".

— Що ви там знову робите? — запитала медсестра, безшумно зайшовши знову до покою.

— Я дивлюся в дзеркало. Впродовж останніх двох місяців я схудла на три фунти.

— Ви надто усім цим переймаєтесь. І мусите більше їсти.

Ліліан блискавично обернулася.

— Чому ви завжди трактуєте нас як дітей? — запитала надміру розгнівано. — Ви справді думаєте, що ми віримо у все, що ви нам розповідаєте? Ось, прошу, — підсунула медсестрі рентгенівські знимки, — подивіться! Я розбираюся на цьому досить добре! Ви ж знаєте, що мені не стало краще!

Медсестра поглянула на неї перелякано.

— Ви умієте читати рентгенівські знимки? Навчилися?

— Так, я навчилася. Часу я мала удосталь.

То була неправда. Але вона вже не могла відступити. Почувалася так, мовби стояла на линві, тримаючись руками за платформу під цирковим шатром, а за мить має рушити понад прірвою, пронизувана сотнями

поглядів. Ще могла всього цього уникнути, якби змовчала, і власне хотіла цього, але щось, що було сильніше, ніж ляк, штовхало її вперед.

— То не таємниця, — сказала спокійно. — Професор особисто мені сказав, що не бачить у мене покращення, а тільки погіршення! Я хотіла тільки у цьому переконатись, тому попросила вас показати мені ці знимки. Я не розумію, навіщо робити перед пацієнтами такий цирк! Адже набагато краще мати ясну картину ситуації.

— Більшість би цього не витримали.

— Я б витримала. Однак ви мені не сказали — чому? — Ліліан здалося, мовби відчувала безголосу тишу очікування, яка виповнювала циркове шатро там, унизу.

— Ви ж самі сказали, що вже знаєте, — відказала з ваганням медсестра.

— Звичайно, я знаю, що не покращилося, — сказала Ліліан із зусиллям. — Таке часто трапляється.

— Звичайно, — защебетала медсестра з полегкістю. — Завжди є коливання. Вгору і вниз. Невеликі рецидиви завжди трапляються. Особливо взимку.

— І весною, — сказала Ліліан. — І влітку. І восени.

— Маєте почуття гумору, — розсміялася медсестра. — Якби ви ще вміли бути спокійнішою! І виконували рекомендації професора. Врешті він знає все найкраще.

— Добре, так я й зроблю. Прошу не забути своєї сукні.

Ліліан чекала нетерпляче, поки медсестра, забравши знимку і сукню, вийде. Здавалося їй, мовби разом з нею завітав до покою подих смерті, який вона принесла у складках свого білого кителя з покою Мануели.

Пролунав стукіт, і до покою зайшов Ґольманн.

— Клерфе завтра виїжджає. Сьогодні уночі місяць уповні. Це традиційне свято в горах, в рятувальницькій садибі. Може, й ми відірвемося ще раз і поїдемо туди з ним?

— Мануела померла.

— Я чув. Це полегкість для всіх. Особливо для її родичів — і, мабуть, для Мануели також.

— Говорите, як Клерфе, — сказала недружелюбно Ліліан.

— Гадаю, з часом усі ми заговоримо, як Клерфе, — відказав спокійно Ґольманн. — В його випадку дистанція просто коротша, тому звучить це гостріше. Він живе від одних перегонів до других. А його шанси з кожним роком маліють. Може б, ми провели з ним цей вечір? То його останній вечір. А Мануела вже не оживе, незалежно від того, що ми робитимем.

— Клерфе їде сам? — поцікавилася, долаючи внутрішній опір.

— Так. То прийдете увечері?

Ліліан не відповіла. Надто багато всього звалилося на неї водночас. Мусила обдумати. Але над чим тут було замислюватись? Хіба ж вона й раніше не відвідувала ті вечірки? Тепер залишається лише погодитися.

— А ви не думали, що, може, варто бути обережнішим? — поцікавилася.

— Сьогодні увечері ні. Долорес, Марія і Чарльз також прийдуть. На дверях сьогодні Жозеф. Якщо ми вислизнемо звідси о десятій, то встигнемо в саму пору на канатну колію. Сьогодні уночі вона курсує до першої. Я прийду за вами, — Ґольманн розсміявся. — На майбутнє я буду знову найслухнянішим і найобережнішим мешканцем "Белла Віста". Сьогодні святкуємо.

— Що святкуємо?

— Що-небудь. Що є повня. Що приїхав "Джузеппе". Що ще ми живемо. Що прощаємось.

— Що завтра знову станемо ідеальними пацієнтами?

— І це також. Я прийду до вас. Ви ж не забули, що таке костюмована забава?

Ґольманн закрив за собою двері. Завтра. Завтра — але що з ним раптом сталося? То було інше майбутнє, ніж вчорашнє, майбутнє і все попереднє майбутнє. Завтра ввечері Клерфе вже не буде і санаторна рутина сповиє все, як мокрий сніг, що його приносить хворий вітер, м'який і лагідний, покриваючи все і повільно все притлумлюючи і душачи. "Не мене! — подумала. — Не мене!"

Хата рятувальників містилася високо над селом, раз в місяць, коли була повня, залишалася відкритою упродовж всієї ночі для учасників з'їзду лещетарів зі смолоскипами. "Палас Готель" посилав з цією метою на гору циганську капелу, двох скрипалів і цимбаліста. Піаніно там не було.

Гості приходили у вбраннях лещетарів або в костюмах. Чарльз Ней і Ґольманн про людське око приклеїли собі вуса. Чарльз Ней був у вечірньому костюмі, в якому досі ніколи не мав оказії покрасуватися. Марія Савіні вбрала іспанські коронки і вуаль. Долорес Пальмер мала на

собі китайську сукню, а Ліліан Дюнкерк світло-голубі штани і короткий кожушок. Хата була переповнена. Клерфе вдалося зарезервувати столик під вікном, бо старший офіціант був завзятим вболівальником автоперегонів.

Ліліан була дуже схвильована. Вдивлялася в драматичну ніч за вікном. Десь понад горами шаленіла буря, місяць виринав з-за обтріпаних хмар і ховався в них знову, а їхні тіні оживляли білі схили, мовби то гігантські темні фламінго з могутніми крилами летіли понад світом.

У коминку палахкотів вогонь. З напоїв були пунш і вино.

— Що будете пити? — запитав Клерфе. — Я пропоную глінтвейн.

— Добре, — сказала Ліліан, — хай буде. Коли ви завтра їдете?

— На світанку. До Парижа. Поїдете зі мною?

— Так, — відказала Ліліан.

Клерфе розсміявся, не вірячи їй.

— Добре. Але не зможете взяти багато багажу. "Джузеппе" до цього не пристосований.

— Я потребую небагато. Де ми зупинимося на перших порах?

— Спочатку виїдемо зі снігів, які ви так ненавидите. Не дуже далеко. Через гори до Тічіно. Над Лаґо Маджоре. Там уже весна.

— А потім?

— До Женеви.

— Хіба не можна відразу поїхати до Парижа?

— Тоді б ми мусили вирушити вже сьогодні уночі. То трохи задалеко як на один день.

На терасі запалено штучні вогні. Феєрверки злітали в повітря, вогняні колеса крутилися, сиплячи іскрами.

— О, Господи! — шепнув раптом Ґольманн. — Далай-лама!

І справді, біля входу стояв професор, блідий, з лисою головою, і уважно розглядав тлум, що клубочився в хаті.

— Хто б подумав? — сказав Ґольманн. — Що тепер робити?

— Просто нічого, — сказала Ліліан.

Вона бачила бліде обличчя Далай-лами з водянистими очима, що піднімалося понад столиками, наче місяць, то зникало в юрбі, а потім знову з'являлося, як і його партнер у небі між хмарами.

Лещетарі саме збиралися виходити. Тоді й вони прослизнули, скориставшись метушнею, щоб подивитися, як ті будуть з'їжджати. Ліліан прочимчикувала без поспіху з Клерфе перед носом професора.

Лещетарі, тримаючи високо смолоскипи, рушили додолу освітленим схилом і зникли за стрімкими закрутами. Ліліан дивилася, як вони кидаються вниз, мовби кидалися в обійми життя, наче ракети, які, осягнувши найвищої точки свого польоту, падали знову на землю у вигляді зіркового дощу.

— Я можу бути готова о четвертій, — сказала Ліліан. — Можете мене висадити в Парижі. Просто я поїду з вами як… — шукала в пам'яті відповідного слова.

— …як хтось, хто подорожує автостопом? — запитав Клерфе.

— Так — саме так.

Ліліан, відчуваючи тремт, стежила за Клерфе, але він ні про що більше не питав. "Я не мушу йому нічого пояснювати, — подумала. — Просто нехай мені вірить. Те, що для мене є життєвим рішенням, для нього — буденний вчинок. Може, він, зрештою, і не вважає мене за дуже хвору, треба б хіба зазнати аварії на перегонах, щоб так вважав". На свій подив, відчула, як тягар, який вона довго носила, сповзає нарешті з її плечей. То була перша людина за багато років, яка не цікавилася її хворобою! Дивним чином це її робило щасливою. Вона мала враження, мовби переступила тим самим межу, якої досі їй подолати не вдавалося. Хвороба, яка, мов тьмяна шиба, відділяла її від світу, раптом зникла — замість неї, в повному світлі місяця, лежало перед нею життя разом з хмарами, долинами і долями, забиваючи подих своєю прозорістю і безкраєм, і вона до нього належала, не була з нього виключена, стояла, як інші, здорові, на старті перед великим спуском, з палаючим, тріскучим смолоскипом в руці, готова до стрибка вниз і в його обійми. Як Клерфе колись сказав? У житті найважливіше добитися того, щоб мати змогу вибрати момент власної смерті, бодай заради того, щоб смерть не змогла придушити людину зненацька, як пацюка, якщо та готова. Вона була готова. Тремтіла, але була готова.

6

Волков застав її наступного ранку схилену над валізами.

— Пакуєшся, душко? Так рано?

— Так, Борісе, пакуюся.

— Навіщо? Адже за кілька днів знову все розпакуєш.

Він уже кілька разів бачив її за пакуванням. Щороку її охоплювало, мов перелітну пташку навесні й восени, могутнє бажання лету. Валізи були розставлені по цілому покою упродовж кількох днів, а інколи навіть кількох тижнів, поки Ліліан не втрачала цього бажання і не піддавалася.

— Я їду, Борісе, — вона боялася цієї розмови. — Цього разу я відходжу насправді!

Він сперся на двері і стежив за нею. Сукні і плащі лежали на ліжку, а светри і нічні сорочки висіли на віконних клямках і на дверях. Туфлі на високих каблуках стояли на туалетному столику і на кріслах, а усі лижварські причандалля лежали на купі біля балконних дверей.

— Я справді їду, — повторила нервово Ліліан, бачачи, що він не вірить. Боріс кивнув.

— Ти від'їдеш завтра. А післязавтра або за тиждень ми розпакуємо речі. Даремно тільки завдаєш собі клопоту.

— Борісе! — вигукнула. — Дай мені спокій! Це все ні до чого. Я їду. — Відчувала його покірливість і недовіру, то було павутиння, яке хотіло її знову обплутати і паралізувати. — Я їду, — сказала рішучим тоном. — Сьогодні. З Клерфе.

Зауважила, як його очі змінилися.

— З Клерфе?

— Так. — Поглянула на нього. Хотіла цього всього позбутися якнайшвидше. — Я їду сама. Але виїжджаю з Клерфе, бо і він сьогодні виїжджає і, зрештою, сама я не маю відваги це зробити. Я їду з ним лише з цієї причини. Сама я заслабка, щоб протистояти усьому цьому тут на горах.

— Протистояти й мені?

— І тобі теж, але не так, як ти гадаєш.

Волков ступив на середину покою.

— Ти не можеш відійти, — сказав.

— Я можу, Борісе. Я думала тобі написати. Поглянь, — показала на латунний кошик для паперів біля столика, де лежав пожмаканий поштовий папір. — Я не змогла. То безнадійна справа, якби я хотіла тобі щось тепер пояснити.

"Безнадійна справа, — подумав Волков. — Що саме? Чому щось, чого вчора ще не було, сьогодні є безнадійною справою?" Поглянув на сукні і туфлі — ще секунду тому вони були картиною чудового безладу — а тепер лежали в гострому світлі розставання і були зброєю, націленою в його серце. Він вже не дивився на них, як на милий балаган, а скоріше з болем, який відчуваєш після повернення з похорону коханої особи, несподівано побачивши щось з її особистих речей, — капелюх, білизну, пару черевиків.

— Ти мусиш тут залишитися, — сказав.

Ліліан похитала головою.

— Я знаю, що не умію цього пояснити. Тому я хотіла піти без побачення з тобою. Я думала написати тобі, коли спустимося з гори, але певна, що й на це б мені не стало сил. Не ускладнюй, Борісе.

Не ускладнюй. Так завжди казали ті уособлення привабливості, егоїзму і безпорадності, коли задумували зламати комусь серце. Не ускладнюй! А чи вони коли-небудь задумувалися, щоб не ускладнювати життя партнерові? Хоча, хтозна чи не було б гірше, якби справді так думали. Чи не було б тут чогось з тієї фатальної жалості, яка погладжує тебе, тримаючи в руках кропиву.

— Ти їдеш з Клерфе?

— Я їду з Клерфе вниз, — відказала Ліліан похмуро. — Він забирає мене так, як людина в авті забирає дорогою пішохода. У Парижі ми розлучимося. Я залишуся там, а він поїде далі. Мій стрийко живе у Парижі. Керує моїм невеликим капіталом. Там я і залишуся.

— У свого стрийка?

— Ні, в Парижі. — Ліліан знала, що каже неправду, але в цей момент саме це здавалося їй правдою. — Зрозумій мене, Борісе!

— Навіщо тобі, щоб я тебе зрозумів? Досить, що ти їдеш.

Опустила голову.

— Маєш рацію. Бий далі.

Бий далі. Вистачало на хвильку завагатися, як вони відразу казали: "Бий далі", — так, мовби то їх хтось хотів покинути, їхня логіка ніколи не сягала далі, ніж до наступної відповіді, все, що було раніше, негайно витиралося з пам'яті, мовби взагалі не відбулося. Достовірним було не те, що крик спровокувало, а сам крик.

— Я не буду тебе бити, — сказав.

— Ти хочеш, щоб я лишилася з тобою.

— Я хотів би, щоб ти лишилася тут. А це дещо інше.

"Я теж уже брешу, — подумав. — Звичайно, я хочу тільки того, щоб вона залишилася зі мною, вона — єдина, те останнє, що я маю, ціла планета скорчилася для мене і обмежилася цим селом, я можу порахувати його мешканців, я знаю майже кожного з них, це село стало тепер моїм світом, а вона є тим, чого я хочу від цього світу, я не можу її втратити, мені не можна її втратити, я вже її втратив".

— Я не хотів би, щоб ти відкинула своє життя, як безвартісні гроші.

— То тільки слова, Борісе. Якщо хтось у в'язниці має на вибір: жити бодай рік на волі, а потім померти, або гнити до кінця життя у в'язниці — що має зробити?

— Ти не у в'язниці, душко! Ти маєш на диво фальшиве уявлення про те, що таке життя внизу.

— Знаю. Бо й справді те життя мені невідоме. Я знаю тільки той його бік, який був війною, шахрайством і злиднями, а якщо навіть другий бік виявиться повним розчарувань, то і так, напевно, не буде гіршим за той, який я пізнала і який, я певна, не може вичерпати усього життя. Мусить там бути ще щось, щось, чого я не знаю, щось, що збуджує в мені неспокій і кличе мене. — На мить замовкла. — Досить про це, Борісе. Усе, що я кажу, фальш, стає фальшивим в момент, коли я промовляю, слова фальшиві, банальні і сентиментальні не поціляють, замінюються в ножі, а я не хочу тебе ранити, але кожне слово мусить бути ударом, якщо я хочу бути чесна, і навіть коли я думаю, що я чесна, насправді усе виявляється зовсім не так, чи й сам не бачиш, що я нічого не розумію?

Підняла на нього погляд, в якому безсиле кохання мішалося зі співчуттям і ворожістю. Чому змушував її, щоб повторювала те, що казала собі тисячу разів і хотіла вже забути?

— Клерфе хай собі їде, а ти за кілька днів і сама зрозумієш, яку помилку ти б зробила, поїхавши за цим щуроловом, — сказав Волков.

— Борісе, тут не йдеться про Клерфе, — відказала Ліліан без тіні надії в голосі. — Чи мусить бути завжди інший чоловік?

Не відповів. "Навіщо я це їй кажу, — подумав. — Я дурень, роблю все, щоб іще дужче відштовхнути її від себе! Чому я не скажу їй з усмішкою, що має рацію? Чому я не застосував цього старого фортелю? Хіба я не знаю, що програє той, хто прагне втримати, а виграє той, хто з усмішкою відпускає? Невже я забув про це?"

— Ні, — сказав. — Це не обов'язково має бути інший чоловік. Але якщо це так, то чому не запитаєш мене, чи я не хотів би поїхати з тобою?

"Помилка, — подумав, — знову помилка! Навіщо я їй нав'язуюся? Вона хоче втекти з лікарні, то навіщо мала б брати зі собою хворого? Я є останнім чоловіком, з яким вона хотіла б подорожувати!"

— Я не хочу з собою брати нічого, — відказала. — Я кохаю тебе, Борісе, але я не хочу з собою брати нічого.

— Ти хочеш усе забути?

"Знову помилка", — подумав з відчаєм.

— Я не знаю, — сказала Ліліан пригнічено. — Звідси я не хочу з собою брати нічого. Не можу. Не муч мене!

Він на хвилю завмер. Знав, що не повинен відповідати, але водночас здалося йому несамовито важливим пояснити їй, що вони обоє мають зовсім мало життя попереду, і той час, яким досі вона так гордувала, колись буде найдорожчим, хоч би то були лічені дні і години, і тоді її охопить відчай, що вона відкинула його пропозицію, хоча зараз зовсім так не вважає — але знав також, що кожне вимовлене ним слово прозвучить банально, і навіть той факт, що воно правдиве, не зробить його зрозумілішим. Запізно. Не міг уже налагодити з нею контакту. Запізно — несподівано між одним подихом і другим. В чому він прорахувався? Невідомо. Учора ще все було близьке і звичне, а зараз виросла між ними скляна стіна, як в авті між водієм і заднім сидінням. Ще на себе дивилися, але вже не розумілися, почували взаємність, але говорили різними мовами, які не мали пунктів дотику. Не можна було вже нічого зробити. Відчуженість, яка наросла за ніч, виповнила вже все. Була в кожному позирку і в кожному жесті. Не можна було вже нічого зробити.

— Адью, Ліліан, — сказав.

— Вибач мені, Борісе.

— У коханні нема чого вибачати.

Вона не мала часу, щоб обдумати. Прийшла медсестра й покликала до Далай-лами. Професор пахнув добрим милом і антисептичною білизною.

— Я бачив вас учора увечері в хаті рятувальників, — сказав сухо. Ліліан кивнула. — Ви знаєте, вам заборонено виходити? Отже, вам байдуже, чи ви підкоряєтесь цій забороні, чи ні. В такому випадку я змушений просити вас покинути санаторій. Може, деінде знайдете місце, яке буде вам краще відповідати. Я розмовляв зі старшою сестрою, вона сказала, що це вже не вперше. Однак така поведінка деморалізує цілий санаторій. Ми не можемо з цим миритися.

— Розумію, — перебила його Ліліан. — Сьогодні пополудні я покину санаторій.

Далай-лама поглянув на неї з виразним приголомшенням.

— Аж так не кваптеся, — відказав за хвилю. — Прошу ще добре все обдумати, перш ніж підшукаєте собі інше місце. — Професор був дещо збитий з пантелику. Він чекав сліз і прохань пробачити її. — Навіщо стільки зусиль, щоб зашкодити власному здоров'ю, панно Дюнкерк?

— Коли я робила все, що мені рекомендовано, мені теж не ставало краще.

— Але коли комусь часом стане гірше, то ж не привід, щоб перервати лікування, — розгнівався професор. — Навпаки! Саме тоді потрібно бути особливо обережним!

Коли комусь часом стане гірше. Але це вже так нею не струснуло, як учора, коли медсестра підтвердила її припущення.

— Безглуздий порив до самогубства! — скаженів далі Далай-лама, який вважав, що під шорсткою оболонкою має голубине серце. — Я прошу вибити собі ці дурниці зі своєї чарівної голівки! — Він обняв Ліліан рукою і легенько струснув. — Ну, а зараз прошу повернутися до свого покою і відтепер суворо дотримуватися розпорядку.

Ліліан вивільнилася з-під його руки.

— Я певна, що й далі ламала б розпорядок, — сказала спокійно. — Тому вважаю, що краще буде, якщо я покину санаторій.

Слова Далай-лами щодо стану здоров'я не тільки її не перелякали, а навпаки — додали їй упевненості і рішучості. А ще притупили біль від розлуки з Борісом, бо у неї вже не залишалося свободи вибору.

Почувалася, як солдат, який після тривалих зволікань отримав наказ іти в наступ. Не залишалося нічого іншого, тільки виконати. Невідворотність стала частиною її самої, так само, як наказ про наступ вже містить у собі і уніформу, і прийдешню битву, і, можливо, навіть смерть.

— Прошу не завдавати клопоту, — вигукнув Далай-лама. — Адже тут майже нема інших санаторіїв — куди ви переїдете? До пансіонату?

Він стояв перед нею, цей великий, добрий бог санаторію, і починав втрачати терпіння, бо та норовлива кішка упіймала його на слові, щоб тепер змусити узяти його назад.

— Тих кілька наших правил існують лише у ваших інтересах, — гарячкував далі. — До чого б ми докотилися, якби запанувала анархія? А як же інакше? Адже тут не в'язниця, чи ви іншої думки?

Ліліан посміхнулася.

— Вже ні, — сказала. — І я вже не ваша пацієнтка. Ви знову можете зі мною розмовляти, як з жінкою, а не як з дитиною чи арештантом.

Зауважила ще, як Далай-лама знову почервонів, а за хвилю була вже за дверима.

Валізи спаковані. Сьогодні увечері гори будуть позаду. Вперше за багато її років гори будуть далеко позаду. Уперше за багато років її охопило відчуття безмежного, тривожного очікування — та це вже було не очікування якоїсь фата моргани, якої треба чекати роками і яка постійно поверталася, вона чекала того, що станеться з нею в найближчі кілька годин. Минуле і майбутнє перебували в хиткій рівновазі, а перше, що вона відчувала, була не самотність, але повна напруги відчуженість від усього. Вона нічого не брала з собою і не знала, куди їде. Боялася, що прийде ще Волков, і водночас прагнула його ще раз побачити. Коли замикала валізи, її очі сліпили сльози. Ліліан сіла на ліжко і зачекала,

поки не заспокоїлася. Відтак розрахувалася і відбила дві атаки Крокодилиці, одна з яких була від імені Далай-лами. Повернувшись до свого покою, зачекала. Раптом почула за дверима дряпання і гавкання. Відчинила, і всередину увійшов кундель Волкова. Пес любив її і часто сам приходив до неї. Подумала, що собаку прислав Боріс і сам ще прийде. Але не прийшов.

Почувши авто Клерфе, зачинила за собою двері і рушила уздовж білого коридору, мов злодій, що утікає. Мала надію, що вдасться їй минути хол непомітно, але Крокодилиця чекала біля ліфта.

— Професор просив сказати вам ще раз, що можете тут лишитися. І що ви повинні залишитися.

— Дякую, — відповіла Ліліан і йшла далі.

— Будьте розсудливі, міс Дюнкерк! Ви не знаєте, в якому ви стані. Вам не можна міняти клімат. Ви не переживете й року.

— Саме тому.

Ліліан рушила далі. З-за столиків для бриджу піднялося кілька голів, назагал хол був порожнім. Пацієнти лежали на верандах. Боріса не було. Біля виходу стояв Ґольманн.

— Якщо вже конче мусите виїхати, то прошу принаймні потягом, — сказав Крокодилиця.

Ліліан мовчки показала старшій сестрі своє хутро і вовняні речі. Крокодилиця зневажливо махнула рукою.

— Це вас не врятує! Ви задумали скоїти самогубство?

— Ми всі це робимо — хто швидше, а хто пізніше. Ми поїдемо обережно. І не дуже далеко.

Двері були вже цілком близько. Сонце знадвору засліплювало. Ще кілька кроків, і цей біг крізь стрій різок закінчиться. Ще один крок!

— Ми вас застерегли, — пролунав за нею монотонний, зимний голос. — Ми вмиваємо руки!

Їй було не до сміху, але Ліліан усміхнулася. Цією останньою фразою Крокодилиця врятувала ситуацію.

— Прошу їх вимити у стерилізованій цноті, — сказала Ліліан. — Адью! Дякую за все.

Вона вийшла. Сніг іскрився так, що майже нічого не бачила. Ґольманн закутав її в хутро і вовняні хустки.

— Ми їхатимемо повільно, — сказав Клерфе. — Коли сонце зайде, спустимо дах. А поки що боки авта затулять вас од вітру. Можемо їхати? Нічого не забули? Втім, якщо і забули, вам пришлють.

Вона про це не подумала. Враз зауважила в цьому факті певну втіху, бо вважала, що, виїхавши, обірве усі зв'язки.

Непоказний чоловік, який виглядав так, мовби офіціанта схрестили з церковним сторожем, швидким кроком перетнув майдан перед санаторієм. Клерфе його упізнав. Він був зодягнений у темний костюм і чорний капелюх, в руці ніс валізу. То був конвоїр трупів, але геть перевтілений — вже не пом'ятий і неговіркий, а радісний і авторитетний. Вирушав у дорогу до Боготи.

Авто рушило. Ґольманн помахав їм на прощання. Боріс не з'явився. Собака біг ще упродовж якогось часу за автом, потім і він лишився

позаду. Ліліан озирнулася. На сонячних терасах, які ще хвилину тому були порожні, раптом заряхтіло від людей. Ті, що приймали сонячні ванни, піднялися зі своїх лежаків. Таємний телеграф санаторію вже сповістив їх про небуденну подію, і тепер, почувши шум мотора, вони повставали і дивилися вниз, тонкий ланцюжок людей темнів на фоні густо-синього неба.

— Як на верхній трибуні під час бою биків, — сказав Клерфе.

— Так, — погодилася Ліліан. — А хто ж ми? Бики чи матадори?

— Завжди доводиться бути биком. Але думаєш, що ти матадор.

7

Авто рухалося повільно білим яром, над яким, наче потік, струмувало небо кольору тирличу. Вони вже минули перевал, але купи снігу обабіч дороги височіли майже на два метри і затуляли краєвид. Були тільки снігові мури і голуба стрічка неба. Досить було трохи довше посидіти з відхиленою головою назад, і зникало розуміння, де верх, а де низ, де білість, а де блакить. Потім з'явився запах живиці і ялиць, а відтак насунулося брунатне, плескате село. Клерфе затримав авто.

— Думаю, можемо вже зняти ланцюги з коліс. Яка там дорога внизу? — запитав хлопця на автозаправці.

— Чиста.

Клерфе придивився до хлопця, зодягненого в червоний светр і нову шкіряну куртку, він мав окуляри в нікелевій оправі, мав прищі і настовбурчені вуха.

— Ми, мабуть, знайомі! Герберт, Гельмут чи…

— Губерт.

Хлопець вказав на дерев'яну табличку, прикріплену до стійок перед заправною станцією: Г. ГЕРІНГ, ГАРАЖ і РЕМОНТ АВТОМОБІЛІВ.

— Це нова вивіска? — запитав Клерфе. — Чому ж ти не написав своє ім'я повністю?

— Так практичніше. Завдяки цьому багато людей думає, що я на ім'я Герман.

— Швидше можна було б сподіватися, що ти волів би змінити прізвище, ніж малювати його такими великими літерами.

— Я був би страшенним дурнем, — сказав хлопець. — Тепер, коли знову з'являється усе більше німецьких авт! Не уявляєте собі, які я отримую чайові! Ні, пане, моє прізвище — то золота жила.

Клерфе зиркнув на його шкіряну куртку.

— То вже за ці гроші?

— Наполовину. Але, перш Ніж закінчиться сезон, будуть ще лещетарські черевики і плащ, я певен.

— А може, ти прорахуєшся. Від декого не одержиш чайових саме через своє прізвище.

Хлопець вискалив зуби і вкинув ланцюги до багажника.

— Але не від тих, хто може собі дозволити виїжджати на лижви, пане. Крім того, нічого поганого не може статися: одні дають, радіючи, що його вже немає, а другі — тому що у них пов'язані з ним приємні спогади, але

дають майже усі. Я спостеріг це, відколи тут з'явилася ця вивіска. Бензин, пане?

— Бензин, — сказав Клерфе, — цілих сімдесят літрів, але я куплю його не в тебе, а в когось не такого спритного, як ти. Пора, Губерте, щоб твоя картина світу трохи змінилася.

За годину сніг лишився позаду. Уздовж шосе мчали потоки, з дахів капотіло, а стовбури дерев блищали від вогкості. У вікнах червонів захід сонця. Діти бавилися при дорозі. Поля були чорні і мокрі, а на лугах видно було жовту і сіро-зелену торішню траву.

— Хочете зупинитися? — запитав Клерфе.

— Ще ні.

— Боїтеся, що сніг може нас наздогнати?

Ліліан кивнула.

— Я не хотіла б його вже ніколи бачити.

— Не раніше наступної зими?

Ліліан не відповіла. Наступна зима. То було щось як Сиріус або Плеяди. Ледве чи колись її ще побачить.

Клерфе затримав авто перед сільським готелем, і вони нашвидкуруч перекусили.

До Ґошенена сяяли зірки і була світла ніч. Клерфе завантажив "Джузеппе" на одну'з товарних платформ, які стояли біля перону. Крім них, тунелем їхали ще два лімузини і червоне спортове авто, інші водії

теж залишилися у своїх автах. Вагони зчепили, і потяг в'їхав у тунель Святого Ґотарда. Стіни в тунелі були мокрі. З боків миготіли вогники сигналізації. За кілька хвилин Ліліан почало здаватися, що вона в шахті і опускається в глиб землі. Повітря стало важким і застояним. Стукіт коліс відбивався від стін луною. Освітлені лімузини, що гойдалися перед очима Ліліан, здавалися їй вагонетками на шляху в Аїд.

Ліліан боялася цього першого вечора. Думала, що спогади і туга виповзуть до неї з темряви, як пацюки. Тим часом гучний переїзд кам'яним животом землі витісняв будь-яку думку. Глибоко укорінений страх бути похованою, який властивий кожній істоті, що живе на поверхні землі, а не в її нутрі, наповнював її таким нетерплячим очікуванням появи світла і неба, що на інші почуття не було вже місця. "Усе дуже швидко міняється, — думала вона. — Усього кілька годин тому я була високо в горах і мріяла спуститися вниз, а тепер я мчу під землею і мрію знову піднятися нагору".

Здавалося, тунель знімав з неї усе, що налипло на неї у колишньому житті, наче гострі щітки гуркоту здирали з Ліліан минуле. Стара планета, на якій розташувався санаторій, залишилася назавжди позаду, повернутися назад було неможливо, як неможливо двічі перебрести Стікс. Вона з'явиться тепер на новій планеті, викинута з надр Землі, долаючи падіння, в нестримному русі вперед, з однією лише думкою в голові: вирватися і жити. Почувалася, мовби в останню мить вирвалася з вузької, довгої могили, стіни якої обвалилися позад неї, і утікала вперед, до світла, яке несміливо ряхтіло, але блискавично наближалося до неї і врешті розсіяло темряву.

Підземний гуркіт перейшов у звичний стукіт, а потім замовк. Потяг стояв у м'якому шумі сірості, золота і лагідного повітря. Після зимного, мертвого повітря, що било від склепіння тунелю, то було повітря життя. За хвилю Ліліан зрозуміла, що падає дощ. Вслухалася у відголос крапель, що легенько барабанили об дах, вдихала м'яке повітря і виставила руку у вікно. Вона врятована. Переправилась через Стікс і врятована.

— Краще було б навпаки, — сказав Клерфе. — По той бік дощ, а тут погода. Ви розчаровані?

Похитала головою.

— Я з жовтня минулого року не бачила дощу.

— І чотири роки ви не були внизу? То майже так, мовби ви ще раз народилися. Ще раз, але збагачена спогадами. Можна вам тільки позаздрити. Ви ще раз починаєте усе спочатку. З властивим молодості темпераментом, але без юнацької безпорадності.

Потяг від'їхав, червоне світло зникло в дощі. Авто виїхало задом на дорогу. Клерфе загальмував, щоб розвернутися. На мить побачив Ліліан в малому замкненому просторі, під спущеним верхом машини, на тлі мерехтливих крапель дощу, що шумів за вікном, в спокійному світлі приладів на панелі. Її обличчя здавалося Клерфе, всупереч усім цим механізмам, не підвладним часу, як сама смерть, з якою Ліліан мчала наввипередки. Клерфе раптом зрозумів, що в порівнянні з цими перегонами усі автоперегони на світі — дитяча гра. "Коли я висаджу її в Парижі, то втрачу, — подумав він. — Ні, я мушу спробувати її затримати! Я був би ідіотом, коли б не спробував!"

— Ви вже знаєте, що хочете робити в Парижі? — поцікавився.

— Я маю там стрийка, який керує моїми грошима. Досі він присилав мені їх щомісяця. Тепер я заберу в нього усю решту. Буде велика драма. Йому й далі здається, що я маю чотирнадцять років.

— А скільки маєте справді?

— Двадцять чотири і вісімдесят.

Клерфе розсміявся.

— Добра комбінація. Я мав тридцять шість і вісімдесят, коли повернувся з війни.

— І що сталося?

— Мені виповнилося сорок, — сказав Клерфе і ввімкнув першу швидкість. — То була дуже сумна річниця.

Авто піднялося на узвіз, що відділяв залізницю від шосе, і почало з'їжджати довгою простою дорогою вниз. У цей сам момент завив за ними інший двигун. То було червоне спортове авто, яке разом з ними їхало тунелем. Водій ховався раніше за якоюсь стодолою. Тепер ревів за ними так, мовби мав не чотири циліндри, а шістнадцять.

— Я не думав, що таке ще трапляється, — сказав Клерфе. — Хоче з нами йти на перегони. Дамо йому урок? Чи залишимо йому ілюзію, що у нього найшвидше авто на світі?

— Залишмо сьогодні кожному його ілюзію.

Клерфе пригальмував "Джузеппе". Червоне авто за ними зупинилося також і почало сигналити. Місця було доволі, щоб їх обігнати, однак невідомий прагнув перегонів.

— Ну що ж, — зітхнув Клерфе, знову рушаючи з місця. — Є люди, які прагнуть своєї згуби.

Червоне авто набридало їм аж до Фаїдо, безперервно пробуючи їх догнати.

— Він готовий ще злетіти з траси і вбитися, — сказав Клерфе. — Мало вже не вилетів на останньому закруті. Пропустімо його. — Він загальмував, але раптово знову додав газу. — Що за бевзь! Замість нас

обігнати, мало в нас не в'їхав! Однаково небезпечний попереду, як і ззаду.

Клерфе з'їхав на узбіччя. З придорожньої стодоли долинав запах деревини. Червоне авто цього разу не зупинилося. Водій помахав їм зневажливо і розсміявся.

За чверть години в'їхали в туман. Клерфе змінив світло на ближнє. Їхав дуже вільно. Згодом знову стало видно узбіччя дороги. На сто метрів попереду туман був змитий дощем, потім вони знову занурилися в імлу, що піднімалася знизу. Враз Клерфе різко загальмував. Саме виїхали з туману. Перед ними висіло одним колесом над прірвою, зачепившись за кілометровий стовпчик, червоне спортове авто. Біля авта стояв водій, який не був навіть поранений.

— Оце називається щастя, — сказав Клерфе.

— Щастя? — відхаркнувся чоловік. — А авто? Подивіться на нього. Не застраховане. А моя рука?

— У найгіршому разі вивихнута. Але ж ви можете нею рухати. Радійте, що ви ще стоїте на цьому шосе. Інколи кілометрові стовпчики стають у пригоді.

— Це ви винні! — закричав чоловік. — Ви змусили мене їхати надто швидко. Я вважаю вас відповідальним! Якби ви дозволили мені обігнати вас, а не влаштовували перегони!

Ліліан розсміялася.

— Чому ця пані сміється? — запитав розлючено чоловік.

— Не ваше діло. Але оскільки сьогодні середа, щасливий день, то я вам поясню. Ця пані прибула з іншої планети і ще не знає наших звичаїв,

а сміється тому, що ви лементуєте над своїм автом замість того, щоб радіти життю. Пані цього геть не розуміє. Я ж, навпаки, захоплююсь вами. Тому з найближчої місцевості надішлю вам буксирне авто.

— Стоп! Так легко вам не викрутитися. Коли б ви не викликали мене на перегони, я був би їхав спокійно.

— Якби та коби… у вас проблеми з умовним способом, — сказав Клерфе. — Краще звалити усе на програну війну.

Чоловік глянув на номерні знаки авта Клерфе.

— Французькі! І як я тепер поверну свої гроші? — Він почав розмахувати олівцем і клаптиком паперу, тримаючи їх у лівій руці. — Ваш номер! Прошу мені його записати! Хіба ви не бачите, що я не можу писати лівою рукою?

— То навчіться. Я мусив навчитися гірших речей.

Клерфе знову сів до авта. Чоловік не відставав.

— Ви хочете втекти від відповідальності. Хочете мене залишити на дорозі під дощем?

— Авжеж. Бо це двомісне авто. Дихайте глибоко, дивіться на гори, дякуйте Богові, що ще живі, і думайте про те, що кращі люди, ніж ви, мусили померти.

У селі вони знайшли автомайстерню і повідомили про аварію. Власник саме вечеряв, але облишив і прихопив з собою пляшку червоного вина.

— Можливо, він потребуватиме трохи алкоголю, — сказав. — І я, либонь, теж.

Авто рухалося далі вниз, закрут за закрутом, серпантин за серпантином.

— Це доволі одноманітний відрізок, — сказав Клерфе. — Тягнеться до Локарно. Потім буде озеро. Ви втомлені?

Ліліан похитала головою. "Одноманітний! — подумала. — Втомлена! Чи цей здоровий шмат життя, що сидить збоку, не відчуває, що все в мені клекоче? Не розуміє, що зі мною робиться? Не відчуває, що застигла картина світу в мені раптом відтанула і зарухалася, і промовила до мене, розповідаючи, що каже дощ, що кажуть мокрі скелі і долина зі своїми тінями і світлом, і шосе? Він не здогадується, що ніколи я не буду така злита з природою, як тепер, коли я немов лежу у колисці в обіймах невідомого бога, ще полохлива, як молода пташка, але яка вже усвідомила, що усе триватиме лише мить, і що я втрачу цей світ, перш ніж він стане моїм, втрачу цю вулицю, ці дерева, темні вантажівки біля сільських готелів і пісні за осяяними вікнами, сіре і срібне небо, і ці назви сіл: Осонья, Крещіано, Кляро, Кастіоне і Беллінцона. Назви, які, ледве з'явившись, вже зникають, мов тіні, мовби їх ніколи і не було. Невже він не бачить, що я більше схожа на ненадійне сито, з якого усе висипається, аніж на надійний кошик? Не зауважує, що я надто мало кажу, бо серце в мені піднімається великим, анонімним почуттям, і хоча поміж небагатьох прізвищ, які воно знає, є також його прізвище, але кожне з них звучить тільки так: Життя?"

— І як вам сподобалася ваша перша зустріч з життям? — запитав Клерфе. — Той чоловік, який лементує над своєю власністю, а своє життя вважає за щось буденне? Зустрінете ще багато схожих випадків.

— Це все ж різноманітність. В горах кожен вважав своє життя чимось страшенно важливим. Я також.

Перед ними вигулькнули раптом вулиці, світло, будинки, блакить і просторий майдан з аркадами.

— За десять хвилин будемо на місці, — сказав Клерфе. — То вже Локарно.

Проторохтів трамвай, в останню мить загороджуючи їм дорогу. Клерфе розсміявся, побачивши, що Ліліан придивляється до трамвая, мовби то був собор. Вона не бачила їх чотири роки. У горах не було трамваїв.

Раптом перед ними з'явилося озеро, широке, сріблясте і неспокійне. Перестало мжичити. Низькі хмари пропливали швидко, затуляючи місяць. Біля озера лежала тиха Аскона зі своєю площею.

— Де ми замешкаємо? — запитала Ліліан.

— Біля озера. У готелі "Тамаро". Після війни я мешкав тут цілий рік. Вранці побачите, чому.

Він зупинився перед невеликим готелем і випакував багаж.

— Ми відразу поїдемо вечеряти. Але під італійський кордон до ресторану "Джардіно".

Ліліан роззирнулась.

— Тут цвітуть гліцинії!

Грона блакитних квітів дерлися по білих стінах будинків. Мімоза висипала свої золоті квіти і пір'їсте листя понад муром, що оточував чийсь сад.

— Весна, — сказав Клерфе. — Хай Бог благословляє "Джузеппе", який пересуває пори року.

Авто їхало повільно уздовж озера.

— Мімози, — сказав Клерфе, киваючи на квітучі дерева над озером. — Цілі алеї. А цей пагорб зарослий ірисами і нарцисами.

Він припаркував авто біля довгих кам'яних сходів, і вони увійшли до невеликого ресторану. Клерфе замовив пляшку вина, шинку, креветок з рисом і сир. Всередині не було людно. Вікна були відчинені, повівав лагідний вітерець.

— Ви тут мешкали? — запитала Ліліан. — Біля цього озера?

— Так. Майже рік. Після втечі з табору і потім після війни. Я думав побути тут лише кілька днів, але лишився набагато довше. Я відчув, що потребую цього. То було лікування, яке полягало на байдикуванні: сонце, ящірки на мурах, я лікувався тим, що годинами дивився на небо і на озеро, прагнучи усе забути, щоб нарешті мої очі перестали втуплюватися в одну цятку, і я зрозумів, що природа навіть не помітила двадцяти років людського безумства. Салют!

Ліліан випила ковток легкого італійського вина.

— Я помиляюся, чи то їжа дивовижно смачна?

— Їжа дивовижно смачна.

— Я щаслива, Клерфе, — сказала Ліліан. — На додачу мушу зізнатися, що не знаю навіть, що це слово значить.

— Я також не знаю.

— Ви ніколи не були щасливим?

— Часто. Але щоразу інакше.

— Коли найбільше?

— Коли я був сам, — відказав Клерфе. Ліліан засміялася.

— Куди ми підемо тепер? Чи є тут більше таких зачарованих рестораторів і готелярів?

— Багато. Уночі, коли місяць уповні, з озера випірнає скляний ресторан. Він належить одному з синів Нептуна. Там можна почастуватися старими римськими винами. Натомість зараз ми підемо до бару, де є ще вино, давно вже розпродане в Парижі.

Вони знову поїхали в Аскону. Клерфе залишив авто перед готелем. Вони зійшли сходами до бару.

— Я не мушу вже нічого пити, — сказала Ліліан. — Я п'яна мімозами. Усе довкола просто в них потонуло. Що це за острів на озері?

— У римську добу там стояла, мабуть, святиня Венери. Тепер хтось має там ресторан. Але інколи вночі при повному місяці там ще блукають давні боги. Потім власник наступного ранку знаходить багато порожніх пляшок з неторканими корками. Час від часу Пан відсипляється на острові після нічної пиятики і прокидається пополудні. Тоді чути його флейту, а на усіх радіостанціях починає фонити.

— Це вино чудесне. Що це таке?

— Старе шампанське, яке прекрасно відлежалося в тутешньому підвалі. На щастя, античні боги у цьому нічого не тямлять, бо інакше б давно його випили. Шампанське відкрили щойно у середньовіччі.

До готелю вони поверталися пішки.

…Ліліан стояла біля вікна у своїй кімнаті. За вікном було озеро, ніч і вітер. Весна шуміла в платанах на площі і в хмарах. Увійшов Клерфе. Він обняв її. Вона обернулася і подивилася на нього. Він поцілував її.

— Ти не боїшся? — поцікавилася. — Що я хвора?

— Я боюся, що під час перегонів при швидкості двісті кілометрів на годину може мені тріснути передня шина.

Ліліан глибоко зітхнула. "Ми в схожій ситуації, — подумала. — Обоє не маємо майбутнього! Його майбутнє сягає тільки до наступних перегонів, а моє — до наступної кровотечі". Вона усміхнулася.

— Є така історія, — сказав Клерфе. — В Парижі в добу гільйотини взимку провадили одну людину на екзекуцію. Було ще далеко до місця страт. Конвоїри зупинилися дорогою, щоб напитись вина. Коли самі випили, запропонували пляшку засудженому. Цей взяв її, покрутив і врешті сказав: "Сподіваюся, що жоден з нас не має заразної хвороби", і теж випив. А за півгодини його голова скотилася до кошика. Цю історію розповіла мені моя бабця, коли я мав десять років. Вона мала звичай випивати впродовж дня пляшку кальвадосу. Пророкували їй ранню смерть. Але живе досі. Пророки давно вже померли. Я взяв пляшку цього старого шампанського з бару в підвалі. Кажуть, навесні воно піниться дужче, ніж в інші пори року. Бо тоді відчуває життя. Я залишаю його вам тут.

Поставив пляшку на підвіконні, але відразу переставив на столик.

— Не можна, щоб вино опинялося у світлі місяця. Місяць вбиває його аромат. То теж слова моєї бабці.

Рушив до дверей.

— Клерфе, — покликала Ліліан. Озирнувся.

— Я виїхала звідти не для того, щоб залишитися на самоті.

8

Перед ними був Париж зі своїми передмістями — сірими, потворними, дощовими — але що далі вони рухалися усередину міста, то сильніше він їх зачаровував. Раптом з'явилася ріка з мостами і буксирами, деревами і баржами, барвистими рядами букіністів і старих кам'яниць на правобережжі Сени.

Вони зупинилися біля готелю "Біссон". Вільний покій містився на першому поверсі. Шпалери були старі, електричне світло тьмаве — зате за вікном виблискувала річка, виднілися набережні, дзвіниця Собору Паризької богоматері.

— У будь-який момент, якщо матимеш охоту, можеш звідси виїхати, — сказав Клерфе, який вирішив зупинитися в "Ріці". — Дехто забуває про це.

— Куди? До тебе в "Ріц"?

— Не до мене, а в "Ріц", — відказав Клерфе. — Я мешкав там під час війни півроку. З бородою і під іншим прізвищем. У дешевих номерах. А в іншій половині готелю, з вікнами на Вандомську площу, жили високопоставлені нацистські бонзи. Це було дуже знаменно.

Йдучи, Клерфе запросив її на вечерю. Ліліан подивилася йому услід. Під час мандрівки вони ані словом не обмовилися про ніч в Асконі. "Французька мова дуже зручна, — подумала вона. — Легко переходити з "ти" на "ви" і навпаки, усе дуже просто, як у грі". Почувши ревіння "Джузеппе", Ліліан підійшла до вікна.

Він, може, повернеться, а може, ні. Вона цього не знала, але й не було це аж таким важливим. Важливе те, що вона у Парижі, що вечір і що вона дихає. На бульварі Сен-Мішель загорілося зелене світло, і, мов розлючена зграя хортів, услід за "Джузеппе" кинулося стадо "сітроенів", "рено" і вантажівок. Ліліан не могла пригадати, чи бачила вона коли-небудь стільки автомобілів. Під час війни їх було мало. Шум був неабиякий, але в її вухах він звучав, як орган.

Вона розпакувала свої речі. Взяла з собою небагато. Грошей мала теж обмаль. Зателефонувала до стрийка. Телефон не відповідав. Стрийко вже кілька років, як відмовився від телефону.

На мить охопила її паніка. Вона отримувала гроші щомісяця через банк, і тривалий час не мала від стрийка жодної вістки. Неможливе, щоб він не жив. А ще у Парижі бракувало вугілля.

У кімнаті увечері робилося холодно. Ліліан накинула плащ. Добре, що покидаючи санаторій, прихопила кілька вовняних речей. Сірі, брудні сутінки починали вповзати у вікно. Ліліан вперше, відколи виїхала, була сама. Вперше віддавна справді була сама. Грошей могло їй вистачити найбільше на тиждень. Разом з темрявою з'явилася знову паніка. Хтозна, де був тепер її стрийко? Може, з ним щось сталося, а може, помер. Може, й Клерфе зник уже в цьому невідомому місті, переїхав до іншого готелю, почав інше життя, і вона теж про нього більше ніколи не почує. Ліліан морозило. Романтика швидко зникла перед фактом холоду і самотності. У теплій клітці санаторію зараз тихо дзенькали рури центрального опалення.

Хтось застукав. За дверима стояв готельний посланець з двома згортками. В одному з них були квіти. Мабуть, від Клерфе. У другому згортку була вовняна ковдра. "Думаю, що може вам знадобитися, — писав Клерфе. — В Парижі й далі бракує вугілля". Ліліан розстелила ковдру. З неї випали дві невеликі коробки. В обох були лампочки. "Французькі готелярі завжди заощаджують на світлі, — коментував

Клерфе ще один подарунок. — Якщо замінити лампочки, які є у вашій кімнаті, новими, світло відразу стане удвічі яснішим".

Ліліан одягнулася. У неї збереглася остання адреса стрийка. Треба поїхати туди і розпитати. Виявилося, що стрийко мешкав далі за старою адресою.

— Твої гроші? — запитав він. — Як хочеш. Я можу виплачувати їх тобі щомісяця тут, у Франції. На яку адресу пересилати?

— Я не хочу отримувати їх щомісяця. Я хочу забрати усе відразу.

— Навіщо?

— Хочу купити собі різне вбрання.

Старий витріщив на неї очі.

— Ти така ж, як і твій батько. Якби він…

— Він не живе, стрийку Ґастоне.

Ґастон поглянув на свої великі бліді долоні.

— Ти не маєш надто багато грошей. Що ти збираєшся тут робити? Господи, якби я мав таке щастя жити в Швейцарії!

— Я жила не в Швейцарії, а в лікарні.

— Ти не знаєшся на грошах. Ти розтринькаєш їх за кілька тижнів. Все розтринькаєш.

— Можливо, — сказала Ліліан. — Я не буду для вас тягарем.

— Ти повинна вийти заміж.

Ліліан розсміялася. Його наміри були надто прозорі: хотів скинути відповідальність за неї на когось іншого.

— Повинна вийти заміж, — повторив Ґастон. — Я міг би запізнати тебе з кількома людьми.

Ліліан знову розсміялася, проте їй було цікаво, що зробить старий. "Йому, мабуть, під вісімдесят, — думала вона, — але поводиться він він так, мовби має передбачити все ще на вісімдесят років уперед".

— Добре, — відповіла. — А тепер скажи мені таке: що ти робиш на самоті? Тобі ніколи не спадало на думку забрати усе, що у тебе є, поїхати світ за очі і усе протринькати?

— Ти така ж, як і твій батько! — сказав зневажливо старий. — Він ніколи не мав почуття обов'язку і почуття відповідальності. Треба буде спробувати знову призначити тобі опікунів!

— Це тобі не вдасться. Ти вважаєш, що я марную гроші, а я вважаю, що ти марнуєш своє життя. Нехай кожен залишається при своїй думці. І дістань мені гроші не пізніше як завтрашнього дня. Я хочу якнайскоріше купити собі сукні.

— Послухай, Ліліан, не роби дурниць! Ти зодягнена дуже добре, вбрання в будинках моди коштують маєток!

— Стрийку Ґастоне, кажуть, у наш час можна покінчити з грошима двома способами. Один з них — заощаджувати, а потім втратити їх під час інфляції, інший — витратити їх. А тепер скажи мені, як тобі ведеться.

Ґастон нервово змахнув рукою.

— Сама бачиш. Мені важко. Такі часи! Я бідний.

Ліліан роззирнулася. Вона побачила красиві старовинні меблі, фотелі в чохлах, кришталеву люстру, перев'язану марлею, кілька добрих картин.

— Ти завжди був скупий, стрийку Ґастоне. Ти й зараз такий? А ти не боїшся смерті?

Ґастон помовчав, після чого тихо сказав:

— У тебе жахливі манери. Я почуваюся цілком пристойно. Якщо ти розраховуєш скоро отримати спадок, то тебе чекає розчарування.

Ліліан подивилася на скривдженого старого марабу.

— Ні, не розраховую. Я живу в готелі і ніколи не буду для тебе тягарем.

Трохи згодом за нею зайшов Клерфе. Вони поїхали в ресторан "Ґран Вефур".

— Як відбулася ваша перша зустріч з тутешнім світом? — запитав він.

— У мене таке відчуття, ніби я опинилася серед людей, які збираються жити вічно. В кожному разі, вони так поводяться. Вони так перейнялися грошима, що забули про життя.

Клерфе розсміявся.

— А під час війни усі присягалися, що більше не повторять цієї помилки, якщо виживуть. Але людина швидко усе забуває. Я теж намагався, але мені не зовсім вдалося.

— Може, я кохаю тебе саме тому?

— Ти мене не кохаєш. Якби ти мене кохала, то не вживала б цього слова так легковажно. І не говорила б мені цього.

— Я кохаю тебе тому, що ти не думаєш про майбутнє?

— Тоді ти мусила б кохати кожного чоловіка в санаторії. Ми будемо їсти морські язики зі смаженим мигдалем і запивати їх молодим монтраше.

— Тоді чому я тебе кохаю?

— Тому, що я з тобою. І тому, що ти любиш життя. А я для тебе безіменна частка життя. Це небезпечно.

— Для кого?

— Для того, хто безіменний. Його в будь-який час можна замінити.

— Мене теж, — сказала Ліліан. — Мене також, Клерфе.

— В цьому я не зовсім упевнений. Розумна людина на моєму місці втекла б якнайскоріше.

— Ти не настільки захоплений.

— Завтра я від'їжджаю. До Рима. Мушу потурбуватися про новий контракт.

— А я — до Баленсіаґи. Купити сукні. Стрийко Ґастон із задоволенням віддав би мене під опіку або видав заміж.

Клерфе подивився на неї.

— Він хоче знову ув'язнити тебе, хоча ти ще не встигла дізнатися, що таке свобода?

— А що таке свобода?

Клерфе усміхнувся.

— Я теж не знаю. Знаю тільки одне: свобода — це не безвідповідальність і не життя без мети. Легше зрозуміти, якою вона не буває, аніж якою вона є.

— Коли повернешся?

— За кілька днів.

— Ти маєш коханку в Римі?

— Авжеж.

— Так я й думала. Було б дивно, якби ти жив сам. Я також не жила сама, коли ти з'явився.

— А тепер?

— Тепер я тут надто п'яна сама собою, щоб могла над цим замислюватись.

Наступного дня Ліліан поїхала до Баленсіаґи. Крім спортового одягу, у неї було небагато вбрань. Деякі пошиті були ще за воєнною модою, інші зосталися після матері, перероблені дешевою кравчинею.

Після параду манекенниць, що рухалися на худорлявих ногах, наче стрункі хамелеони, які змінюють сукні, як колір шкіри, і мовчки вихляють поміж стільців, Ліліан вибрала п'ять моделей. Однак виявилося, що забрати їх одразу не вдасться, а щойно за три-чотири тижні.

— На жаль, ми потребуємо їх щодня, — сказала продавчиня. — Але ми зробимо, що в нашій силі. Ми завалені роботою, мадемуазель. Якби ми реалізовували замовлення по черзі, вам довелося б чекати шість тижнів.

Зразки суконь перенесли до кабіни, викладеної дзеркалами. Разом з ними увійшла кравчиня, щоб зняти мірку.

— Чудовий вибір, мадемуазель, — сказала продавчиня. — Сукні вам пасують так, мовби були для вас запроектовані. Більшість жінок купують те, що їм подобається. Ви ж купуєте щось, в чому вам гарно. Чи не так?

Ліліан придивилася до себе. З великого трираменного дзеркала дивилося на неї троє жінок, дві у профіль і одна в анфас, а коли відсунулась трохи набік, побачила у дзеркалі ззаду четверту, яка була обернута спиною і, здавалося, рушала до виходу.

— Шикарно! — сказала продавчиня. — Чому Лусіль не вміє цього так носити?

— Хто така Лусіль?

— Наша найкраща манекенниця. Та, яка презентувала цю сукню.

"Чому вона мала б це саме так носити? — подумала Ліліан. — Вона ще буде носити тисячу інших суконь і буде мати безліч показів моди, а потім вийде заміж і матиме дітей, і постаріє. А я носитиму цей плащ тільки одне літо".

Врешті вони погодилися пошити деякі сукні за два тижні. Але два тижні — то для неї, як два роки.

Ліліан щодня приходила на примірку. Тиша в кабіні якимсь дивним чином зачаровувала її. Біля неї поралася кравчиня, наче жрець на службі в якогось ідола. Ліліан стояла непорушно і бачила перед собою в дзеркалах трьох жінок, які були схожі на неї, а водночас якимсь дуже холодним чином дистанціювалися від неї, з ними на її очах робилося щось, що тільки здалека, здавалося, мало зв'язок з нею, а попри те, її глибоко змінювало.

В процесі цих днів розвинулися взаємини дивно чужої інтимності між нею, а жінками в дзеркалі, які змінювалися разом з кожним новим вбранням. Розмовляла з ними без слів, відображення усміхалися до неї, не усміхаючись. Вони були серйозні і якимсь тихим, сумним чином близькі собі, як сестри, які виховалися окремо і ніколи не підозрювали, що колись побачаться. А тепер відбулося, мовби у сні, оце мовчазне рандеву, сповнене лагідної меланхолії — бо незабаром знову муситимуть розлучитися і не побачаться вже ніколи.

Вона жила в невагомому, сірому і срібному світі. До полудня довго спала, потім йшла до Баленсіаґи, потім мандрувала без мети вулицями, а потім сама вечеряла в готельному ресторані. Вона не прагнула товариства і не дуже відчувала брак Клерфе. Анонімне життя, яке різко напирало на неї з вулиць, кав'ярні і ресторану, було доволі потужне й незвідане, тому вона не відчувала, що її особисте життя чимось обділене. Ліліан дозволила підхопити себе течії, натовп ніс її, але не жахав, вона любила його, бо він був життям, невідомим, безглуздим життям, що марнується на безглузді вчинки, які вигойдувалися на його хвилях, наче буйки на морі у вітряну погоду.

— Ви зробили гарні закупи, — сказала продавчиня в останню примірку. — Ці сукні ніколи не вийдуть з моди. Зможете їх носити роками.

"Роками", — подумала Ліліан з легким трепетом і усміхнулася.

9

Прокинулася вона, мовби під лагідним хмелем. Майже два тижні провела серед суконь, капелюхів і туфель, наче п'яниця в пивниці. Коли доставили перші сукні, вона послала рахунки стрийкові Ґастонові, який передав їй, щоправда, до готелю місячну пенсію, але, крім того, ані гроша. Віднікувався, що оформлення займає багато часу.

Наступного дня з'явився знервований Ґастон. Покрутився трохи готелем, повідомив, що вона безвідповідальна, і несподівано зажадав, щоб переїхала до нього.

— Щоб ти мене мав під контролем?

— Щоб ти заощаджувала гроші. Це злочин — витрачати стільки на сукні. За такі гроші вони мусили б бути з золота!

— Вони і є з золота, тільки ти цього не бачиш.

— Розпродати добрі акції, що приносять відсоток, задля кількох ганчірочок, — лементував Ґастон. — Треба тебе віддати під опіку!

— Спробуй. Кожен суддя у Франції мене зрозуміє, а натомість за тобою почне спостерігати. Якщо ти якнайшвидше не повернеш мені мої гроші, я куплю удвічі більше суконь і надішлю тобі рахунки.

— Удвічі більше ганчірочок? Та ти…

— Ні, стрийку Ґастоне, я не шалена, то ти шалений. Ти, що не дозволяєш собі нічого зайвого, аби кілька спадкоємців, яких ти ненавидиш і ледве знаєш, розтринькало потім твоє майно. Але не

говорімо вже про те! Лишися на обід. Тутешній ресторан винятково добрий. Я вдягну для тебе одну з тих ганчірочок.

— Виключене! Розтринькувати гроші ще на…

— Я тебе запрошую. Я маю тут кредит. Під час обіду зможеш мені далі розповідати, як живуть розсудливі люди. Тепер я голодна, як лещетар після шести годин тренування. Ні, дужче! Примірювання дуже сприяє апетитові. Почекай на мене внизу. За п'ять хвилин я буду готова.

За годину Ліліан зійшла вниз. Ґастон, блідий зі злості і довгого чекання, сидів за столиком, на якому стояв якийсь вазонок і лежало кілька журналів мод. Він не замовив собі навіть аперитиву. Ліліан мала велику втіху з того, що він не відразу її упізнав. Зате, коли побачив, як вона спускається тьмяно освітленими сходами, підкрутив вуса, випростався і окинув її поглядом старосвітського завсідника.

— То я, стрийку Ґастоне, — сказала. — Маю надію, ти знаєш, що таке інцест.

Ґастон закашлявся.

— Дурниці, — прохрипів. — Просто я погано бачу. Коли я бачив тебе до цього?

— Чотири роки тому — я була тоді заморена голодом і геть розгублена. Тепер я й далі заморена голодом, але дуже рішуча.

Ґастон витягнув з кишені пенсне.

— Для кого ти купила ці вбрання? Ти не маєш жодного…

— Єдиними чоловіками в горах, які надавалися до одруження, були інструктори лещетарів. У комбінезонах лещетарів вони презентуються непогано, а так виглядають, як селяни, вифранчені на свято.

— Отже ти цілковито самотня?

— Авжеж, але не так, як ти, — відповіла Ліліан і рушила до ресторану.

— Що б ти з'їла? — запитав Ґастон. — Звичайно, то я тебе запрошую. Сам я не голодний. А що для тебе? Напевно, щось легке? Омлет, фруктовий салат, трохи води Віші.

— Для мене, — перебила Ліліан, — на початок морських їжаків… дванадцять штук… і горілку.

Ґастон зиркнув у стравопис.

— Морські їжаки шкідливі для здоров'я!

— Тільки для скнар. Зараз ними усі обжираються, стрийку Ґастоне. А ще хочу куряче філе.

— Чи то не загостре? Може, краще візьмеш варену курку або вівсянку. Вам давали у санаторії вівсянку?

— Авжеж, стрийку Ґастоне. Вівсянок і варених курей я наїлася на все життя в горах з виглядом на прекрасну природу. Досить! До м'яса замов для нас пляшку шато Лафіт. А може, ти не любиш?

— Я не можу собі на таке дозволити. Дуже я зубожів, моя люба Ліліан.

— Я знаю. Тому вечеря з тобою стає такою драматичною. Бо в кожному випитому ковтку є крапля крові твого серця.

— Тьху, до дідька! — заговорив раптом Ґастон цілком нормальним голосом. — Що за образ! І це, п'ючи таке вино! Побалакаймо про щось інше. Я можу скуштувати твоїх морських їжаків?

Ліліан подала йому тарілку. Ґастон з'їв похапцем три. Він усе ще намагався заощадити на їжі, але вино пив на пару з нею. Він-бо за нього платив, то хотів бодай свого не втратити.

— Я влаштую для тебе невелике прийняття. Прийдеш?

— Ні, якщо то буде чаювання або коктейль-паті.

— То буде обід. Я маю також кілька пляшок вина — лише кілька, але вони не поступляться цим отут. З тебе вийшла чудова дівчина, Ліллі. Але гостра! Гостра! Твій батько таким не був.

"Гостра, — подумала Ліліан. — Що він називає гострим? Чи справді я така? А може, у мене просто немає часу делікатно обманювати, прикриваючи гірку правду фальшивою позолотою добрих манер, яку називають тактом?"

Ліліан раптом згадала Клерфе. Усміхнулася. Вона була до цього готова. Відколи він виїхав, не дав ознак життя. Але це її не гнітило, вона й не очікувала цього. Не відчувала ще в ньому потреби, але добре було знати, що він десь є.

…У Римі Клерфе просиджував у бюро, кав'ярнях і майстернях. Вечори проводив з Лідією Мореллі. Спочатку часто думав про Ліліан, але потім надовго про неї забув. Вона зворушувала його, а це стосовно жінок траплялося йому рідко. Вона була, наче гарненький молодий цуцик, який перебільшує у всьому, що робить. Але вона, напевно, призвичаїться до

тутешнього життя. Ще вірить, що мусить надолужити все, що оминуло її досі. Незабаром впевниться, що ніщо її не оминуло. Розбереться в ситуації і стане такою, як інші — схожа на Лідію Мореллі, але, ймовірно, не такою досконалою. Ліліан не мала ані скептичної мудрості Лідії, ані її жіночної безсердечності. Була добра для легко сентиментального чоловіка з поетичними ідеалами — але не для нього. Повинна була лишитися з Волковим, який, як здавалося, жив тільки для неї і саме тому її втратив, так буває. Клерфе звик до іншого життя. Не хотів дозволити себе втягнути у щось глибше. Лідія Мореллі була саме для нього. Ліліан залишиться для нього звабливою, короткою вакаційною пригодою. Для Парижа вона була надто провінційна, надто вимоглива і надто недосвідчена.

Клерфе відчув полегкість, прийнявши це рішення. Після повернення до Парижа зателефонує до Ліліан і ще раз з нею зустрінеться, щоб усе пояснити. Може, зрештою, і нема що пояснювати. Вочевидь, таки нема що пояснювати. Мабуть, сама собі давно все пояснила. Тоді навіщо він хотів з нею зустрітися ще? Не розмірковував над цим надто довго. Чом би й ні? Адже майже нічого не було між ними. Він підписав свій контракт і залишився в Римі ще на два дні.

Того самого дня, що й він, їхала до Парижа Лідія Мореллі. Він їхав "Джузеппе", вона потягом, бо ненавиділа подорожі автом і літаком.

10

Ліліан завжди боялася ночі. Ніч була пов'язана з атаками задухи, з тінями рук, які хапали за горло, з жахливою, нестерпною самотністю смерті. У санаторію упродовж місяців вона не гасила світло, щоб уникнути разючої для очей яскравості сніжних ночей при повні місяця і пригніченості блідих, безмісячних ночей з сірим снігом, який був тоді найбезбарвнішою річчю на світі. Ночі в Парижі були лагіднішими. Коли надійшли перші сукні, Ліліан не стала ховати їх у шафі, а розвісила по усій кімнаті. Одну сукню, оксамитну, повісила над ліжком, срібну — поряд, так щоб, прокидаючись уночі від жахіть, коли їй здавалося, що

вона з тамованим криком падає і падає з нескінченної пітьми в нескінченну пітьму, вона могла простягнути руку і торкнутися своїх суконь, цих рятівних линв, якими вона зуміє піднятися з безформних сірих сутінків до чотирьох стін, до відчуття часу, до людей, до простору і життя. Погладжувала їх, відчувала тканину під пальцями, вставала і починала ходити по покою, часто гола, і сукні оточували її тоді як приятельки, звисали на своїх вішаках зі стін і з дверей шафи, натомість туфлі на тонких, високих каблуках, золоті, брунатні і чорні, стояли поруч рядком на комоді, мовби залишила їх зграйка дуже елегантних ангелів Боттічеллі, що відлетіли на коротке нічне богослужіння і повернуться на світанку. Тільки жінка може знати, скільки утіхи може ховатися бодай у капелюшку. Вона мандрувала уночі по кімнаті між своїми речами, любувалася парчею у сяйві місяця, вкладала на голову капелюшок і примірювала туфлі, а часом сукню, ставала в блідому світлі перед дзеркалом і уважно приглядалася до його матової фосфоризуючої поверхні, до свого обличчя, плечей, чи не випинаються кістки ключиці, до своїх грудей, чи не обвисли, і до ніг, чи з внутрішнього боку не з'явилися складки, що свідчать про схуднення. "Ще ні, — думала, — ще ні", — і продовжувала свою німу жахливу забаву: інша пара туфель, хвилина в капелюшку, що невідомо яким чином взагалі тримається на голові, кілька штучок біжутерії, які уночі виглядали так, мовби мали якусь чародійну силу, і відображення в дзеркалі, яке усміхалося до неї і не задавало питань, а дивилося на неї так, мовби знало більше, ніж вона сама.

Клерфе витріщив очі, коли її побачив знову — настільки вона змінилася. Він зателефонував до неї після двох днів перебування в Парижі, мовби виконуючи прикрий обов'язок, а більше з цікавості, і, маючи намір лишитися на годину, лишився на цілий вечір. І причиною не була та навала суконь, він спостеріг це відразу, адже бачив у житті достатньо жінок, які добре одягалися, а на вбранні Лідія Мореллі розбиралася краще, ніж капрал на муштрі. Ліліан змінилася сама по собі, вона змінилася так, як міняється дівчина, з якою ти розлучився, коли вона була ще незграбним несформованим підлітком, і зустрівся знову, коли вона стала молодою жінкою: ця жінка щойно переступила містичну грань дитинства і хоча ще зберегла його чарівність, але вже придбала

таємну упевненість у своїх жіночих чарах. Він думав Ліліан покинути, але тепер радів, що отримав ще один шанс затримати її. За час своєї відсутності приписував їй перебільшені ознаки провінційної гуски, невідповідність між інтенсивністю її почуттів і формою їх вираження схильний був сприйняти як своєрідну істерію. Але від усього цього не залишилося й сліду. Натомість палало полум'я, спокійне і сильне полум'я, і Клерфе знав, яке це рідкісне явище. Чому він не спостеріг цього раніше? Передчував, але не розпізнав.

Вони знову сиділи в ресторані "Ґран-Вефур". Офіціант приніс знову морські язики зі смаженим мигдалем, і знову пили молоде монтраше.

— Ти став у Римі неговірким, — сказала Ліліан і усміхнулася. — А може, то через жінку, яка щойно увійшла?

— Яка жінка?

— Якщо треба, я можу тобі її показати.

Клерфе не бачив, як Лідія Мореллі заходила до приміщення. Зауважив її лише тепер. Що до дідька привело її саме сюди? Він не знав чоловіка, з яким сиділа, але знав, що зветься Джонсон і, мабуть, дуже багатий. Лідія справді не витрачала часу, відколи вранці сказав їй, що увечері не зможе з нею зустрітися. Тепер нагадав собі також, чому його тут вистежила — торік часто з нею бував у цьому закладі. Треба бути обережним зі своїми улюбленими ресторанами, подумав з роздратуванням.

— Ти з нею знайомий?

— Як і з багатьма іншими, не більше і не менше.

Бачив, що Лідія спостерігає за Ліліан і знає вже з точністю до ста франків, у що та вбрана, де купила і скільки це коштувало. Клерфе був

переконаний, що оцінила навіть туфлі Ліліан, не дивлячись на те, що не могла їх бачити. Щодо цього була ясновидцем. Він міг би уникнути цієї ситуації, якби про це подумав, але тепер, якщо вже так сталося, вирішив її використати. Адже найпростіші почуття — це і є найсильніші почуття. І одне з них — ревнощі. Ліліан почне ревнувати його — тим краще. Він і так вже докоряв собі, що був відсутній надто довго.

— Чудово одягнена, — сказала Ліліан. Клерфе кивнув.

— Вона відома цим.

Очікував тепер зауваги щодо Лідії. Вона мала сорок років, впродовж дня виглядала на тридцять, а увечері на двадцять п'ять, якщо світло цьому сприяло. Світло в закладах, які відвідувала Лідія, завжди їй сприяло. Заувага на тему віку не прозвучала.

— Вона гарна, — сказала Ліллу. — Ти мав з нею роман?

— Ні, — відказав Клерфе.

— То була дурість з твого боку. Вона дуже гарна. Звідки походить? З Рима?

— Так, з Рима. Чому ти питаєш? Ревнуєш?

Ліліан поставила на стіл чарку з жовтим шартрезом.

— Бідний Клерфе, — сказала. — Я не ревнива. Я не маю на це часу.

Клерфе уважно подивився на неї. У вустах будь-якої іншої жінки така відповідь здалася б йому банальністю, але у вустах Ліліан це звучало не так, і Клерфе зрозумів це. Вона говорила щиро. З кожною секундою він усе дужче шаленів, сам не знаючи чому.

— Говорімо про щось інше.

— Чому? Тому, що ти повернувся до Парижа з іншою жінкою?

— Абсурд! Звідки ця нісенітниця спала тобі на думку?

— Хіба це неправда?

Клерфе завагався на хвильку.

— Так, то правда.

— Ти маєш дуже добрий смак.

Мовчав, чекаючи наступного питання. Мав рішучість казати правду. Позавчора думав, що може Ліліан тримати на боці, тепер, коли бачив обох водночас, хотів тільки її. Знав, що потрапив у власну пастку, і злився тому, але знав також, що ніщо не зможе щось тут змінити, а тим більше логіка. У цей момент Ліліан йому вислизнула, та й то найнебезпечнішим чином, без боротьби. Щоб її повернути, не мав іншого виходу, як зробити найважчу річ у боротьбі, — зізнатися, не програючи при тому.

— Я не хотів у тобі закохатися, Ліліан.

Вона усміхнулася.

— Це ще не засіб на закоханість. Так поводяться тільки школярі.

— У коханні ніхто не дорослий.

— Кохання, — сказала Ліліан. — Яке це ємке слово! І скільки усього в ньому криється! — Зиркнула на Лідію Мореллі. — Усе набагато простіше, Клерфе. Ходімо? Я хочу повернутися до готелю.

Клерфе нічого не відповів. "То кінець", — подумав. Вони проминули столик Лідії, яка вдала, що їх не бачить. Авто Клерфе було припраковане на тротуарі перед рестораном. Ліліан показала на "Джузеппе".

— Тут стоїть твій зрадник. Завези мене до готелю.

— Ні. Ходімо ще до Пале-Роялю.

— Що ти хочеш робити? Стати двоєженцем?

— Дай спокій! Ходімо.

Вони пройшли аркою палацу. Був холодний вечір, що міцно пахнув землею і весною. Рвучкий вітер, що проникав згори до саду, був теплішим за ніч, котра загусала між мурами. Клерфе зупинився.

— Нічого не кажи. І не проси мене нічого пояснювати: я не вмію цього.

— Що ти мав би мені пояснити?

— Вважаєш, що нічого? Я кохаю тебе.

— Бо я не роблю тобі сцен?

— Ні. То було б страшне. Я кохаю тебе, бо ти робиш мені незвичайну сцену.

— Я не роблю тобі жодної сцени. Ледве чи я знала б навіть, як до цього братися.

Стояла перед ним, неспокійний вітер розвіював її волосся. Здавалася йому цілком чужою жінкою, жінкою, якої ніколи не знав і яку вже втратив.

— Я кохаю тебе, — повторив, узяв її за плечі і поцілував. Відчув слабкий запах її волосся і гіркий запах парфумів, що бив від її шиї. Вона не опиралася йому. Спочивала в його обіймах з широко відкритими очима і відсутнім зором, мовби вслухалася в звуки, що долинали з вітром.

Втративши терпіння, він струснув нею.

— Скажи щось! Зроби щось! Краще вже прожени мене! Дай мені ляпаса! Але не будь як кам'яна статуя.

Вона випросталася і він пустив її.

— Навіщо тебе проганяти?

— Ти хочеш, щоб я залишився?

— Хотіти щось — це сьогодні таке важке слово, мовби з литого заліза. І що з цим робити? Чавун так легко тріскає.

— Я думаю, що все, що ти кажеш, це серйозно.

Вона усміхнулася.

— Чом би й ні? Я казала тобі, що все набагато простіше, ніж ти вважаєш.

Він помовчав. Не знав, що має тепер зробити.

— Добре, я завезу тебе до готелю.

Вона йшла спокійно поруч. "Що зі мною робиться, — думав. — Я розгублений і злий на неї і на Лідію Мореллі, а тим часом єдина особа, на яку я повинен злитися, я сам".

Зупинилися біля авта. У цей момент в дверях ресторану з'явилася Лідія зі своїм супутником. Вона думала вдруге зігнорувати Клерфе, але її цікавість перемогла. Крім того вона зі своїм товаришем мусили почекати, заки паркувальник виведе авто Клерфе з вузенького паркінгу, щоб дістатися до свого. Лідія з вишуканою фамільярністю привіталася з Клерфе і представила свого товариша. Спритність, з якою вона взялася з'ясовувати, ким є Ліліан і звідки походить, була вражаюча. Клерфе думав, що треба захистити Ліліан, але незабаром з'ясувалося, що нема в цьому потреби. У той час, як він з товаришем Лідії розмовляли про погоду, між жінками зав'язалася невинна на перший погляд розмова, в якій атаки і демонстрації були сповнені вбивчої чемності. Лідія перемогла б напевно в цьому нерівному поєдинку — вона була старша за Ліліан, а крім того набагато спритніша і підступніша — але, здавалося, її удари потрапляли у вату. Ліліан ставилася до неї з такою обеззброюючою наївністю і такою образливою пошаною, що марною виявилася уся тактика її суперниці. Лідія була викрита як неврастенічка і тим самим наполовину вже програла. Навіть її товариш зауважив, що з двох жінок вона була найбільш меркантильною. Та й старшою.

— Ваше авто, пане, — сповістив паркувальник. Клерфе виїхав з вулички і скрутив у найближчий провулок і сказав:

— То був вищий клас. Вона не знає, ким ти є, звідки походиш, ані де живеш.

— Якщо захоче, завтра може дізнатися у мого кравця. Вона упізнала, з якої майстерні походить моя сукня.

— І тобі байдуже?

— Ще й як! — сказала і глибоко вдихнула нічне повітря. — Проїдьмо площею Згоди. Сьогодні неділя, фонтани будуть підсвічені.

— Я маю враження, що тобі все байдуже, чи ні? — поцікавився.

Вона обернулася до нього, усміхнувшись.

— У певному дуже особливому сенсі — так.

"Я знаю, що помру, — думала вона, відчуваючи, як світло ліхтаря ковзає її обличчям. — І знаю це краще за тебе, ось в чому уся справа, ось чому те, що здається тобі просто хаотичним нагромадженням звуків, для мене і плач, і крик, і тріумф, ось чому те, що для тебе є повсякденним, я сприймаю як щастя, як дар долі".

Клерфе мовчки їхав Єлисейськими полями. У нього було величезне бажання — зупинити машину і поцілувати її, але він не знав, чим це може закінчитися. Почувався якось дивно обманутий і радше б виїхав на клумби з тюльпанами, розкидав усе навкруги і, пригорнувши Ліліан, помчав з нею кудись. Але куди? Забрати її в якусь печеру, сховок, або назавжди залишитися прикованим до цього запитального погляду, до очей, які, як йому здавалося, ніколи не дивилися відверто на нього.

— Я кохаю тебе, — сказав. — Забудь про усе. Забудь про ту жінку.

— Чому? Навіщо тобі бути одному? Ти думаєш, я весь цей час була одна?

— Маєш на увазі санаторій?

— Маю на увазі Париж.

Він пильно подивився на неї. Вона усміхнулася.

— Я не можу бути одна. А тепер відвези мене до готелю. Я втомилася.

Клерфе був роздратований і безпорадний. Він би із задоволенням надавав ляпасів Ліліан, але не мав права: адже вона призналася йому в тому ж, в чому він до цього признався їй. Сумніватися ні в чому не доводилося. Клерфе хотів тільки одного — втримати її. Ліліан раптом стала для нього дорожчою, бажанішою над усе. Він мусить щось зробити. Не можна так просто розпрощатися з нею біля входу в готель. Тоді вона більше не повернеться до нього. Зараз його останній шанс. Щоб утримати її, треба знайти якесь магічне слово, інакше вона вийде з машини і з відсутнім виглядом, усміхнувшись, поцілує його і зникне в дверях готелю. Її назавжди поглине цей готель, вестибюль якого пропах рибною юшкою і часником, вона пройде повз буфет, за яким дрімає портьє, маючи під рукою шмат ліонської ковбаси і пляшку вина, і останнє, що залишиться в пам'яті у Клерфе, — це тонкі світлі щиколотки Ліліан, що підіймаються сходинками. А коли Ліліан опиниться у себе в кімнаті, у неї за спиною раптом виростуть крила і вона, випурхнувши на вулицю, полетить, сидячи на дуже елегантній мітлі, теж від Баленсіаґи або Діора, на відьомський шабаш, де будуть самі чорти у фраках, які побили усі рекорди у швидкості, вільно володіють шістьма мовами, вивчили усіх філософів від Платона до Хайдеґґера і на додаток ще були віртуозами-піаністами, світовими чемпіонами з боксу і поетами.

Портьє позіхнув і прокинувся.

— Чи не могли б ви скочити до ресторану "Лаперуз" і принести від них кав'яр, — запитав Клерфе. — А в цей час я виконуватиму ваші обов'язки.

— Я не хочу кав'яру, — сказала Ліліан.

— А чого ти хочеш?

Вона завагалася.

— Клерфе, — сказала врешті. — Досі не був у мене о цій порі жоден чоловік. Адже ти саме це хочеш знати?

— Правда, — втрутився портьє. — Мадам завжди повертається додому сама. Це ненормально, месьє. Принести вам шампанське? У нас ще є шампанське урожаю тридцять четвертого року, "Дом Периньон".

— Тягніть його сюди. Ви — золото! — вигукнув Клерфе. — А що у вас буде перекусити?

— Мені хочеться такої ковбаси, — Ліліан показала на вечерю портьє.

— Я віддам вам свою, мадам. У буфеті її скільки завгодно.

— Принесіть ковбасу з буфету, — сказав Клерфе. — І ще шматок чорного хліба і шматок брі.

— І пляшку пива, — додала Ліліан.

— А шампанського не хочете, мадам?

Обличчя портьє спохмурніло: він подумав про те, що його чайові змаліють.

— Принесіть пляшку "Дом Периньон", — сказав Клерфе, — хоч би для мене одного. Я хочу сьогодні якось відсвяткувати.

— Що саме?

— Вибух почуттів. — Клерфе зайняв місце портьє. — Ідіть! Я за вас почергую.

Коли портьє приніс пляшки і ковбасу, Клерфе поцікавився, чи є тут вільна кімната. Портьє подивився на нього як на божевільного.

— Але ж у мадам є кімната.

— Мадам заміжня. Вона — моя дружина, — сказав Клерфе, повергаючи портьє в чергове отетеріння, бо він уже перестав розуміти, навіщо ж тоді знадобився "Дом Периньон".

— Шостий номер вільний, — сказав він. — Якраз поруч з мадам.

Портьє відніс закупи і, побачивши чайові, заявив, що, коли треба, він готовий хоч усю ніч роз'їжджати на ровері, виконуючи доручення месьє.

— Я подумав, що ніколи більше не побачу тебе, якщо залишу сьогодні увечері одну, — сказав Клерфе.

Ліліан сіла на підвіконня.

— Я про це думаю щоночі. Що ніколи вже цього всього не побачу.

Він відчув гострий біль. Її ніжний профіль виділявся на тлі ночі за вікном. Вона раптом здалася йому жахливо самотньою, саме самотньою, а не покинутою.

— Я кохаю тебе, — сказав він. — Не знаю, чи потребуєш цього чи ні, але я кажу правду. — Вона не відповіла. — Ти ж розумієш, я кажу так не через нинішній вечір, — продовжував він, сам не усвідомлюючи, що бреше. — Забудь сьогоднішній вечір. Це вийшло випадково, я вчинив безглуздо, я геть заплутався. Ні за що у світі я не хотів би тебе ранити.

Вона ще трохи помовчала.

— Мені здається, що в певному сенсі мене неможливо поранити. Я щиро так вважаю. Можливо, це компенсація за щось інше.

Клерфе не знав, що сказати. Він розумів, що вона має на увазі, але волів думати, що усе якраз навпаки.

— Вночі твоя шкіра світиться, як мушля зсередини. Вона не поглинає світло, вона відбиває його. Ти дійсно питимеш пиво?

— Так. І ще дай мені трохи цієї ліонської ковбаси. З хлібом. Тебе це не дуже шокує?

— Мене ніщо не шокує. У мене таке відчуття, ніби я завжди чекав цієї ночі. Весь той світ, який тягнеться позаду конторки портьє, що пропахнула часником, загинув. Тільки ми одні встигли врятуватися. Мені здається, я потрапив до якогось салону моди.

— Ах, мої мовчазні друзі!Ліліан подивилася на сукні, розвішені по кімнаті. — Ночами вони мені розповідали про казкові бали і карнавали. Але сьогодні вони мені вже не потрібні. Може, зібрати їх і повісити в шафу?

— Нехай залишаться. Що вони тобі розповідали?

— Багато чого. Іноді навіть про море. Я ж бо не бачила моря.

— Ми поїдемо до моря, — сказав Клерфе. — За кілька днів. Мені треба на Сицилію. Там будуть перегони. Але у мене немає шансів перемогти. Їдь зі мною.

— А ти завжди хочеш бути переможцем?

— Іноді це дуже доречно. Ідеалісти уміють знаходити застосування грошам.

Клерфе уважно дивився на сукню з тонкої сріблястої парчі, що висіла в узголів'ї ліжка.

— То сукня якраз для Палермо, — сказав.

— Я вдягала її учора пізно вночі.

— Сама?

— Сама, якщо ти хочеш знати. Я веселилася з пляшкою вина, Сеною і місяцем.

— Більше ти не будеш сама.

— Я й не була настільки сама, як ти думаєш.

— Знаю. Я кажу, що кохаю тебе, так, мовби ти маєш бути мені вдячна. Але я так не думаю. Просто я так примітивно висловлююсь, бо то для мене таке незвичайне.

— Ти не висловлюєшся примітивно.

— Кожен чоловік це робить, коли не бреше.

— Ходи, — сказала Ліліан. — Відкрий пляшку "Дом Периньон". З хлібом, ковбасою і пивом ти здаєшся мені надто невпевненим, надто загальним і надто легко скочуєшся до філософування. Що ти так нюхаєш? Чим я пахну?

— Часником, місяцем і брехнею, яку я ніяк не можу розпізнати.

— Ну і слава Богу. Вернімося на землю і вже тримаймося її. Так легко людина від неї відривається, коли є повня. А мрії нічого не важать.

11

Ліліан повернулася з прийняття в стрийка Ґастона. До готелю відвіз її віконт де Пестре. Вона відбула жахливий нудотний вечір з чудовою їжею. Присутніми було кілька жінок і шість чоловіків. З чоловіків четверо виявилися неодруженими та ще й заможними, двоє були молоді, а найстаріший і найбагатший був віконт де Пестре.

— Чому ви живете на лівому березі? — запитав він. — Вам треба жити на Вандомській площі.

— Просто вражаюче, — сказала Ліліан. — Скільки людей знають краще, де мені жити, ніж я сама.

— Там у мене є помешкання, щось на зразок художнього ательє, де я ніколи не буваю.

— Ви хочете здати його мені? Скільки це коштуватиме?

— Навіщо нам говорити про гроші? — Пестре засовгався на сидінні. — Подивитеся його коли-небудь. Вона у вашому розпорядженні, варто вам тільки захотіти.

— Без жодних умов?

— Без жодних. Звичайно, я буду радий, якщо ви погодитеся при нагоді піти зі мною до ресторану, але це не є жодною умовою. Коли ви оглянете помешкання? Хочете завтра? Чи можу я забрати вас завтра на обід?

Ліліан подивилася на його вузьке обличчя з білою щіткою вусиків.

— Власне кажучи, стрийко хоче видати мене заміж, — сказала вона.

Пестре розсміявся.

— У вас ще багатьох часу попереду. Ваш стрийко дещо старомодний.

— В помешканні вистачить місця для двох?

— Гадаю, що так. А чому ви запитуєте?

— На випадок, якщо я захочу оселитися там з моїм приятелем.

Хвильку Пестре уважно дивився на неї.

— Про такий варіант теж слід подумати, — сказав він після паузи, — хоча, відверто кажучи, для двох помешкання дещо тіснувате. А чом би вам не пожити якийсь час самій? Спершу гарненько оглянете Париж. Тут перед вами відкриється багато можливостей.

Авто зупинилося, і Ліліан вийшла.

— То о котрій годині заїхати за вами завтра? — запитав віконт.

— Я ще подумаю. Ви не заперечуєте, якщо я запитаю стрийка Ґастона?

— На вашому місці я б цього не робив. Навіщо даремно його тривожити? Та ви цього й не зробите. Той, хто про це запитує, ніколи так не чинитиме. Ви дуже вродливі і дуже молоді, мадемуазель. Я був би щасливий подбати для вас про оправу, яка вам личить. Повірте мені, людині вже немолодій, наскільки б вам тут усе не здавалося

привабливим, але це — втрачений час. Вам потрібна розкіш, велика розкіш. Пробачте за цей комплімент, але у мене набите око. Добраніч, мадемуазель.

Ліліан піднялася сходами. Спочатку виставка женихів, влаштована стрийком Ґастоном, не викликала в ній нічого, окрім убивчої іронії. Вона здавалася собі вмирущим вояком, якого спокушають принадами життя. Але потім їй раптом стало нудно. Вона відчула себе так, немов була єдиною здоровою особою серед усіх цих людей, які гнили живцем. Їх розмови були для неї незрозумілі. Усе, до чого вона ставилася байдуже, вони вважали найважливішим, а те, чого вона прагнула, було чомусь для них табу. Пропозиція віконта де Пестра здалася їй, мабуть, найрозумнішою.

— Ну як, стрийко Ґастон був на висоті? — пролунав у коридорі голос Клерфе.

— Ти тут? Не пішов у нічний ресторан і не п'єш? Чекав мене?

— Так. Через тебе я стану страшенно доброчесним. Не хочу більше пити. Без тебе.

— А раніше ти пив?

— Так. У проміжках між перегонами завжди пив. Часто це були проміжки між аваріями. Думаю, що я пив зі страху. А може, щоб втекти від самого себе. Тепер усе це минуло. Ти маєш великий успіх. Ну як, підемо ще кудись?

— Цього вечора ні.

— Сьогодні ти була в гостях у буржуа, для яких життя — це кухня, салон і спальня, де вже їм зрозуміти, що життя — це вітрильник, на якому надто багато вітрил, так що у будь-який момент він може

перекинутися. Невже тобі не хочеться ще кудись поїхати? Ти чудово вбрана, але змарнувала таку прекрасну сукню на кандидатів стрийка Ґастона. Цю сукню ми за будь-яких умов зобов'язані вивести на світло, навіть якщо ти сама не бажаєш виїжджати. Щодо суконь існують відомі зобов'язання.

— Добре. Але їдьмо повільно. Багатьма вулицями. Усі вони без снігу. З квітникарками на кожному розі. І ми заладуємо ціле авто фіялками.

Клерфе випровадив "Джузеппе" з лабіринту вулиць біля набережної і чекав перед дверима готелю. Ресторан поруч з готелем якраз зачиняли.

— Сумуючий коханець, — вимовив хтось поруч з ним. — Чи не надто ти старий для цієї ролі? — Біля Клерфе стояла Лідія Мореллі. Вона щойно вийшла з ресторану, випередивши свого супутника.

— Безумовно, — відповів він. — У цьому й полягає уся чарівність!

Лідія закинула на плече край білого хутра.

— Нова роль! Доволі провінційна, мій любий. З молодою гускою!

— Ось це комплімент. Якщо вже так кажеш, отже, вона чарівна.

— Що? Чарівна! Оце дурненьке створіннячко з трьома сукнями Баленсіаґи?

— Три? Гадаю, вона має їх принаймні тридцять. На ній вони щоразу виглядають по-новому. З яких це пір ти, мов сищик, вистежуєш гусок і дурненьких створіннячок?

Лідія зібралася було сказати йому ще кілька ядучих слів, але тут з ресторану вийшов її супутник. Схопивши руку свого кавалера, Лідія пройшла повз Клерфе. Ліліан з'явилася за кілька хвилин.

— Мені щойно сказали, що ти чарівлива, — повідомив її Клерфе. — Пора тебе кудись заховати.

— Тобі було нудно чекати?

— Ні. Якщо хтось довго нікого не чекав, очікування молодить його на десять років. А то і на всі двадцять. Мені здавалося, що я вже ніколи не чекатиму.

— А я завжди чогось чекала.

— Ти вбрала нову сукню? Скільки їх тепер у тебе?

— Вісім разом з цією. Чому ти запитав?

Лідія Мореллі здавалася добре інформованою. І те, що вона сказала, ніби суконь три, нормально.

— Стрийко Ґастон жахається, — зауважила Ліліан, розсміявшись. — Він не знає тільки одного: цих суконь мені вистачить на все життя. А тепер рушаймо в найкращий нічний клуб, який знаєш. Ти маєш рацію, у суконь теж є свої права.

І Монмартр, і Монпарнас, хоча і з деяким запізненням, все ще переживали післявоєнний чад. Строкаті лігва кабаре і нічних ресторанів тонули в тумані, мовби знаходилися під водою. Усе, що тут відбувалося, було нескінченним повторенням одного і того ж. Без Ліліан Клерфе люто нудьгував би, але для неї усе це було новим, вона бачила не те, що є насправді, і не те, що бачили інші, а те, що хотіла побачити. У її очах нічні ресторани, що дерли шкіру з клієнтів, перетворювалися на вогнища

життя, а оркестри, що ганялися за чайовими, давали концерти здійснених мрій. Зали, заповнені фордансерами, нуворишами, вульгарними і безглуздими кралями, — усіма тими, хто не вертався додому, бо не знав, як убити час, або ж тому, що розраховував на легку пригоду або на якусь угоду, ставали в її очах іскристим виром, бо вона цього хотіла і прийшла сюди заради цього.

"Ось що відрізняє її від тих, хто товчеться тут, — думав Клерфе.

— Усі вони прагнуть або пригод, або бізнесу, або заповнити гармонійним галасом порожнечу в собі. Вона ж полює за життям, тільки за життям, вона, мов навіжена, полює за ним, наче життя — це білий олень або казковий одноріг. Вона так віддається гонитві, що її азарт заражає інших, вона не знає гальм, не дивиться на боки. З нею почуваєш себе то підупалим стариганем, то молодиком, і тоді з глибин забутих років раптом випливають обличчя, прагнення і тіні снів, а потім несподівано, мов спалах блискавки у сутінках, з'являється давно забуте відчуття неповторності життя".

Скрипалі-цигани нахилялися над столиком, уважно стежачи своїми оксамитовими очима, і грали. Ліліан слухала зачаровано. "Для неї це все справжнє, — думав Клерфе, — степ, самотня скарга ночі, самотність, перше вогнище, біля якого людство знайшло сховище, навіть найдавніша, найзаяложеніша і найсентиментальніша пісня є для неї гімном людства, в кожній такій пісні їй вчуваються і скорбота, і бажання втримати нестримне. Можливо, Лідія Мореллі мала рацію, в цьому було щось провінційне, але цур йому й пек, якщо не саме тому я мушу її обожнювати".

— Мабуть, я надто багато випив, — сказав. — Це коли втрачаєш відчуття власного "я".

— Якщо так, я завжди буду пити надто багато. Я не люблю свого "я".

"Нічого не боїться, — подумав Клерфе. — І якщо це кубло є для неї відображенням життя, то так само кожна банальність звучить для неї так само чарівно і розумно, як вона, напевно, звучала, коли її вимовили уперше. Це просто нестерпно. Вона знає, що повинна померти, і звиклася з цією думкою, як люди звикаються з морфієм, ця думка перетворює для неї весь світ, вона не знає страху, її не лякають ні вульгарність, ні блюзнірство. Чому ж я, до дідька, відчуваю щось на зразок жаху, замість того щоб, не замислюючись, кинутися у вир"?

— Я обожнюю тебе, — сказав.

— Не кажи цього так часто. Для цього треба бути дуже незалежним.

— Але не в твоєму випадку.

— Тоді говори про це раз у раз, — сказала вона. — Мені це необхідно, як вода і вино.

Клерфе розсміявся.

— Адже праві ми обоє, втім, кому до цього яке діло? Куди ми підемо?

— В готель. Я хочу виселитися.

Клерфе вирішив нічому не дивуватися.

— Добре, тоді поїдемо пакувати твої речі, — сказав він.

— Я вже спакувалася.

— Куди ти хочеш переїхати?

— До іншого готелю. Уже дві ночі підряд о цій порі телефонує мені якась жінка і каже, щоб я забиралася звідси, бо тут мені не місце. І багато чого іншого в тому ж дусі.

Клерфе подивився на Ліліан.

— Чому ти не скажеш портьє, щоб він не з'єднував тебе з нею?

— Я казала, але їй завжди вдається додзвонитися. Вчора йому сказала, що вона моя мати. Вона говорить з акцентом, ця жінка не француженка.

"Лідія Мореллі", — подумав Клерфе.

— Чому ти мені нічого про це не казала?

— Навіщо? Їдьмо у "Ріц". Стрийко Ґастон знепритомніє, коли дізнається, де я мешкатиму завтра.

Речі Ліліан не були спаковані. Клерфе позичив у портьє велетенську скриню, яку залишив під час відступу німецький майор, і запакував до неї вбрання Ліліан. Вона сама сиділа на ліжку і сміялася.

— Прикро мені, що я звідси йду, — сказала. — Я тут усе дуже полюбила. Але я люблю без печалі. Ти розумієш це?

Клерфе підняв голову.

— Боюся, що так. Ти не шкодуєш за тим, що покидаєш.

Вона знову розсміялася, сидячи на ліжку з витягнутими ногами і з келихом вина.

— Тепер усе вже не важливо. Якщо я пішла з санаторію, то можу піти звідусіль.

"Так вона піде і від мене, — подумав Клерфе, подаючи їй плаща, — з тією ж легкістю, з якою люди міняють готелі".

— Я не дуже схудла? — запитала вона.

— Ні, як на мене ти поправилася на кілька фунтів.

— Тепер це для всіх найголовніше, — пробурмотіла вона.

Валізи вони запакували в замовлене таксі.

— Моя кімната в "Ріці" виходить на Вандомську площу? — запитала Ліліан.

— Так. А я мешкав під час війни на Камбон, коли повернувся з табору військовополонених. То була добра криївка, ніхто не підозрював, що можна там заховатися. Мій брат мешкав тоді з німецького боку. Ми ж бо ельзасці. Мій брат має німецького батька, а я французького.

— Твій брат не міг тебе якось визволити?

Клерфе розсміявся.

— Він і не здогадувався, що я тут, а найрадше бачив би мене у Сибіру. Може й ще далі.

Вони повернули на Вандомську площу.

— Коли бачиш, які чудові будівлі люди будували за старих часів, мимоволі думаєш, що вони були щасливіші за нас, — сказала Ліліан. — Ти так не вважаєш?

— Ні, — відповів Клерфе. Біля готелю він зупинив авто. — Я зараз щасливий. І мені нема діла до того, чи знаємо ми, що таке щастя, чи ні. Так, я щасливий в цю мить, щасливий, що слухаю тишу на цій площі з тобою удвох. А коли виспишся, ми поїдемо на Сицилію, щоб взяти участь у перегонах під назвою "Тарґа Флоріо".

12

Траса "Тарґа Флоріо", що налічує 108 кілометрів з майже 400-стами закрутами, була замкнена щодня упродовж кількох годин з тренувальною метою. Гонщики об'їжджали дистанцію, запам'ятовуючи закрути, спуски, злети і особливості дороги.

Напарником Клерфе був Альфредо Торріані, 24-річний італієць. Обоє майже весь день пропадали на трасі. Вечорами поверталися додому, засмаглі, помираючи з голоду і спраги.

Клерфе заборонив Ліліан бути присутньою на тренуваннях. Він не хотів, щоб вона уподібнилася дружинам і коханкам гонщиків, які, прагнучи бути корисними, з секундомірами і папірцями в руках стирчали весь день на заправних пунктах, в боксах для дрібного ремонту і заміни шин. Клерфе познайомив Ліліан зі своїм другом, у якого була вілла на березі моря, там Клерфе її й поселив. Друга Клерфе звали Леваллі, він був власником флотилії, яка займалася ловитвою тунців. Вибір Клерфе невипадково упав на нього: Леваллі був естетом, лисим товстуном, а на додачу гомосексуалістом.

Цілими днями Ліліан лежала біля моря або в саду на віллі. У цьому здичавілому романтичному саду було повно мармурових статуй. Ліліан не прагнула бачити Клерфе на трасі, але їй подобався приглушений гуркіт

моторів, який проникав навіть в тихі помаранчеві гаї. Його приносив до Ліліан вітер разом з густим ароматом квітучих дерев, і гуркіт цей, зливаючись із шумом прибою, творив своєрідний концерт. То була дивна музика, але Ліліан здавалося, що вона чує голос Клерфе. Увесь день, невидимий, він їй вчувався, і вона віддавалася звуку його голосу, так само як віддавалася гарячому небу і білому сяйву моря. Клерфе завжди, де б вона не перебувала, був з нею — чи спала вона під пініями в тіні якогось ідола, чи читала на лавці Петрарку, чи милувалася морем, не думаючи ні про що, або сиділа на терасі в ту таємничу годину, коли спускаються сутінки. Далекий гуркіт, наче барабанний бій неба і вечора, вчувався постійно, і кров Ліліан тихо струмувала і пульсувала йому в унісон. То була любов без слів. А увечері поява Клерфе уже звіддаля знаменувалася рокотанням мотору, а що ближче, то рокіт переходив в громоподібний рев.

— Вони, як античні боги, — сказав Леваллі до Ліліан. — Наші сучасні кондотьєри з'являються в супроводі громів і блискавок, мовби були синами Юпітера.

— Чому ви їх не любите?

— Я взагалі не люблю гарчання двигунів. Вони дуже мені нагадують виття бомбардувальників під час війни.

Вразливий, опасистий чоловік наставив платівку з фортеп'янним концертом Шопена. "Дивно, — подумала Ліліан, — як однобока людина, він визнає тільки власний досвід і тільки ту небезпеку, яка загрожує йому особисто. Невже цей естет і знавець мистецтв ніколи не замислювався над тим, що відчувають тунці, яких знищує його флотилія?"

За кілька днів Леваллі влаштував прийняття. Запросив близько ста осіб. Горіли свічки і лампіони, ніч була зоряна і тепла, а гладке море скидалося на величне дзеркало для велетенського червоного місяця,

який рухався низько над обрієм, наче повітряна куля з якоїсь іншої планети. Ліліан була захоплена.

— Подобається вам? — запитав Леваллі.

— Тут усе, про що я мріяла. Чотири роки я марила про таке свято, замурована в горах, за сніговими стінами. Усе тут — повна протилежність снігу, горам.

— Я дуже радий, — сказав Леваллі. — Я тепер так рідко влаштовую свята. У цьому місці стояла, мабуть, стара римська вілла, в якій відбувалися величні бенкети за участю прекрасних римлянок при світлі смолоскипів і Етни, що плювала вогнем. Чи не думаєте ви, що давні римляни були ближчі до вирішення таємниці?

— Якої таємниці?

— Навіщо ми живемо.

— А ми живемо?

— Може, ні, бо постійно про це запитуємо. Пробачте, що про це кажу, італійці меланхолійні. Вони справляють протилежне враження, хоча такими не є.

— А хто є? — сказала Ліліан. — Навіть конюхи — і ті не завжди веселі.

Почувши, що наближається авто Клерфе, вона усміхнулася.

— Кажуть, — продовжував Леваллі, — що остання власниця цієї вілли наказувала вранці убивати своїх коханців. Вона була романтиком і не могла примиритися з розчаруванням після ілюзій ночі.

— Як складно! — вигукнула Ліліан. — Невже вона не могла просто виганяти їх на світанку? Або ж піти самій?

Леваллі узяв її під руку.

— Відхід не завжди найпростіший — адже від себе самого не сховаєшся.

— Це завжди просто, якщо пам'ятаєш, що бажання володіти людиною тільки обмежує, і що не можна нічого затримати, навіть самого себе.

Вони наблизились до музикантів.

— Ви не хочете володіти жодною власністю? — запитав Леваллі.

— Я хочу володіти усім, а тому не володію нічим. Що майже те саме.

— Майже! — він поцілував їй руку. — А тепер я проведу вас до тих кипарисів. Ми влаштували біля них танцювальний майданчик зі скляною підлогою, освітленою знизу. Я бачив ці майданчики в літніх ресторанах на Рив'єрі і скопіював. А ось і ваші кавалери — тут половина Неаполя, Палермо і Рима. — Відтак він підійшов до Клерфе і сказав: — Можна бути глядачем або брати участь у грі. Або одне і друге. Я бажаю бути глядачем. Хто робить обидві речі нараз, робить їх недосконало.

Вони сиділи на терасі, спостерігаючи за жінками, які танцювали перед кипарисами на освітленій скляній підлозі. Ліліан танцювала з князем Фіолою.

— Як полум'я, — сказав Леваллі, звертаючись до Клерфе. — Подивіться, як вона танцює. Ви пам'ятаєте помпейські мозаїки? Жінки, створені мистецтвом, тому такі прекрасні, що усе випадкове в них відкинуто! Зображена лише їхня краса. Пам'ятаєте цих спорзних

танцівниць і юних цариць, з вузькими обличчями і видовженими очима? В усіх у них бушує вогонь. А тепер подивіться на танцювальний майданчик. На цьому лагідному штучному вогні з пекла родом, що повстав зі скла, електрики і техніки, ці жінки здаються пурхаючими в повітрі — тому-то я наказав усе так облаштувати: штучне пекельне світло, яке, здається, палає під сукнями і піднімається по них вгору язиками полум'я, що б'є знизу, і зимне світло місяця, яке разом з блиском зірок спочиває на їхніх плечах і скронях. Над цією алегорією можна за бажання посміятися, але можна і поміркувати кілька хвилин. Вони просто прекрасні, ці жінки, які не дозволяють нам стати напівбогами, перетворюючи нас на батьків родин, бюргерів, годувальників, піймавши нас на ілюзію, що зроблять з нас богів. Хіба вони не прекрасні?

— Вони прекрасні, Леваллі.

— У кожній від народження сидить друга Цирцея. Іронія полягає в тому, що вони самі ніколи в це не повірять. У них горить полум'я молодості, але за ними вже танцює невидима тінь — тінь міщанства і тих двадцяти фунтів майбутнього надлишку ваги, сімейної нудьги, обмежених амбіцій, прагнень і цілей, втоми, сідання для відпочинку, нескінченної одноманітності і невблаганної старості. Тільки одній з них не загрожує усе це, тій, що танцює з Фіолою, тій, яку ви сюди привезли. Де ви її знайшли?

Клерфе знизав плечима.

— Дотримуючись вашого стилю, скажу, що знайшов біля брам Аїду. Уперше за багато років я бачу вас в такому ліричному настрої.

— Не так часто є змога піддатися йому. Біля брам Аїду. Не буду вас більше розпитувати. Цього досить, щоб збудити уяву. Ви знайшли її в сірих сутінках безнадійності, з яких вдалося вирватися тільки одному смертному — Орфею. Можливо. Але, як це не парадоксально, за те, що

Орфей хотів врятувати з пекла жінку, йому довелося заплатити дорогою ціною — ще страшнішою самотністю. А ви готові платити за це, Клерфе?

Клерфе посміхнувся:

— Я забобонний. І не відповідаю на такі питання, та ще перед самими перегонами.

"Сьогодні чарівна ніч, — думала Ліліан, танцюючи то з Фіолою, то з Торріані. — Це яскраве світло, ці сині тіні і саме життя, яке здається і реальним, і примарним водночас. Кроків зовсім не чутно, усі безшумно ковзають під музику. Так я собі це й уявляла, сидячи серед снігів у своєму покої з діаграмою температури на поручні ліжка, і слухаючи радіоконцерти з Неаполя і Парижа. У таку ніч біля моря, коли світить місяць, і кожен подих вітру приносить запах мімоз і квітучих помаранч, здається, неможливо померти. Люди сходяться і, хвильку побувши разом, губляться в натовпі, щоб знову опинитися в чиїхось обіймах, обличчя змінюються, але руки раз у раз ті самі. Чи справді ті самі? Там сидить мій коханий разом з меланхолійною людиною, яка на коротку мить стала власником цього казкового саду, я знаю, вони розмовляють про мене. Леваллі хоче дізнатися те, про що запитував мене, — мою таємницю. Здається, є така стара казка, як карлик крадькома сміявся над усіма, бо ніхто не міг розкрити його секрету. Ніхто не міг вгадати його ім'я". Ліліан усміхнулася.

Танцюючи поблизу Клерфе, Ліліан зауважила, що він дивиться на неї в задумі. "Він мене тримає, а я його кохаю, — подумала, — бо він при мені і ні про що не питає. Коли почне питати? Маю надію, що ніколи. Можливо, ніколи. Ми не матимемо на це часу".

— Ви так усміхаєтеся, наче дуже щасливі, — сказав Фіола. — Можливо, ваша таємниця в цьому?

"Яке безглузде питання, — подумала Ліліан. — Невже йому ще не розтлумачили, що ніколи не можна запитувати жінку, чи щаслива вона"?

— Прошу подивитися на Фіолу, — сказала стара графиня Вітеллеші в компанії матерів, — можна подумати, що, окрім цієї незнайомки, тут немає жодної молодички.

— Нічого дивного, — відповіла Тереза Маркетті. — Якби він стільки ж танцював з якоюсь з наших панночок, його б уже вважали наполовину зарученим, і брати цієї панночки потрактували б це за образу, якщо б він з нею не одружився.

13

— На якому я місці? — запитав Клерфе, коли авто зупинилося біля заправки.

— На сьомому, — крикнув Торріані. — Як дорога?

— Ригати хочеться. При такій спеці просто жере гуму. Ти бачив Ліліан?

— Так. Вона на трибуні.

— Слава Богу, що не стирчить тут з секундоміром.

Торріані підніс до рота Клерфе кухоль з лимонадом. Підбіг тренер.

— Ну як, готові? Рухом! Рухом!

— Ми не чарівники! — крикнув старший механік. — За тридцять секунд вам ніхто не змінить колеса.

— Клерфе, — сказав тренер. — Попереду вас йде Дюваль. Женіть за ним. Женіть доти, доки в нього не закипить вода в охолоджувачі! А потім тримайте його позаду. Більше нам нічого не треба. У нас обидва перші місця.

— Їдьте! Готово! — закричав старший механік.

Авто рвонуло вперед. Дорога повела на висоту чотириста метрів. Наближався гірський ланцюг Мадоні, купки цитринових дерев, сріблясте мерехтіння оливкових гаїв, закрути серпантину, бризки гравію, що струменів з-під коліс, гарячий подих двигуна, віражі в гору і вниз, скелі, руїни і хмара пилу — пилу ставало все більше, — і раптом комаха, що нагадує павука: авто.

Клерфе збільшив швидкість на закрутах. Він повільно доганяв. За десять хвилин він уже добре розрізняв авто, що йшло попереду. Звичайно, це був Дюваль. Клерфе вчепився до нього, але не міг обігнати, бо Дюваль його не пускав. Він блокував Клерфе при кожній спробі. Він не міг його не бачити — це було виключене. Двічі, на особливо крутих закрутах, коли Дюваль виходив з віражу, а Клерфе тільки входив у нього, авта так наближалися, що водії могли зазирнути одне одному в обличчя. Дюваль навмисно заважав Клерфе.

Обидва авта мчали одне за другим. Клерфе в хмарах пилюки вичікував хвилі, коли дорога лагідною дугою почне підніматися вгору і відкриє овид далеко попереду. Він знав, що далі має бути не дуже крутий закрут. Дюваль увійшов у нього, тримаючись зовнішнього краю шосе, щоб перешкодити Клерфе обійти його авто праворуч. Але Клерфе тільки цього й чекав, зрізуючи закрут, він помчав поруч з Дювалем внутрішнім боком віражу. Авто Клерфе стало заносити, але він вирівняв його, приголомшений Дюваль на секунду сповільнив рух, і Клерфе промчав повз нього. Хмара пилу раптом опинилася позаду, на тлі розігрітого неба він побачив величну Етну, увінчану світлою хмаркою диму, обидва авта — Клерфе був попереду — мчали вгору до Поліцці, найвищої точки всієї траси.

У ті хвилини, коли Клерфе, обійшовши Дюваля, після багатьох кілометрів вирвався з хмари густого пилу і побачив блакитне небо, коли чисте, цілюще, як вино, повітря війнуло йому в обличчя, покрите товстим шаром бруду, коли він знову відчув жар розбісованого мотору, і знову побачив сонце, вулкан вдалині і весь цей світ, простий, великий і спокійний, світ, якому нема діла ні до перегонів, ні до людей, коли він досяг гребеня гори, Клерфе відчув небувалий приплив сил, і не думав уже ні про що, бо водночас був усім: автом, яке провадив, вулканом, якого кратер вів до пекла, і небом з гарячого голубого металу, яке штурмував. За кілька хвилин шосе раптом почало опадати вниз, закрут за закрутом, і авто разом з ним, перемикаючи швидкості, бо тут переможе той, хто уміє краще за усіх перемикати швидкості. Авто летіло вниз до мертвих голих скель, за якими починався єдиний прямий відрізок дороги уздовж берега.

Клерфе згадав про Ліліан, щойно коли зупинився змінити шини з пробитим протектором. У тиші, що несподівано настала, яка зовсім не була тишею, йому раптом здалося, що підземний поштовх викинув його колись із кратера вулкану і що він плавно, як Ікар, ширяв тепер, щоб приземлитися в обійми нескінченного щастя, яке було чимось більшим за кохання і персоніфікувалося в певній жінці на трибуні, певному імені і в певних вустах.

— Жени! — крикнув тренер.

Авто знову рвонуло вперед, але тепер Клерфе був не сам. Наче тінь фламінго, що летить високо, супроводжувало його тепер це почуття до Ліліан, часом позаду, як вітер, часом попереду, як прозорий прапор, але завжди близько.

Коли почалося наступне коло, авто завихляло, Клерфе опанував його, проте задні колеса не слухалися. Він намагався вирівняти їх за допомогою керма, але тут несподівано виник закрут, заповнений людьми, як мухами, що обліпили пиріг у сільського пекаря. Авто немов сказилося: його кидало в різні боки, кермо виривалося з рук. Клерфе

загальмував, закрут був уже зовсім близько. Він загальмував надто сильно і знову дав газу, але кермо перекрутило йому руки, він відчув, як плече щось шарпнуло, закрут виростав перед ним до величезних розмірів, на тлі блискучого неба люди стали втричі більшими, до того ж вони виросли, стали велетнями, минути їх було неможливо, з неба спустилося мовби чорне полотнище. Він вчепився зубами в щось, йому здавалося, що йому відривають руку, але він міцно тримав кермо, плече залила розпечена лава, в пітьмі, що насувалася, він уперто дивився на синю пляму, яскраву і сліпучу, він не випускав її з ока, відчуваючи, як авто танцює під ним, а потім раптом побачив вільний простір, єдиний проміжок, де не копошилися ці гігантські двоногі мухи, і тоді він ще раз різко повернув кермо, натиснув на педаль газу і — о диво! — авто послухалася, воно промчало повз людей вгору схилом і застрягло між кущами й камінням, розірвана опона заднього колеса стрельнула, як бич, і авто зупинилося.

Клерфе побачив, що до нього біжать люди. Спершу вони розлетілися на всі боки, як розлітаються бризки, але тепер вони поверталися, кричачи, викривляючи обличчя з відкритими чорними ямами ротів. Він не знав, чого вони хочуть — убити його чи привітати, йому було байдуже. Тільки одне не було йому байдуже: вони не повинні торкатися авта, не повинні допомагати йому, інакше його дискваліфікують.

— Відійти! Не торкатися! — закричав він, встаючи, і тут знову відчув біль, йому стало гаряче, побачив кров, що капала з носа на його голубий комбінезон, він міг підняти тільки одну руку і почав нею погрожувати, захищаючи доступ. — Не торкатися! Не помагати! — Клерфе виліз з авта і став перед радіатором. — Не помагати! Заборонено!

Люди зупинилися. Вони побачили, що він може ходити. Рана була негрізна, вдарився тільки обличчям в кермо. Клерфе підбіг до заднього кола. Придивився до опони. Зовнішня частина відкололася. Вилаявся. Як це могло трапитися з новою опоною! Швидко розрізав протектор, стягнув його і обмацав опону. У ній було ще трохи повітря, але достатньо, щоб пом'якшувати струси під час їзди, якщо занадто швидко не

входитиме в закрути. Плече не зламане, тільки вивихнуте. Мусив спробувати їхати далі, керуючи тільки правою рукою. Мусив добратися до боксу, там був Торріані, який міг його змінити, там були механіки і лікар.

— З дороги! — крикнув. — Над'їжджають авта!

Йому не довелося повторювати це двічі. З-за гір долинуло ревіння наступного авта, воно набирало сили і нарешті заповнило собою весь світ, люди почали дертися вгору схилом, пролунав скрегіт опон, і авто промчало повз Клерфе зі швидкістю кулі, що складалася з куряви, і зникло за закрутом.

Клерфе вже сидів за кермом. Виття другого авта подіяло на нього краще, ніж будь-який укол.

— З дороги! — крикнув. — Виїжджаю!

Клерфе рвонув кермо, спрямовуючи авто на шосе, мотор заревів. Клерфе включив першу швидкість і виїхав на дорогу, тепер він їхав повільно, міцно тримаючи кермо і думаючи лише про одне: треба дотягнутися до боксу. Скоро почнеться рівний відрізок дороги, закрутів залишилося не так вже багато, а на рівному він зможе вести авто.

Позаду пролунало виття — його наздогнало ще одне авто. Зціпивши зуби, Клерфе загороджував йому дорогу доти, доки міг. Він знав, що заважає іншому, знав, що це заборонено, що це непорядно, але він нічого не міг з собою зробити, він їхав посередині дороги, поки інше авто не обійшло його на закруті праворуч. Обігнавши Клерфе, гонщик підняв руку і повернув до нього своє біле від пилу лице із захисними окулярами. Він побачив скривавлене обличчя Клерфе і розірвану опону. На мить Клерфе відчув хвилю товариської симпатії, але ось він знову почув позаду себе виття наступного авта і почуття товариства, що виникло в ньому, перетворилося на лють, найжахливішу лють з усіх: безпідставну і безсилу.

"Це тому, — мигнуло йому на думці, —що мав би пильнуватися, а не мріяти! Лише дилетантам здається, що перегони — це дуже романтично, насправді під час їзди не має бути нічого, окрім авта і гонщика, третьою може бути тільки небезпека, або те, що її притягує, хай пекло поглине усіх фламінго, хай чорти заберуть усі почуття, я міг би втримати авто, якби лагідніше зрізував закрути і заощаджував опони, тепер уже запізно, я трачу надто багато часу, а ось вже під'їжджає наступна клята тарадайка, яка мене пережене, і ще одна, проста дорога — мій ворог, авта рояться, як шершні, а я мушу їх пропускати, до дідька з Ліліан, що вона має спільного з цим усім, і до дідька зі мною, що я маю з нею спільного?"

Ліліан сиділа на трибуні. Її бадьорило хвилювання усього цього натовпу, затиснутого між лавками, хоча вона намагалася не піддаватися йому. Але протистояти людському збудженню було неможливо. Гуркіт безлічі моторів діяв, як тисячократна анестезія, проникаючи у вуха, він паралізував і в той же час уніфікував мозок.

За якийсь час, коли вуха звикли до дикого шуму, настала реакція. Здавалося, що гуркіт існує окремо від того, що відбувається на шосе. Відокремившись, він висів у повітрі, як хмари, а тим часом внизу миготіли маленькі барвисті авта.

Ліліан відчувала, як щось в ній протестує проти цього дрібного затьмарення. Сама надто довго і надто близько була до смерті, щоб цю забаву з нею не сприймати легковажно. Вболівальники їй нагадували дітей, бо теж пробували чимдуж перебігти на другий бік шосе перед автом, що наближалося. Вона знала, що так роблять кури і при цьому гинуть, але факт, що люди чинять так само, зовсім не був гідний подиву. Життя було чимось надто великим, і смерть теж була чимось надто великим — з ними не можна жартувати. Мужність зовсім не рівнозначна відсутності страху, мужність невіддільна від усвідомлення небезпеки, а відсутність страху виникала від незнання.

— Клерфе! — відізвався хтось біля неї. — Де він? Давно мав проїхати.

Ліліан перелякано здригнулася. Люди на трибуні починали хвилюватися. Ліліан побачила Торріані, який зиркнув у її бік, покивав їй, після чого показав на трасу і знову поглянув на неї, даючи знати, що може бути спокійна, нічого не сталося. Його поведінка налякала її більше, ніж усе решта. "Він розбився", — подумала вона, сидячи далі непорушно. Доля наздогнала в моменті, коли цього навіть не сподівалася, десь на одному з багатьох закрутів цієї клятої траси. Секунди волочилися немилосердно, хвилини здавалися годинами. І уся ця карусель на білій стрічці шосе здавалася їй поганим сном, її груди, спустошені очікуванням, скидалися на чорну яму. А потім з динаміка раптом пролунав голос спікера:

— АВТО Клерфе вилетіло з траси на закруті. Інших вістей поки що не отримано.

Ліліан повільно підняла голову. Все було як і раніше — небо, яскрава блакить, строкатий квітник вбрань, біла лава вражаючої сицилійської весни — але ніде не було видно ще безбарвної цятки, хмари туману, в якому Клерфе борюкався або вже задихнувся. Недостовірність смерті раптом знову витягнула до неї мокрі долоні, їй забракло повітря, а за хвилю настала тиша, яка завжди була незбагненною аж до небуття. Вона роззирнулася. Невже тільки вона одна була позначена невидимою проказою цього усвідомлення? Невже тільки вона одна відчувала це так, мовби всі клітини в ній розпалися, мовби бракувало їм повітря і кожна зокрема задихалася, переживаючи власну смерть? Пробіглась по обличчях людей. Не помітила в них нічого, окрім спраги сенсації, спраги, яка насолоджувалася смертю, як спонукою, але не відкрито, а таємно, маскуючи свої почуття брехливим жалем, брехливим страхом, зате маючи сатисфакцію, що стосувалося це когось іншого, спраги, яка на хвильку стимулювала байдужу вдачу, наче заштрик дигіталісу в хворе серце.

— Клерфе живий, — повідомив диктор. — У нього нема жодних серйозних пошкоджень. Він сам вивів авто знову на трасу і їде. Далі бере участь в гонці.

Ліліан почула гомін, який прокотився трибунами. Побачила, як змінилися обличчя. Було в них тепер полегшення, розчарування і подив. Комусь вдалося вирватися з мацаків смерті, хтось задемонстрував відвагу, не зламався і їхав далі. Кожен на трибуні відчув раптом у собі цю саму відвагу, відчув себе сміливцем, що зневажає смерть. І секс — супутник будь-якої небезпеки, яка не стосується когось особисто, гнав адреналін у кров цих людей. Ось заради чого вони платили гроші за вхідні квитки.

Пелена гніву застилала очі Ліліан. Вона ненавиділа усіх цих людей, кожного зокрема, ненавиділа великодушність натовпу, який довідавшись, що жертва вислизнула, перелаштувався на захоплення, і ненавиділа Клерфе, хоч знала, що це реакція на страх, та все ж вона ненавиділа його за те, що брав участь у цій дитячій забаві зі смертю. Уперше, відколи покинула санаторій, подумала про Волкова. А потім вона побачила, як наближається знизу Клерфе. Побачила його скривавлене обличчя, побачила, як він висідає.

Механіки оглянули авто, поміняли колеса, і Торріані, замінивши скаліченого Клерфе, помчав трасою.

З'явився лікар. Клерфе відчув скажений біль. Сів на якомусь ящику.

— Вам більше їхати не можна, — сказав лікар і похитав головою.

— Забинтуйте його, — сказав тренер. — Візьміть широкий бинт і зав'яжіть плече. Про всяк випадок треба його склеїти.

Лікар похитав головою.

— Бинт не дуже допоможе. Він це відразу відчує, як тільки знову сяде за кермо.

Тренер розсміявся.

— Минулого року він припік собі обидві підошви, а однак їхав далі. Дослівно: припік — не обсмалив.

"Мені треба було їхати обережніше, — думав Клерфе. — Бути швидшим за самого себе ще не означає стати богом. То неправда, що тільки людина своїм мозком уміє вигадати щось, що дозволить їй бути швидшою за її природну швидкість. Хіба воша в перах орла не перевершує сама себе в швидкості?"

— Як то з вами сталося? — запитав тренер.

— Клята опона! Авто винесло на закруті. Зачепив якесь деревце. Луснувся в кермо. Повна дупа!

— Повна дупа була б, якби відмовили гальма, двигун або кермо! Драндулет ще їде. Ще не один зійде з траси! До кінця перегонів — ого-го! Маймо надію, що дамо раду!

Клерфе вдивлявся в металеві частини, які механіки стягнули обценьками. "Я вже застарий, — думав він, — що я тут шукаю? Але що я умію робити, окрім цього"?

— То він! — заволав тренер, дивлячись у бінокль. — Щоб я так жив, цей хлопець — сатана! Але не дамо ради. Ми надто відстали.

— Хто з наших ще їде?

— На жаль, тільки Вебер. На п'ятому місці.

Торріані промчав повз них. Махнув рукою і зник. Тренер виконав індіянський танець радості.

— Дюваль відпав! Торріані виграв чотири хвилини! Чотири хвилини! Пресвята Мати, заопікуйся ним!

Виглядало так, ніби збирався молитися. Торріані далі надолужував прогаяну дистанцію.

— На цій пооббиваній балагулі! — вигукнув тренер. — Золотий хлопець, зараз його поцілую! Проїхав кільце за рекордний час! Святий Антонію, заопікуйся ним!

Торріані далі надолужував прогаяну дистанцію. Клерфе не хотів йому заздрити, але відчував наростаючу гіркоту. Давалася взнаки шістнадцятирічна різниця віку. Знав однак, що не завжди молодість перемагала. Караччола зі зламаним стегном, терплячи пекельний біль, виграв перегони і чемпіонат з набагато молодшими водіями, Нуволарі і Ланґ їздили по війні так, мов були на десять років молодшими — але кожен мусив колись відійти. Знав, що кінець його кар'єри також близький.

— У Валенте заклинило поршні! Монті лишився позаду. Вебер третій! — вигукнув тренер. — Клерфе, зміните Торріані, якби щось трапилося?

Клерфе помітив сумнів у його очах. "Поки ще мене питають, — подумав, — але незабаром перестануть питати".

— Хай ще їде, — сказав. — Поки вистачить сил. Молодий, може, витримає.

Тренер кивнув.

— Зрештою з вивихнутим плечем, особливо на закрутах, то було б для вас самогубством, — сказав нещиро.

— Жодного самогубства. Я мусив би тільки повільніше їхати.

— Мати Божа! — молився далі тренер. — Зроби, щоб у Тореллі заїло гальма! Ні, не так, аби розбився, але так, щоб не міг їхати далі. Поможи Веберу і Торріані! Продіряв бак у Бордоні!

Щоразу під час перегонів тренер раптом ставав на диво побожним, правда, на свій лад, але варто було перегонам закінчитися, як він знову починав клясти. Перед останнім колом авто Торріані раптом зупинилося біля боксу. Торріані ледве тримав голову над кермом.

— Що сталося? — заревів тренер. — Не можете їхати далі? Що сталося? Витягніть його! Клерфе! Свята Мадонно, славна на небесах, Мати усіх скорботних, у нього сонячний удар! Неймовірно! Та ж нема спеки! Лише весна! Ви можете їхати далі? Авто… — Механіки вже працювали. — Клерфе! — тренер заламав руки. — Вам треба довести авто до фінішу! Вебер на третьому місці. Ми можемо втратити ще п'ять хвилин, це не грає ролі. Далі ви будете четвертим. Швидше! Сідайте! Великий Боже, Царю Небесний, що за перегони! — Клерфе вже сидів в авті. Торріані сповзав на землю. — Тільки дістатися фінішу! — благав тренер. — Тільки дістатися фінішу! І привезете четверте місце! Вебер звичайно трете! Або друге. І ще тільки мала діра в баку Бордоні! А крім того у своїй доброті, Свята Діво, додай кілька зіпсутих опон у решти суперників! Солодка кров Ісусова!

"Ще одне коло, — подумав Клерфе. — Якось доїду. Біль можна витримати. Вебер попереду. Чи не однаково, з якою швидкістю мені їхати? Все ж таки не однаково! Натиснути кляту педаль газу! Страх — то вже половина катастрофи!"

— Клерфе знову їде. Торріані вибув! — загримів механічний голос диктора.

Ліліан побачила авто Клерфе. Помітила забинтоване плече. "Безнадійний дурень! — подумала. — Дитина, яка ніколи не доросте. Легковажність ще не відвага. Знову розіб'ється! Що вони всі знають про

смерть, ці бездумні здорові люди? Що таке смерть знають лише там у горах, в санаторії, ті, що мусять боротися за кожен подих, мов за якусь нагороду!"

Хотіла звідси піти. На неї були спрямовані сотні очей. Здавалося, мовби стежило за нею сто порожніх скелець, в яких відбивається сонце. "Порожні очі, — подумала. — Очі, які бачать, і водночас не бачать. Хіба не завжди так було? Де не було? — Знову згадала санаторій серед снігів. — Там було інакше. Там в очах світилося розуміння".

Вона зійшла сходами з трибуни. "Що я тут роблю, серед цих чужих людей? — подумала і зупинилася, мовби долаючи сильний порив вітру. — То що я тут роблю? Я хотіла сюди повернутися, але чи можна повернутися? Я щиро хотіла повернутися, але чи я тепер належу до цього світу? Чи я стала така ж, як решта людей тут? — Роззирнулася. — Ні, я не належу до цього світу! Неможливо повернутися до теплої безвідповідальності. Неможливо нічого змінити". Не вдалося забути похмурої таємниці, яку вона знала, а інші воліли ігнорувати. Вона її супроводжувала завжди, куди б не втекла. Почувалася так, мовби враз опали всі барви і позолоть декорацій театральної вистави, оголюючи підмостки. То не було застереження, тільки хвилина, коли все стало чітким, як на долоні, вона не могла вже повернутися і не було жодної допомоги ззовні. Тим вище натомість, відчула це саме зараз, бив той єдиний, останній фонтан, який їй залишився, його сила вже не була поділена на десяток менших, а зосередилася в одній, щоб таким чином спробувати сягнути хмар і Бога. Не досягне їх ніколи — але хіба сама спроба не була достатньо великим подвигом, а опадання розтанцьованої води знову до джерела не було вже звершенням? Знову до джерела. Як далеко треба було втекти і як високо націлитися, щоб до нього добратися!

Раптом їй здалося, мовби з неї опав якийсь безіменний тягар. Якась глуха відповідальність, що відбриніла, сповзла з її плечей на дерев'яні сходи трибуни. Вона переступила через неї, як через скинуту стару сукню. Хоча театральні декорації обвалилися, але підмостки

залишилися, і хто не боявся їхньої голизни, ставав незалежним і міг продовжувати грати в міру власного страху або власної сміливості. Міг інсценувати свою власну самотність в тисячних варіаціях, навіть в коханні — вистава не мала кінця. Мінялася тільки. Можна було стати своїм єдиним актором, а водночас глядачем.

Оплески, що вибухнули навколо неї, залунали, мов кулеметні постріли. Події минали лінію фінішу. Ліліан залишалася на сходах, поки не побачила авта Клерфе. Лише тоді зійшла поволі вниз, оточена галасом чужої радості, і ступила в холод нової, цінної свідомості, яка однаково добре могла зватися свободою, як і самотністю, і в теплу зону кохання, в якому звучало вже слово "розлука", і обидві зони охопили її, наче літня ніч з пульсуючими фонтанами.

Клерфе витер кров з обличчя, але з губ йому ще капотіло.

— Я не можу тебе поцілувати, — сказав він. — Ти боялася?

— Ні. Але ти не повинен більше їздити.

— Мабуть, не повинен, — відказав терпляче Клерфе. Знав цю реакцію. — Таки я був кепський? — поцікавився і обережно скривив обличчя в усмішці.

— Ти був прекрасний, — сказав блідий Торріані, сидячи на ящику і п'ючи коньяк.

Ліліан поглянула на нього вороже.

— Вже по всьому, Ліліан, — сказав Клерфе. — Припини про це думати. Там не було небезпеки. Так тільки виглядало.

— Ти не повинен їздити, — повторила.

— Добре. Завтра порвемо контракт. Задоволена?

Торріані розсміявся:

— А післязавтра його склеїмо.

З'явився тренер Габрієлі, механіки загнали авто до боксу. Авто смерділо згорілим мастилом і бензином.

— Клерфе, прийдете увечері? — запитав Ґабрієлі. Клерфе кивнув.

— Ми тут заважаємо, Ліліан, — сказав за хвилю. — Ходімо з цієї брудної стайні. — Зазирнув у її обличчя. Побачив ту саму серйозність. — Що сталося? Справді хочеш, щоб я вже не їздив?

— Так. Я знаю, що це звучить по-дитячому, — сказала Ліліан. — і не це я мала на увазі. Кілька хвилин тому я знала точно, про що мені йдеться, тепер забула.

Торріані зробив чималий ковток коньяку.

— Водії після перегонів такі ж вразливі, як раки після скидання шкаралупи. Прошу не додавати нам комплексів.

Клерфе розсміявся.

— Тобі, Ліліан, йдеться про те, що не треба спокушати Бога?

Вона кивнула.

— Тільки тоді, коли іншого виходу нема. А не для забави.

— О, Господи! — повторив Торріані. — Забава! — Він встав зі свого ящика і підійшов до Ґабрієлі.

— Я мелю дурниці, — сказала Ліліан розчаровано, — не слухай мене!

— Ти не мелеш жодних дурниць. Ти умієш тільки здивувати. — Він зупинився. — Чи я просив тебе коли-небудь, щоб ти повернулася до санаторію?

Вона глянула на нього. Досі вважала, що він або не знає, або впевнений, що вона не серйозно хвора.

— Я не мушу повертатися до санаторію, — відказала швидко.

— Я знаю про це. Але чи колись я тебе просив?

Вона почула іронію в його голосі.

— Я не повинна балакати, правда?

— Але ж ні — повинна. Завжди.

Вона розсміялася.

— Я дуже тебе кохаю, Клерфе. Чи всі жінки після перегонів такі дитинячі, як я?

— Вже й не пам'ятаю.

Він обмацав свої вилиці і плече.

— Увечері я матиму обличчя, як кольоровий пудинг, і спухле плече. Їдьмо до Леваллі, поки я можу ще провадити.

— Хіба ти не мусиш їхати до свого тренера? Не любиш святкувати перемог?

— Кожна здобута перемога означає на одну перемогу менше. На одну перемогу менше до здобуття, — обличчя у нього почало вже спухати. — Ти мені робитимеш увечері мокрі гірчичники на обличчя і читати якийсь розділ з "Критики чистого розуму"?

— Добре, — згодилася Ліліан. — А коли-небудь я хочу поїхати до Венеції. Бо нема там ані гір, ані авт.

14

Вони лишалися на Сицилії ще два тижні. Клерфе лікував своє плече. Дні минали в здичавілому саду Леваллі і біля моря. Клерфе мав ще кілька тижнів до наступних перегонів.

— Ми залишаємося тут? — поцікавився. — Чи повертаємося до Парижа. Або куди-небудь. Коли нема дому, можна їхати всюди. Тут стає спекотно.

— Хіба весна вже закінчилася?

— Тут на півдні так. Але можемо взяти "Джузеппе" і поїхати за нею. У Римі вона лише починається. Потім вона почнеться в Ломбардії, над озерами. Можемо її переслідувати до Швейцарії, а потім вниз уздовж Рейну, аж врешті побачимо її біля моря у всіх барвах на полях тюльпанів Голландії. Тоді може здатися, що час зупинився.

— Ти робив уже колись щось таке?

— Так, сто років тому. До війни.

— З жінкою?

— Так, але було інакше.

— Напевно, це завжди інакше. Навіть з тією самою жінкою. Я не ревнива.

— Я б хотів, щоб була.

— Вважаю, що було б жахливо, якби ти нічого не пережив і розповідав мені, що я перша жінка в твоєму житті.

— Ти є нею.

— Не є. Але досить, що на якийсь час завдяки мені ти забув імена інших.

— Їдемо?

Ліліан похитала головою.

— Ще не тепер. Я не хочу собі робити ілюзій, що час зупинився. Я хочу його відчувати і не обманювати саму себе. Час стояв на місці інколи взимку в санаторію, але я не стояла на місці. Я ковзала вздовж вісі часу, як на крижаній стіні, туди і назад.

— А тепер ти стоїш на місці?

Вона поцілувала його.

— Я кручуся на місці. Тимчасово. Як танцівниця.

Потім однак вона втратила терпіння і забажала виїхати. Їй почало здаватися, що перебуває вже на Сицилії багато місяців. Зрештою, то були місяці для неї. Мала власне літочислення. Один день від другого завжди відокремлювала ніч, наче багатотижнева прірва, а потім наставало пробудження наодинці. Ліліан ніколи не дозволяла Клерфе залишатися на усю ніч. Не хотіла, щоб вранці він став свідком її пробудження. Він вважав це за каприз, а вона просто не хотіла, щоб чув її кашель.

Ліліан полетіла до Рима, щоб звідти летіти далі. Клерфе повертався з Торріані автом. Вони домовилися зустрітися в Парижі. Одного дня пополудні вона прогулювалася серед римських руїн. Увечері мала летіти далі, але не могла відважитися. Раптом охопила її хвиля безпричинної меланхолії, почуття великої насолоди, позбавлене будь-якого смутку, може, за винятком цього одного, останнього, срібно-сірого смутку, який майорить на обрії кожного життя, такого ж незбутнього, як життя бухгалтера. Ліліан провела цю ніч в готелі і лише наступного дня пішла до каси авіаліній. Там побачила у вікні плакат з краєвидом Венеції і, нагадавши собі, що сказала Клерфе у Леваллі, не вагаючись, попрохала переоформити квиток на лет до Венеції. Вважала, що перед поверненням до Парижа мусить її побачити. Вона хотіла щось для себе осмислити, хоч достеменно й не знала, що саме, але мусила це зробити перш, ніж побачиться знову з Клерфе.

Вона не мала відваги зателефонувати або написати йому, що затримається. Зможе це зробити з Венеції, хоча знала, що цього не зробить. Хотіла побути кілька днів на самоті, без контактів, і лише потім повернутися. Повернутися? Куди? Хіба вона не відлетіла і хіба не літає й далі, мов один з тих казкових птахів, які народжуються без ніг і мусять пурхати, доки не помруть? Хіба вона не знала про це? І хіба не хотіла обдумати, чи не повинна покинути Клерфе?

Літак знизив політ над лагуною і занурився в пізній рожевий полудень. Ліліан дістала кутовий номер в готелі "Данієлі". Коли піднімалася в номер, ліфтер розповів їй, що в цьому готелі відбувся

бурхливий роман старіючої Жорж Санд з молодим Альфредом де Мюссе, якого зрадила мадам Санд з одним італійським лікарем. Ліліан помітила в його очах іскри іронії і розваги.

Ліфтер відчинив двері.

— Вона покинула його, — пояснив. — Виїхала без попередження.

"Так само, як і я, — подумала Ліліан. — Може, і я теж хочу зрадити саму себе?" Вона увійшла до покою і зупинилася. Приміщення було сповнене розпорошеним, рожевим вечірнім світлом, яке побачити можна тільки у Венеції. Це місто найвіддаленіше від усіляких гір. Далі неможливо було втекти. Ніщо тут людину не гнітило, все заспокоювало. І все було чуже і чарівне. "Ніхто мене тут не знає, — думала. — І ніхто не знає, що я тут!" Вона відчула цю анонімність наче якесь дивне, бурхливе щастя, щастя, яке полягало у втечі від щастя бодай на короткий час або назавжди.

Якогось вечора вона вирішила піти до театру. Ліліан увійшла саме в момент, коли піднялася завіса. Грали комедію XVIII сторіччя. Вона мало що розуміла італійською і незабаром припинила стежити за текстом. Знову охопило її дивне почуття самотності і меланхолії, які відчула в Римі. На сцені не відбувалося нічого серйозного — це було відразу видно, весела комедія, спокушання, шахрайство, доволі злі жарти з якогось дурня, і Ліліан не розуміла, чому це її так зворушило, що вона не змогла стримати дивного ридання і їй довелося притиснути до губ хустинку. Тільки після того, як ридання повторилося і вона побачила на хусточці темні плями, їй усе стало ясно.

Вона почекала хвильку, намагаючись впоратися з собою, але кров з'явилася знову. Треба було вийти, але Ліліан не знала, чи в змозі вона це зробити сама. Вона звернулася до жінки ліворуч. У відчаї вона намагалася згадати, як італійською буде "допомога". Але це слово не спадало їй на думку.

— Misericordia, — пробурмотіла Ліліан нарешті. — Misericordia, per favore!

Жінка поглянула на неї зі здивуванням та, побачивши, що Ліліан тримає хусточку біля вуст, звернулася до свого супутника:

— Маріо, любий, поможи їй.

Маріо підвівся і підтримав Ліліан.

— Тільки до дверей, — шепнула вона.

Чоловік узяв її під руку і випровадив. У фойє при світлі він побачив дуже бліду жінку в білій сукні, кров текла їй між пальцями і скапувала на груди.

— Синьйоро, дозвольте, я відправлю вас до лікарні?

Ліліан похитала головою.

— Готель "Даніелі". Якесь авто, прошу… таксі.

— Але ж синьйоро, у Венеції нема таксі! Тільки гондоли! Або моторні човни. Мусите піти до клініки.

— Ні, ні! Човен. До готелю. Там напевно є лікар. Прошу… тільки до човна… ви ж мусите повернутися.

— Е, там, — сказав Маріо. — Мері може почекати. І так не розуміє ані слова італійською. І вистава нудна.

Він швидко знайшов гондолу, і вони поплили вузьким каналом попри освітлені готелі й тераси, проминувши ряди гондол, які колихалися біля

причалів, наче чорні труни на дзеркальній воді, наче великі чорні водяні яструби, що намагаються вхопити їх металевими дзьобами. "Може, саме так і виглядає смерть, — подумала Ліліан, — коли я лежу так з задертою назад головою, чуючи зовсім поруч шум води, а з гондол уривки пісень, у компанії невідомого чоловіка, який щохвилі запитує: "Витримаєте ще дві хвилини? Зараз будемо на місці"". Ні, то не смерть, знала про це. Маріо допоміг їй зійти з човна.

Ліліан цілий тиждень лежала в готелі. Вікна були відкриті, відчутно потепліло. Вона не сповістила Клерфе. Не хотіла, щоб її застав хворою. Не хотіла його також бачити біля свого ліжка. То була її справа, тільки її. Спала і дрімала цілими днями, до пізньої ночі чула захриплі вигуки гондольєрів і плюскіт гондол. Час від часу приходив лікар, приходив Маріо. Не було тут нічого загрозливого, тільки й усього, що невелика кровотеча, лікар розумів її, а Маріо приносив квіти і розповідав їй про своє тяжке життя зі старшими дамами. Якби ж то вдалося знайти нарешті багату і молоду, яка б його розуміла. Він не мав на увазі Ліліан. Він до неї придивився і відразу зрозумів, у чому річ. Він був з нею цілком щирий і розмовляв з нею, як з подругою.

— Ти живеш за рахунок смерті, а я за рахунок жінок, які бояться проґавити, мабуть, останній шанс пережити велике кохання, — сказав і розсміявся. — Або, кажучи інакше: ти також цього боїшся, але твоїм жиголо є смерть. Уся різниця полягає в тому, що твій тобі вірний. За це ти зраджуєш його, де тільки можеш.

Ліліан слухала його з усмішкою.

— Смерть є жиголом для нас усіх. Тільки більшість людей про це не знає, — сказала вона. — Що ти хочеш робити пізніше, Маріо? Одружитися з однією з цих старших дам?

Маріо похитав головою.

— Я заощаджую. Коли за кілька років зберу відповідну суму, то відкрию невеликий елегантний бар. Я маю наречену в Падуї, яка чудово готує. Які у неї фетучіні! — Маріо поцілував пучки пальців. — То такі скручені в клубок спагеті. Прийдеш зі своїми знайомими?

— Прийду, — відказала Ліліан, зворушена делікатністю, з якою він намагався її утішати, вдаючи, що вірить, ніби вона буде жити ще так довго. Але хіба вона сама не вірила в це маленьке приватне диво? Що саме те, в чому їй відмовляють, може бути для неї добре? Вона була романтичною, сентиментальною дівчиною, яка по-дитячому чекала, що якась богиня-мати доброзичливим ляпанцем вирятує її з будь-якої біди.

Маріо приніс їй вервицю, яку посвятив Папа Римський, і розмальовану венеційську шкатулку на листи.

— Я не маю нічого, що могла б тобі дати натомість, — сказала.

— А я нічого й не хочу. Добре мати змогу щось дарувати, а не мусити раз у раз жити з подарунків.

— Ти мусиш?

— Мій фах надто прибутковий, аби я міг від нього відмовитися. Але нелегкий. Це справді робота. Так мило з твого боку, що ти нічого від мене не хочеш.

Коли Маріо її вів готельним холом, перед очима Лілан мигнуло чиєсь знайоме обличчя. Як з'ясувалося, належало воно віконту де Пестре. Він упізнав її і наступного дня почав посилати квіти.

— Що ви робите в готелі? — поцікавився, коли врешті вона зателефонувала йому.

— Я люблю готелі. Чи ви хочете мене вислати до клініки?

— Звичайно, ні. У клініках роблять операції. Я ненавиджу їх так само, як ви. Але дім з садом над одним з тихих каналів…

— У вас і тут такий будиночок? Як квартира в Парижі? Ви всюди маєте квартири, а я ніде не хочу мати жодної. Кому з нас легше буде відмовитися? Краще заберіть мене десь на вечерю.

— Вам можна виходити?

— Не конче. Але завдяки цьому експедиція матиме присмак пригоди, правда?

"Це справді має присмак пригоди, — подумала, коли зійшла до холу. — ХТО часто тікає від смерті, однаково часто народжується заново і щоразу відчуває глибшу вдячність, якщо тільки позбудеться ілюзії, що має якесь право на життя". Заскочена цим відкриттям зупинилася. Ото ж бо й воно! У цьому полягає вся таємниця! Невже мусила приїхати до Венеції, до цього чудового готелю з багатьма полуднями забарвленими кіновар'ю і кобальтовою блакиттю, щоб зробити таке відкриття?

— Ви усміхаєтеся, — сказав Пестре. — Чому? Бо обманюєте свого лікаря?

— Не його. Куди підемо?

— До "Таверни". Візьмемо гондолу.

Гондола уже не була плавучою труною, ані чорним яструбом, який намагався її вхопити металевим дзьобом. Була просто гондолою, темним символом такої колись могутньої радості життя міста, що врешті з'явився закон, щоб відтоді всі гондоли малювали тільки на чорно, а їхні власники більше страждали від зайвої розкоші.

Власник ресторану обслуговував їх особисто. Приніс морепродукти, свіже, печене, варене і біле точене вино.

— Чому ви тут сама? — запитав Пестре.

— Для капризу, але я вже повертаюся.

— До Клерфе?

Він і про це вже довідався?

— Так, до Клерфе.

— Чи не можна б з цим ще почекати? — поцікавився обережно Пестре. Ліліан розсміялася.

— А ви впертий. Маєте якусь пропозицію?

— Ні, якщо не бажаєте. А якщо хочете, то без жодних умов. Але чому б вам принаймні на якийсь час не затриматися і усе гарно оглянути.

— Я не мушу вже оглядати, — сказала Ліліан. — Не маю часу на повторення чогось, що вже було.

— Хіба ви ніколи не мали відчуття, що щось можете пропустити? — запитав Пестре. Ліліан поглянула на нього і помовчала. — Якусь пригоду. Або несподіванку. Або новину. Щось, чого ви не знаєте.

— Я мала це, коли сюди приїхала. Я мала відчуття, що оминуть мене Нью-Йорк, Йокогама, Таїті, Аполлон, Діоніс, Дон Жуан і Будда — але тепер уже не маю. Бо навчилася, що людина може прогаяти тільки саму себе.

— Я заздрю вам. Ви змінилися. Ви інша, ніж у Парижі. Знаєте, чому так?

— Не знаю, — знизала плечима. — Може, тому, що я позбулася певної ілюзії, що людина має якісь права на життя, і завдяки цьому й другої ілюзії, що в житті підстерігає її несправедливість.

— Це дуже неморально.

— Дуже, — повторила Ліліан і випила ґраппу. — Маю надію, що не муситиму до цих ілюзій повертатися. Принаймні упродовж якогось часу.

— Виглядає так, що я з'явився запізно, — сказав Пестре. — На кілька годин або кілька днів.

15

Клерфе марно шукав її в Парижі, врешті вирішив, що Ліліан повернулася до санаторію. Зателефонував і впевнився, що помилився. Шукав її далі в Римі і в Парижі, але ніде не натрапив на її слід. Врешті вирішив, що вона його покинула. Навіть стрийко Ґастон його поінформував, що не знає, де перебуває його небога, і, зрештою, його це не обходить. Клерфе намагався про неї забути і жити — з таким самим наслідком, мовби пробував танцювати в клеї.

За тиждень після свого повернення зустрів Лідію Мореллі.

— Невже твоя ластівка випурхнула? — запитала.

— Вочевидь, вона у тебе викликає страшні болі голови. Раніше ти не питала про інших жінок. Ми відіграємо подружню сцену з 1890 року?

— Отже, ти справді закоханий!

— А ти ревнива.

— Я ревнива, а ти нещасний. У цьому й полягає уся різниця. Я знаю, кого я ревную, а ти ні. Постав мені щось випити.

Клерфе пішов з нею на вечерю. За вечір його безпорадність і тривога за Ліліан напучнявіли примітивною злістю чоловіка, якого покинула жінка, перш ніж він сам встиг її покинути. Лідія гострою голкою шпирала в чутливий пункт.

— Ти повинен одружитися, — сказала пізніше.

— З ким? З тобою?

— Я б не хотіла зробити тобі таку кривду, — усміхнулася вона. — Зрештою, як для мене, ти маєш дуже мало грошей. Одружися з кимось, хто має гроші. Таких жінок чимало. Як довго ще ти збираєшся брати участь в перегонах? То забава для молодих чоловіків.

Клерфе похитав головою.

— Я знаю про це, Лідіє.

— Не роби такої наляканої міни. Всі ми старіємо. Треба облаштуватися, перш ніж буде запізно.

"Я знаю когось, хто не бажає облаштовуватися", — подумав.

— Ти вже обдумала, Лідіє, з ким я маюся одружити? Раптом ти стала такою дбайливою.

Вона поглянула на нього допитливо.

— Ми могли б про це поговорити. Ти змінився.

Клерфе похитав головою і підвівся. Вона підступила до нього впритул.

— Але ти ж повернешся?

— Як довго ми вже знаємося?

— Чотири роки. З багатьма дірами посередині. Як двоє людей, які ніколи не хотіли прийняти жодної відповідальності, які хотіли мати все і нічого не давати. Ми пасували одне одному, Клерфе.

— Як і всі люди, які не пасують ні до чого.

— Цього я не знаю. Зрадити тобі таємницю?

— Що нема жодних таємниць і все є однією великою таємницею.

— Ні, це дещо для чоловіків. Я зраджу тобі жіночу таємницю. Ніщо не є ані таким поганим, ані таким добрим, як ми вважаємо. І ніщо не є остаточним. Приходь увечері.

Не прийшов. Був отупілий і почувався жахливо. Не було так, як зазвичай в таких випадках. Бракувало йому не тільки Ліліан, бракувало йому чогось в ньому самому. Навіть не зауваживши цього, перейняв щось із її стилю життя. Життя без майбутнього. Але так не можна було жити, було якесь майбутнє, принаймні для нього, навіть і поза його фахом, мусило бути.

"Ізолювала мене, — подумав роздратовано. — Завдяки їй я набагато молодший, але й дурніший. Колись я пішов би до Лідії і лишився б з нею, скільки хотів, і баста. Тепер, якби це зробив, то почувався б, як гімназист, і мав би потім похмілля, наче впився кепським вином. Я

повинен був одружитися з Ліліан. Це б усе вирішило! Лідія мала рацію, хоча в іншому сенсі, ніж вважала". Враз відчув себе вільніше, і це здивувало його. Раніше ніколи не думав про одруження, тепер раптом здалося йому воно чимось очевидним, і не розумів, чому не подумав про це раніше. Зрештою, не уявляв уже собі життя без Ліліан. Воно не було ані трагічне, ані романтичне, ані сентиментальне, життя без неї здалося йому враз всього лише одноманітною чередою років — як одноманітними є кімнати, в яких погасло світло.

Клерфе припинив пошуки. Знав, що це без сенсу, якщо Ліліан повернеться до Парижа, то прийде до нього або ні. Він не підозрював, що вона мешкала знову в готелі "Біссон". Ще кілька днів хотіла лишатися сама. Не хотіла, щоб Клерфе її бачив, раніше, ніж вона почуватиметься здоровішою. Багато спала і не виходила. В той час, коли Клерфе пильнував її валіз в готелі "Ріц", вона задовольнялася тим, що мала в двох дорожніх несесерах, які взяла з собою на Сицилію.

Почувалася, мовби після великої бурі повернулася до порту, але цей порт відчутно змінився. Буря минула. Рожеві ілюзії також. Не було втечі. Ані скарги.

Ліліан сиділа в готелі на підвіконні, підібгавши ноги, пила вино і лущила креветки. Таке життя їй подобалося, але не хотіла над цим замислюватись. Примружившись, Ліліан подивилася на сонце. Вона відчувала, як світло падає на її обличчя. І в цю хвилину її побачив Клерфе, який, ні на що вже не сподіваючись, вдесяте прогулювався під вікнами готелю "Біссон".

Він різко відчинив двері.

— Ліліан! Де ти була? — вигукнув.

Ліліан уже раніше зауважила, як він переходив вулицю.

— У Венеції, Клерфе. Я ж казала, що хотіла б колись вибратися до Венеції. У Римі я нагадала собі цей намір.

— Отже у Венеції! Чому ти не зателеграфувала мені? Я приїхав би. Як довго ти там була?

— Ти допитуєш мене?

— Ще ні. Я шукав тебе всюди, але про Венецію не подумав. З ким там ти була?

— Це означає, що ти мене все ж таки допитуєш?

— Мені дуже тебе бракувало! Я хвилювався, що бозна-що з тобою сталося! Ти не розумієш цього?

— Розумію. Хочеш спробувати цих креветок? Мають присмак водоростей і моря.

Клерфе взяв від неї картонну тарілку з креветками і викинув усе у вікно. Ліліан визирнула за ними.

— Ти попав на дах зеленого сітроена. Якби зачекав секунду, вони впали б на голову товстої блондинки у відкритому рено. Подай мені, будь ласка, мій кошик з мотузкою. Я далі голодна.

Якусь хвилю здавалося, що Клерфе викине кошик услід за креветками. Врешті подав його Ліліан.

— Передай йому, щоб послав нагору ще одну пляшку рожевого. І зійди з цього вікна, щоб я тебе міг обняти.

Ліліан вихилилася з вікна, щоб спустити знову кошик. Клерфе чекав терпляче. Пролунав стукіт. Він відчинив двері, взяв у офіціанта вино і випив келих, слухаючи, як Ліліан гукає з вікна, що хотіла б ще кілька жмень креветок. Потім роззирнувся по покою. Побачив її туфлі, розставлені в різних місцях, трохи білизни на стільці, а за відчиненими дверима шафи її сукні. "Вона знову тут", — подумав Клерфе, і його охопило глибоке, невідоме йому досі, почуття спокою.

Ліліан обернулася з кошиком в руці.

— Але ж пахнуть! Ми поїдемо теж колись на море?

— Так. До Монте-Карло, якщо хочеш. За якийсь час мушу там стартувати на перегонах.

— Знаєш, Клерфе, я не хотіла залишатися у Венеції так довго. Лише кілька днів. Але я не почувалася добре.

— Що з тобою було?

— Застуда.

Вона бачила, що не повірив їй. Це викликало у неї справжнє захоплення. Через його недовір'я навіть кровотеча здавалася їй менш правдоподібною, а вже точно не такою серйозною, як думала. Раптом відчула себе, як товстуля, яка схудла на двадцять фунтів, не зауваживши цього. Ліліан сперлася на Клерфе, він пригорнув її.

Від ріки пролунав сигнальний ріжок якогось буксира. На борту молода жінка розвішувала на шнурках кольорове прання. У дверях кухні дівчинка бавилася з песиком. За кермом стояв шкіпер в самій сорочці і насвистував.

— Бачиш це? — запитала Ліліан. — Завжди мене охоплює заздрість, коли на це дивлюся. Сімейне умиротворення! Те, чого хотів Бог.

— Якби ти мала таке ж умиротворення, я потай висів би на найближчій пристані.

— Це не перешкоджає мені заздрити. Ми підемо по "Джузеппе"?

Клерфе обережно підняв її на руках.

— Я тепер не маю бажання ані приганяти "Джузеппе", ані їхати до лісу. На це у нас ще доволі часу увечері.

16

— Словом, ти вирішив тримати мене під замком, — сміючись, сказала Ліліан. Клерфе не сміявся.

— Ні, я не збирався тебе замикати. Я хочу одружитися з тобою.

— Навіщо?

Ліліан, лежачи в ліжку, поглянула під світло на пляшку вина. Шиби на вікнах здалися мовби залиті кров'ю. Клерфе відібрав у неї пляшку.

— Щоб ти знову якогось дня не зникла без сліду.

— Я залишила свої валізи в "Ріці". Ґадаєш, що одруження прив'язує жінку більше, ніж вбрання, і що вона швидше повернеться?

— Я хочу одружитися не для того, щоб ти поверталася, а щоб ти залишалася. Втім, гляньмо на це з іншого боку. У тебе залишилося мало грошей. Від мене ти нічого не хочеш брати.

— Адже ти сам нічого не маєш.

— Я зберіг свою частку від двох перегонів. Крім того, дещо у мене було і дещо я ще зароблю. На цей рік нам вистачить.

— Добре, тоді почекаємо до наступного року.

— Навіщо чекати?

— Ти переконаєшся, що це нісенітниця. На які гроші ти купуватимеш мені наступного року сукні і туфлі? Ти ж сам казав, що твій контракт витікає у кінці року.

— Наша фірма запропонувала мені представництво.

Піднявши ногу, Ліліан критично роздивлялася її. "Скоро вона вже стане занадто худа", — подумала.

— Ти хочеш продавати авта? Не уявляю тебе в цій ролі.

— Я теж, але я не міг собі уявити багатьох речей, які пізніше робив. Або хотів робити. Наприклад одружитися з тобою.

— Чому раптом ти хочеш усе нараз? Стати шанованим продавцем авт і одруженим.

— Ти говориш так, мовби одне і друге — це справжня катастрофа.

Ліліан вислизнула з ліжка і узяла халат.

— Де ти хочеш продавати ті авта?

Клерфе завагався.

— В окрузі Тулуза скоро буде вакансія. За кілька місяців. Восени.

Ліліан стала зачісуватися.

— Незабаром я буду застарим, щоб вигравати перегони, — сказав Клерфе з ліжка до її спини. — Я ж не Нуволарі і не Караччола. Напевно, я міг би влаштуватися кудись тренером, але тоді мені знову довелося б переїжджати з місця на місце, як нашому товстунові Чезаре, — відколи перегони почали влаштовувати в Африці і в Південній Америці, він навіть взимку не бачить дружину. Ні, з мене досить. Я хочу змінити своє життя.

"Чому вони завжди хочуть змінювати своє життя? — подумала Ліліан. — Чому хочуть змінювати те, чим здобули жінку? Хіба ніколи не спадає їм на думку, що тому ймовірно жінку втратять? Навіть Маріо хотів останнього дня відмовитися від свого буття жиголо і розпочати зі мною зразкове життя. А тепер і Клерфе, який вважає, що мене кохає, і якого я кохала, бо, як і я, здавалося, не мав перед собою майбутнього, теж хоче усе змінити і до того ж думає, що я маю бути з цього приводу щаслива".

— Я не раз розмірковувала, чи люди такі, як ми, повинні одружуватися, — сказала вона. — Але жоден з аргументів не здався мені достатньо вагомим. Особливо той, що його висунув хворий шахіст у нашому санаторії. Він сказав, що в хвилину смертної туги добре мати поруч із собою близьку людину, але я думаю, що людина в такі моменти так само безнадійно самотня, і ледве чи зауважить, що біля її ліжка зібралася ціла громада вірних приятелів. Камілла Албеі, яка померла в санаторії, хотіла, щоб хоч один з її коханців був присутній при її смерті, і для певності, хоч коштувало їй це багато зусиль, мала роман з трьома водночас і подбала, щоб усі впродовж одного дня могли опинитися біля її ліжка. Задля цього затягнула понад всяку міру свій останній роман з одним огидним, зухвалим грубіяном. Каміллу Албеі переїхало авто на тихій сільській вулиці, вона померла за півгодини. Біля неї нікого не було, навіть того огидного типа — він сидів у цукерні Люфта, де нікому не спало б на думку його шукати, і уплітав шоколадні бісквіти зі збитими вершками. Долоню Камілли тримав сільський поліцейський, якого ніколи

раніше не бачила, і була йому за це така вдячна, що намагалася його поцілувати. Але вже не встигла.

— Ліліан, — сказав Клерфе спокійно, — чому ти раз у раз ухиляєшся від відповіді?

Ліліан відклала гребінь.

— Ти не розумієш? Що, власне, сталося, Клерфе? Випадок звів нас. Чому ти не хочеш залишити усе як є?

— Я хочу затримати тебе. Скільки зможу. Усе дуже просто, чи не правда?

— Ні. Таким чином не затримаєш нікого.

— Добре. Тоді скажімо інакше. Я не хочу жити далі так, як досі.

— Ти хочеш перейти в стан відпочинку?

Клерфе глянув на розбурхане ліжко.

— Ти завжди умієш знайти найневдаліше слово. Дозволь мені замінити його іншим. Я кохаю тебе і хочу жити з тобою. Тільки прошу, не смійся з цього.

— З таких речей ніколи я не сміюся. — Підняла очі. Вони були повні сліз. — Ах, Клерфе! Що за дурість!

— Правда? — Піднявся з ліжка і схопив її долоні. — Ми були такі упевнені, що з нами цього не може статися.

— Залиш усе як є! Залиш усе як є! Не руйнуй.

— Що я можу зруйнувати?

"Усе, — подумала вона. — Не можна побудувати сімейне щастя в Тулузі на крилах метеликів, навіть якщо одягнути їх у свинець. Дивно, як егоїзм засліплює. Якби це стосувалося когось іншого, він би мене відразу зрозумів, але, коли йдеться про нього самого, він раптом осліпнув".

— Не забувай, Клерфе, що я хвора, — сказала врешті з ваганням.

— Це тільки зайвий раз доводить, що тобі не можна бути самій!

Ліліан мовчала. Боріс… Боріс би її зрозумів. Клерфе починає раптом говорити як він, але він не Боріс.

— Я маю на Рив'єрі поганенький невеликий будиночок.

Вона бачила в дзеркалі його обличчя і його руки на своїх плечах.

— Ти демонструєш справді несподівані якості.

— Його можна перебудувати, — сказав Клерфе.

— Ти не можеш його продати?

— Я б хотів, аби ти спочатку його оглянула.

— Добре, — сказала, раптом роздратована. — Коли ти будеш в готелі, скажи послати мої валізи.

— Я сам їх привезу.

Клерфе вийшов. Ліліан сиділа далі, дивлячись на гаснучий вечір. Біля берега ріки розташувалися рибалки. Кілька клошарів готували собі

вечерю на мурах набережної. "Які дивні шляхи вибирає іноді почуття, яке ми звемо коханням, — думала вона. — Леваллі якось сказав, що за спиною юної вакханки завжди можна розрізнити тінь хазяйновитої матрони, а за спиною усміхненого героя — бюргера зі стабільним доходом. Це не для мене". Але що раптом сталося з Клерфе? Хіба вона полюбила його не за те, що він цінував кожну мить, мовби та була останньою в його житті? Тулуза! Вона засміялася. Ліліан ніколи не говорила про свою хворобу, вважаючи, що в хворому завжди є щось відразливе для здорового. Але зараз вона зрозуміла, що буває і навпаки: здоровий може здаватися хворому вульгарним, як якийсь нувориш збіднілому аристократові. У неї було таке відчуття, немов Клерфе покинув її, немов якимсь дивним чином залишив її, а сам перейшов на той бік, де було широко і просторо і який був недосяжним для неї. Клерфе перестав бути пропащою людиною, у нього раптом з'явилося майбутнє. На свій подив Ліліан помітила, що плаче безгучно, але не почувалася нещасною. Просто їй хотілося утримати усе це трохи довше.

З'явився Клерфе з валізами.

— Як ти могла так довго витримати без своїх речей?

— Я замовила собі нові. З сукнями це дуже просто.

То була неправда, але вона раптом усвідомила, що має для цього причину. А навіть дві: мусила відсвяткувати те, що у Венеції їй вдалося уникнути смерті, і мусила бути марнотратною, щоб продемонструвати свій протест проти пропозиції Клерфе, який хотів її пошлюбити і оселитися в Тулузі.

— Я не міг би тобі подарувати кілька суконь? — запитав Клерфе. — Я поки що доволі заможний.

— Добре, ти можеш мені одну подарувати. Коли ти знову їдеш?

— Звідки ти знаєш, що я мушу знову їхати? Ти стежиш за календарем перегонів?

— Ні. Але в нашому випадку ніколи невідомо, хто кого покидає.

— Усе зміниться.

— Але ж не раніше кінця року?

— Одружитися можна і раніше.

— Відсвяткуймо передусім повернення і прощання. Куди ти мусиш їхати?

— До Рима. А потім на "Перегони Тисячі Миль" через цілу Італію. За тиждень. Ти не можеш поїхати зі мною.

— Ти виграєш?

— "Мілле Мілліа" — це перегони для італійців. Торріані і я їдемо тільки як третій екіпаж. Про всякий випадок, якби щось сталося.

— Яку сукню вбрати? — запитала Ліліан.

— Одну з тих, які були у мене у полоні. Каюся. Я порозвішував твої сукні, щоб тебе заманити, наче якийсь чаклун. Я навчився цього від тебе. То була чорна магія, і крім того певна потіха. Жінка може покинути чоловіка, але ніколи не залишить своїх вбрань.

Ліліан уважно роздивлялася в дзеркалі свої очі.

— Отже, з тобою були мої тіні.

— То не були твої тіні, а лише скинуті і залишені зміїні шкіри.

— Я б швидше подумала, що з тобою була інша жінка.

— Я пробував і це. Але ти зіпсувала мені апетит на інших жінок. В порівнянні з тобою вони виглядають як кепські кольорові репродукції на тлі "Танцівниці" Деґа.

Ліліан розсміялася.

— Як одна з тих негарних, товстих ляльок, яких він завжди малював?

— Ні. Як один малюнок, який Леваллі має в себе вдома. Ти бачила його — танцівниця в привабливому русі, але її обличчя позначене лише згрубша, так що кожен може доповнити її обличчям з власних мрій.

Ліліан відклала помаду.

— Завжди мусить залишатися вільне місце. Правда? Коли усе вивершене до кінця — нема вже місця на уяву. Це ти мав на увазі?

— Авжеж, — визнав Клерфе. — Людина знаходить себе тільки у власних мріях — ніколи в мріях когось другого.

— Знаходить себе або губить.

— Одне і друге. Так як інколи сниться незадовго до пробудження — що людина падає і падає в бездонну діру. Тобі відомо це?

— Так, — відповіла Ліліан. — Снилося мені це майже кожного полудня в санаторії, коли ми відбували те, що Крокодилиця називала сієстою, тобто післяобідню дрімоту, з якої доводилося випадати, як камінь, що летів у прірву. Ще є вино?

Клерфе приніс келих. Ліліан обняла його за шию.

— Дивно, але поки не забуваєш, що падаєш і падаєш, ніщо не безнадійне. Життя, здається, любить парадокси — коли людина думає, що цілковито безпечна, тоді завжди смішна і в будь-який момент загрожує їй падіння — але коли знаєш, що усе пропало, життя задаровує тебе. Зовсім не конче цим перейматися — успіх ходить за людиною як собака.

Клерфе сів біля неї.

— Звідки ти це все знаєш?

— Так собі тільки балакаю. Це тільки напівправда — як і все.

— Кохання також?

— Що кохання має спільного з правдою?

— Нічого. Воно її протилежність.

— Ні, — сказала Ліліан і встала. — Протилежністю кохання є смерть, і кохання — це гірке зачарування, яке дозволяє нам на хвильку забути про неї. Тому кожен, хто знає щось про смерть, знає також щось про кохання. — Вона вбрала через голову сукню. — Але й це лише напівправда. Бо хто знає що-небудь про смерть?

— Ніхто — тільки з тією різницею, що вона є протилежністю життя, а не кохання, хоча й це сумнівно.

Ліліан розсміялася. Клерфе був знову такий, як і колись.

— Знаєш, чого б я хотіла? Жити водночас десятьма життями.

— Навіщо? Адже завжди було б тільки одне, Ліліан. Це так само, як шахіст, який грає проти десяти різних партнерів, насправді завжди розігрує лише одну партію — свою.

— До цього я теж дійшла. Але не так, як ти думаєш. Я хотіла б вивернути своє життя догори дном. Я хотіла б тепер пережити день або годину зі свого п'ятдесятого року життя, потім годину з тридцятого, потім годину з восьмидесятого — всі в один день, саме так: не хочу жити рік за роком, прикована до ланцюга часу.

— Як на мене, ти змінюєшся досить швидко. Куди підемо на вечерю?

Зійшли сходами. "Він не розуміє, про що мені йдеться, — думала Ліліан. — Вважає, що то якийсь мій каприз, не відчуває, що я хотіла б тільки випросити від цього світу бодай кілька днів з тих, які ніколи не проживу. В кожному разі — зате ніколи не буду вісімдесятирічною сварливою баберою, і мене обмине доля старіючої жінки, яку не хоче більше бачити її коханець і від якої він з острахом сахається, зустрівши її за багато років, а я залишуся молодою в пам'яті мого коханого і завдяки цьому буду сильніша, ніж усі жінки, які будуть жити і старіти після мене".

За дві години вони повернулися до готелю.

— Достатньо на сьогодні, — сказав з усмішкою. — Ти потребуєш сну.

Поглянула на нього зі здивуванням.

— Сну?

— Спокою. Ти казала мені, що хвора.

Вона шукала на його обличчі затаєних ознак жарту.

— Справді так вважаєш? — поцікавилася нарешті. — Тільки не кажи мені, що я виглядаю втомленою.

З'явився нічний портьє, кривлячи обличчя в тямкій усмішці.

— Салямі на вечерю? Кав'яр? Шеф залишив не замкнений кав'яр.

— Якесь снодійне, — заявила Ліліан. — Добраніч, Клерфе.

Він притримав її.

— Зрозумій мене, Ліліан! Я не хочу, щоб ти перевтомилася і завтра зазнала нового приступу.

— У санаторію ти не був таким обережним.

— Тоді я думав, що за кілька днів виїду і ніколи тебе вже не побачу.

— А тепер?

— Тепер я жертвую кількома годинами, бо хочу тебе затримати так довго, як тільки зможу.

— Практично! — зауважила роздратовано. — Добраніч, Клерфе.

Поглянув на неї уважно.

— Прошу принести нагору пляшку білого, — звернувся до портьє. — Ходімо! — Клерфе взяв Ліліан під руку. — Я проведу тебе.

Вона похитала головою і вивільнилася.

— Знаєш, з ким востаннє я мала таку суперечку? З Борісом. Але у нього це виходило краще. Ти правий, Клерфе. Буде просто чудово, якщо і ти раніше ляжеш спати. Тобі треба відпочити перед перегонами.

Тепер уже він роздратовано видивився на неї. Повернувся портьє з пляшкою і двома келихами.

— Ми не хочемо вже вина, — сказав Клерфе.

— Я хочу.

Ліліан взяла від офіціанта пляшку, сховала її під пахву і забрала келих.

— Добраніч, Клерфе. Нехай нам сьогодні не сниться, що ми падаємо в діру, яка не має дна. Краще нехай тобі насниться Тулуза!

Вона помахала йому келихом і рушила нагору. Клерфе стояв, поки не зникла йому з очей.

— Коньяк, пане? — запитав портьє. — Може, подвійний?

— Для вас! — відказав Клерфе і тицьнув йому в руку кілька банкнот.

Йшов уздовж набережної. "Боріс, — думав роздратовано. — Цього тільки бракувало!" Вітер приніс запах Сени. У дихаючій темряві чорніло кілька барок. З однієї з них добігали зойки гармонії.

Вікна в покої Ліліан були освітлені, але зашторені. Клерфе бачив її колихливу тінь на тлі вікон. І хоч вікна були відкриті, вона з них не визирала.

Ліліан поставила обережно пляшку на підлозі біля ліжка. Почула даленіючий відголос "Джузеппе". Відшукала у валізі дощовик і вбрала його. Вона вирішила не лягати в ліжко. Вона і так вже пролежала в санаторії більше ніж досить. Вийшла на вулицю і добралася до бульвару Сен-Мішель. Потім однак посипалися пропозиції — білі, брунатні, чорні і жовті. Здавалося, наче влізла в якесь багно і з усіх боків обліпила її мошва. За кілька хвилин вона отримала пошепки короткий, але інтенсивний курс найпримітивнішої еротики.

Трохи очманіла сіла за столик перед кав'ярнею. Повії уважно її обстежили, то був їхній район і вони були готовими захищатися від будь-якої конкуренції зубами і нігтями.

Столик став негайно центром загальної уваги, порядні жінки не сиділи самі о такій порі в таких кав'ярнях. Ліліан отримала нові пропозиції: перша була пов'язана з купівлею порнофоток, друга — з охороною, третя — з автоекскурсією. Крім того запропоновано їй дешеві коштовності, молодих негрів, молодих тер'єрів і кілька лесбіянок. Не втрачаючи витримки, дала офіціантові чайові наперед. Той глянув на гроші і негайно подбав про те, щоб її нарешті залишили у спокої. Таким чином могла врешті випити келих перно і роззирнутися.

Блідий бородань за сусіднім столиком почав малювати її портрет, трохи згодом до столика Ліліан підійшов хлопець і представився як бідний поет. Ліліан вже зрозуміла, що залишатися тут одній неможливо, спокою все одно не буде, тому запросила поета на келих вина. Але той попросив, щоб замість вина пригостила його канапкою. Вона замовила йому ростбіф.

Поет називався Жерар. Перекусивши, він прочитав їй кілька віршів. То були елегії про смерть, вмирання, проминання і безглуздість існування. Ліліан повеселіла. Поет був худорлявий, але мав казковий апетит. Вона поцікавилася, чи впорається він зі ще одним ростбіфом. Жерар заявив, що для нього це забавка, і що Ліліан розуміється на поезії, але чи не вважає вона, що людське життя безрадісне? Навіщо жити?

Жерар з'їв ще два ростбіфи, і його вірші стали ще сумнішими. Тепер він почав обсмоктувати проблему самогубства. Що стосується його, то він готовий у будь-який момент накласти на себе руки — зрозуміло, не сьогодні, після такої щедрої вечері, а завтра. Ліліан розвеселилася ще більше. Незважаючи на худорбу, вигляд у Жерара був цілком здоровий, він проживе ще років п'ятдесят.

…Клерфе посидів трохи в барі у "Ріці". Потім вирішив зателефонувати Ліліан. Зголосився портьє і повідомив, що "мадам нема в готелі, вийшла півгодини тому". Клерфе побіг до авта. Треба було залишилися в неї. Що з ним робиться? Яким невиправним стає закоханий! Як швидко опадає з нього самовпевненість! І яким самотнім він собі здається, увесь його хвалений досвід раптом розсіюється, як дим, і він почуває себе таким невпевненим. Ні, він не повинен її втратити!

Клерфе їхав повільно бульваром Сен-Мішель. Ліліан почула "Джузеппе" і відразу ж його побачила.

— А смерть? — запитала Жерара, перед яким стояла тепер тарілка з сирами. — Якщо смерть ще безнадійніша, ніж життя?

— Хто нам скаже, — відповів Жерар, жвакуляючи з апатією, — невже життя є карою, яку мусимо терпіти за якийсь злочин, скоєний в іншому світі? Можливо, наше життя і є пекло, і Церква помиляється, обіцяючи нам після смерті пекельні муки.

— Церква обіцяє нам також небо.

— Тоді, може, усі ми упалі ангели, і кожен з нас приречений провести певну кількість років в каторжній в'язниці на цьому світі.

— Але ж за бажання термін ув'язнення можна зменшити.

— Добровільна смерть! — Жерар кивнув із захопленням. — Все ж таки ми перед нею відступаємо. Хоча самогубство — звільнення! Якби життя було вогнем, ми знали б, що треба зробити! Вискочити! Іронія.

"Іронія — це усе, що нам залишається, — подумала Ліліан. іноді, наприклад, при таких проповідях, як ця, іронія дуже спокуслива". Вона спостерігала за Клерфе, який так пильно роздивлявся перехожих, що не помічав її, хоча вона сиділа в десяти кроках від нього.

— Якби усі ваші бажання виконувалися, чого б ви зажадали від долі? Яке ваше найбільше бажання? — запитала вона Жерара.

— Я хочу тільки нездійсненного, — не замислюючись, відповів поет.

Ліліан з вдячністю поглянула на нього.

— Тоді вам нічого більше бажати, — сказала вона. — Ви усе вже маєте.

— Я і не бажаю собі нічого, окрім такої слухачки, як ви! — заявив Жерар з похмурою галантністю і прогнав художника, який, завершивши портрет Ліліан, підійшов до столика. — Назавжди. Ви розумієте мене!

— Я візьму цю картину, — сказав Клерфе розчарованому рисувальнику. Він увійшов до кафе ззаду і зараз несхвально роздивлявся Жерара.

— Забирайтеся, — сказав Жерар. — Хіба ви не бачите, що ми розмовляємо? Бог мені свідком, нам безперервно хтось перешкоджає. Гарсон, ще два перно! І я прошу викинути цього пана!

— Три, — сказав Клерфе, сідаючи.

Художник продовжував стояти мовчки біля нього в дуже красномовній позі. Клерфе йому заплатив.

— Тут дуже мило, — сказав він, звертаючись до Ліліан. — Шкода, що ми раніше сюди не ходили.

— А хто ви, непроханий гостю? — поцікавився Жерар, далі переконаний, що Клерфе є, либонь, звідником і пробує якихось звичних трюків, щоб познайомитися з Ліліан.

— Директором божевільних в Сен-Жермен де Пре, мій сину, і ця дама є однією з наших пацієнток. Сьогодні у неї вихідний. Щось уже сталося? Я запізнився? Гарсон, заберіть ніж і вилку теж.

Цікавість поета взяла гору над скептицизмом.

— Справді? — шепнув. — Я завжди хотів…

— Спокійно, можете говорити голосно, — перебив його Клерфе. — Вона обожнює свою ситуацію. Досконалий брак відповідальності. Не підлягає жодному праву. Навіть якби скоїла вбивство, її б виправдали.

Ліліан розсміялася.

— Навпаки, — сказала Жерарові. — То мій колишній чоловік. Втік з божевільні. Та ще й мене звинувачує.

Поет не був дурнем. Крім того був французом. Зрозумівши усе, він піднявся з чарівною усмішкою.

— Деякі люди йдуть надто пізно, а деякі — дуже рано. Треба йти вчасно. Так сказав Заратустра. Мадам, завтра вас тут чекатиме вірш, я залишу його у офіціанта.

— Мило, що ти прийшов, — сказала Ліліан. — Якби я зараз спала, мене б це все оминуло. Зелене світло і солодкий бунт крові. І ця трясовина, і ластівки над нею.

— Іноді мені за тобою важко встигати. Пробач мені. За тиждень з тобою відбувається стільки перетворень, скільки з іншими жінками не відбувається за роки, ти схожа на рослину в руках йога — за кілька хвилин вона встигає вирости і розквітнути.

"І вмерти", — подумала Ліліан.

— Я мушу це робити, Клерфе. Я стільки ще маю надолужити. Тому я така поверхнева. На мудрість буде згодом ще досить часу.

Узяв її долоню і поцілував.

— Я ідіот. І щодня більший. Але я не маю нічого проти цього. Мені це подобається. Аби тільки ти була поруч. Я дуже тебе кохаю.

— Ходи. У мене залишилося трохи вина.

17

Чергову сукню Ліліан вибирала винятково старанно. "У деяких речах не можна взагалі бути поверхневим, — подумала, — і сукні можуть складати більшу моральну опору, ніж усі обґрунтовані аргументи, бути чимось більшим, ніж будь-яка мудрість чи зрадлива радість, і навіть чимось більше, ніж коханий". Не було в цьому жодної легковажності, тільки потреба усвідомлення і великої сили впливу малих речей.

"Добре усвідомлювати це, — думала Ліліан, — в моєму випадку то майже єдине, що мені залишилося". Вона не мала більше часу на великі плани, чи навіть бунти. Раз, було, збунтувалася, бо хотіла цього, але тепер її діймали сумніви, тепер на неї чекали тільки розрахунки з долею.

Ліліан знала, що все те, чим обманювалася і втішалася, можна вважати доволі дешевими фортелями, але вона була тепер така далека від усіх великих і поважних фортелів, за допомогою яких люди намагаються зробити своє життя стерпним, така далека, що для неї вже не існувало відмінності між великим і дрібним. Крім того здавалося їй, що стільки саме, якщо не більше дисципліни, відваги і зусиль потрібно, щоб повірити на хвильку в дрібні фортелі і черпати з них радість. Ось чому купівля сукні приносила їй стільки ж радості, скільки іншим приносить філософський трактат, ось чому любов до Клерфе і любов до життя раз у раз плуталися в її свідомості, ось чому вона жонглювала ними — то підкидала в повітря, то ловила: адже вона знала, що скоро вони все одно розіб'ються. На повітряній кулі можна літати, поки не опуститься, але до неї не можна причепити будинки. А коли вона опуститься, то це вже не повітряна куля, а мертвий шматок матеріалу.

…Всюди клаптями звисали гірлянди, обірвані дощем. Мокрі полотнища прапорів з шумом вдарялися об щогли. Буря шаленіла, можна було подумати, що і в хмарах мчать один за одним невидимі авта. Штучні громи чергувалися з натуральними, на рик авта відповідав згори блиск і гуркіт грому.

— Ще п'ять хвилин, — сказав Торріані.

Клерфе сидів за кермом. Не був надто напруженим. Знав, що не має шансів, але в перегонах завжди траплялися несподіванки, а в довгих перегонах велику роль відігравав випадок.

Думав про Ліліан і про "Тарґа Флоріо". Тоді забув про неї і її ненавидів, бо під час перегонів раптом подумав про неї знову і тому не міг зосередитися. Перегони були важливішими, ніж вона. Тепер було інакше. Не був уже певний і думав про неї, але не розумів, що це залежить тільки від його волі. Дідько зна, чи є ще вона в Парижі. Вранці розмовляв з нею по телефону, але в пануючому тепер шумі ранок здавався нескінченно віддаленим.

Авто виїхало повільно з Ринку і зупинилося. Тепер увесь день, що залишився, і частину ночі найважливішою людиною на світі стане для них суддя з секундоміром в руках. "Так повинно було бути, — подумав Клерфе. — А вийшло не так. Надто багато я думаю про Ліліан. Краще б я посадив за кермо Торріані, але тепер вже запізно".

Стартер змахнув прапорцем і авто блискавично рвонуло з місця. Пролунали вигуки юрби.

…Ліліан повернулася до готелю. Відчувала, що має температуру, але вирішила її зігнорувати. У неї часто піднімалася температура, часом на градус, часом більше, і вона знала, що це означає. Поглянула в дзеркало. "Зате вечорами виглядаєш не такою змученою", — подумала вона і усміхнулася. Ліліан згадала про нову хитрість, винайдену нею, завдяки ній підвищена температура перетворилася з ворога в щовечірнього друга, який надавав її очам блиск, а обличчю — ніжне пожвавлення.

Коли відступила від дзеркала, побачила на столі телеграму від Клерфе: "Стартуємо за 15 хв. Потоп. Не відлітай, Фламінго". Пролунав стукіт. За дверима стояв портьє.

— Я приніс радіо, мадемуазель. Ви легко упіймаєте на ньому Рим і Мілан. І тут ще одна телеграма.

"Скільки він їх ще пришле? Найкраще, якби в сусідньому покої посадив детектива, щоб мене контролювати".

Довго сиділа у тиші. Врешті перекрутила кружальця радіо, звучали новини. Рим увірвався до кімнати потоком слів і галасом з назвами відомих і невідомих місцевостей і міст — Мантуя, Равенна, Болонья, Аквіла, — з годинами і хвилинами, зі збудженим голосом диктора, який трактував виграні хвилини, мов святий Ґрааль, водночас описуючи біснувату гонитву, що має на меті здобуття кількох секунд, але люди

гналися там не за життям, вони боролися за те, щоб по мокрій трасі з десятьма тисячами закрутів і натовпом, що верещить, бути на кількасот метрів раніше в якомусь місці, яке за секунду треба було покинути, то була шалена гонитва, мовби людину переслідувала атомна бомба. "Чому я цього не розумію? — думала Ліліан. — Чому я не відчуваю нічого з ентузіазму мільйонів людей, які цього вечора і цієї ночі вишикувалися уздовж доріг Італії? Чи я не повинна відчувати це глибше? Чи моє власне життя не нагадує перегони? Хіба я сама не мчу вперед, прагнучи якомога більше увірвати від долі, і хіба не женуся за примарою, яка утікає, мов штучний заєць від зграї хортів?"

"Флоренція, — повідомив голос в радіо тріумфальним тоном і почав називати по черзі години і хвилини, прізвища і марки авт, середні показники і максимальні швидкості, після чого додав з гордістю: — Якщо водії так їхатимуть і далі, то досягнуть Брешії в рекордний час".

Ця фраза потрясла Ліліан. У Брешії! І знову вони опиняться в маленькому провінційному містечку, там саме, звідки вирушили.

Знехтувавши смертю, вони цілу ніч мчатимуть з нерухомими, вкритими кіптявою обличчями, а вдосвіта їх звалить з ніг страхітлива втома, але вони мчатимуть далі і далі, мовби йшлося про найважливішу річ на світі — а все тільки для того, щоб повернутися до малого провінційного міста, з якого виїхали! З Брешії до Брешії!

Вимкнула радіо і підійшла до вікна. З Брешії до Брешії! Чи є промовистіший символ безглуздості? Чи життя для того дарувало їм такі дива, як здорові легені і серце, такі незбагненні хімічні фабрики, як печінка і нирки, а також білу м'яку масу в черепі, яка ще фантастичніша, ніж усілякі зіркові системи, — лише для того, щоб ризикували і, якщо матимуть щастя, вернулися до Брешії? Що за жахлива дурість!

Дивилася на вервицю авт, що безперервно сунули уздовж набережної. Хіба не усі вони їхали з Брешії до Брешії? З Тулузи до Тулузи?

Від самовдоволення до самовдоволення? Від самообману до самообману? "І я також! — подумала. — Мабуть, я також! Але де моя Брешія?" Згадала санаторій. Там не було жодної Брешії. Ані Брешії, ані Тулузи. Там була тільки безголоса, невблаганна боротьба, боротьба за змогу дихати на цій межі, за якою нема вже нічого. Там не було самовдоволення і самообману. "Що я зробила? — подумала. — І що я роблю?" Тінню проникло у вікно передчуття, що зробила якусь помилку, непоправну помилку, якої неможливо було уникнути.

18

— …В наші дні перебільшують значення слова "щастя", — сказав віконт де Пестре. — Існували епохи, коли це слово було взагалі невідоме. Тоді його не плутали зі словом "життя". Почитайте з цього огляду китайську літературу періоду розквіту, індійську, грецьку. Люди цікавилися у той час не емоціями, в яких корениться слово "щастя", а незмінним і яскравим відчуттям життя. Коли це відчуття зникає, починаються кризи, плутанина, романтика й ідіотичний пошук щастя за будь-яку ціну.

— А хіба відчуття життя не ерзац?

— І він більш гідний людини.

— Ви думаєте, що для людини неможливе щастя без відчуття життя?

— Майже неможливо. Але ви, як на мене, виняток. Якраз це мене у вас і зачаровує. Ви маєте і те, й друге. Але передумовою для цього є стан глибокого відчаю, марно намагатися назвати на ім'я цей стан, так само, як і визначити, що таке відчай. Ясно тільки одне: це лежить поза всілякою анархією — на полярній рівнині, яка не знає смутку. Ваші смуток і бунт, думаю, руйнувалися взаємно вже давно. Тому дрібні речі мають ту саму вартість, що й значні. Дрібниці заблищали.

— Відчувається XVIII сторіччя, — сказала Ліліан з легкою усмішкою. — Хіба не ви його останній нащадок?

— Його останній шанувальник.

— Хіба тоді про щастя не говорили більше, ніж будь-коли?

— Тільки у важкі часи, і то, кажучи і мріючи про нього, люди були куди практичніші за нас — в широкому сенсі.

— Доки не ввели гільйотину.

— Доки не ввели гільйотину і не відкрили "право на щастя", — підтвердив Пестре. — Від гільйотини нікуди не сховаєшся.

Ліліан випила вино.

— Чи це все часом не є лише довгою прелюдією до тієї пропозиції, яку ви мені маєте намір зробити, — стати вашою метресою?

Пестре зберіг незворушність.

— Можете називати це як завгодно. Я пропоную створити для вас такі умови, яких ви потребуєте. Чи, вірніше, такі умови, які, на мою думку, личать вам.

— Дати каменю відповідну оправу?

— Оправу, якої гідний дуже коштовний камінь.

— І я мушу погодитися, бо я в глибокому відчаї?

— Ні, бо ви надзвичайно самотні. І надзвичайно мужні, мадемуазель. Прийміть мої компліменти! І пробачте мене за наполегливість. Але діаманти такої чистої води зустрічаються украй рідко.

Пестре поставив келих на стіл.

— Хочете послухати останні вісті про перегони в Італії?

— Тут? У "Максимі"?

— Чом би й ні? Альбер, тутешній господар, виконує і не такі забаганки, коли захоче. А він захоче, якщо справа стосується вас. Я це відразу зрозумів, Альбер має набите око.

За кілька хвилин з'явився офіціант з невеликою пляшечкою. Він поставив на столик чарки і налив. У ту ж мить повіяло запахом ранкового літнього саду.

— Стара малинівка, — сказав з пієтетом Пестре. — Ще більша рідкість!

"Що б він вчинив, — подумала Ліліан, — якби я йому вилила цю наливку на його набундючену мармизу? Мабуть, сприйняв би це з розумінням і прокоментував якоюсь вагомою думкою". Вона його не зневажала, навпаки, вважала, що він настільки ж приємний, як лагідне снодійне, і слухала його з увагою. Він для неї був уособленням протилежного боку екзистенції. Він сублімував свій страх перед життям в культ естетичного цинізму, а з небезпечних гірських шляхів пробував робити паркові доріжки. Нічого це не змінювало. Коли вона вже чула це все в схожій формі? Звичайно, на Сицилії в Леваллі. Щоб так жити, потрібно багато грошей і мало серця. Такі люди не їздили з Брешії до Брешії, вони сиділи в Брешії, роблячи вигляд, ніби перебувають у Версалі початку XVIII сторіччя.

— Мушу йти, — сказала.

— Як часто ви це говорите, — сказав Пестре. — Це надає вам нездоланної чарівності. Це ваша улюблена фраза?

Поглянула на нього.

— Якби ви тільки знали, як мені хотілося б залишитися, — повільно сказала вона. — Я згодна бути бідною і самотньою, аби лише залишитися! Залишитися! Усе інше — брехня і мужність відчаю.

Ліліан попрохала висадити її під готелем. Схвильований портьє вибіг напроти.

— Клерфе на дванадцятому місці! Обігнав шість конкурентів. Диктор казав, що він чудово їздить уночі. Келих шампана, щоб відсвяткувати це свято?

— Ніколи не треба зарано частуватися. Автогонщики забобонні.

Ліліан посиділа з хвилину в темному холі.

— Якщо далі так їхатиме, завтра вранці буде знову в Брешії, — сказав портьє.

— Мабуть, так, — відказала Ліліан і встала. — Піду ще вип'ю кави на бульварі Сен-Мішель.

Її трактували там уже як постійного гостя. Офіціант наглядав за нею, Жерар її очікував, він мав ту гарну властивість, що завжди був голодний, Ліліан, поки він був занятий їжею, поринала у роздуми. Вона обожнювала дивитися на вулицю, де борюкалося життя з гарячими і похмурими очима. Важко було вірити в безсмертну душу кожної людини, дивлячись

на цей безконечний потік. Куди душі мандрували пізніше? Чи розпадалися так само, як тіла? А може, поверталися в такі ось вечори повні прагнень, насолод і розпачу, живцем розкладаючись і благаючи в беззвучному страху залишити їх самими собою, а не перетворитися на духовний гній, на якому виростуть душі нових людей, щойно бездумно зачатих за тисячами вікон?

Жерар припинив нарешті їсти. Останньою стравою був шмат чудового сиру.

— Цікаво, що такий грубий тваринний процес, як поглинання підсмажених шматків трупів тваринних молочних продуктів, які напівзаплiснявіли, зачіпає найпоетичніші струни в душі людини, примушуючи складати гімни, — прорік Жерар. — Це завжди дивує і втішає мене.

Ліліан розсміялася.

— З Брешії до Брешії.

— Я не розумію цієї прозорої і простої думки, але вона здається мені безперечною. — Жерар випив залпом свою каву. — Вона навіть глибока. З Брешії до Брешії! Так я назву наступну збірку своїх віршів. Сьогодні увечері ви мовчазні.

— Не мовчазна, лише без слів.

— З Брешії до Брешії?

— Більш-менш так.

Жерар кивнув і понюхав свій коньяк.

— То така думка, яка стає щораз кращою. Вона провадить до дуже багатьох дрібних формулювань, які були колись глибокі, як шахти, і, мабуть, ще є. Хвилину тому я боявся, що ви у своїй заклопотаності вишкрябаєте якесь безглуздя в стилі кухарки.

Ліліан усміхнулася.

— Як швидко ви усе підсумовуєте!

— Надто швидко. — Жерар скорчив кислу міну. — Надто швидко, щоб це пережити. — Потягнув чималий ковток коньяку. — Якщо ви це справді пережили, то вам залишаються лише три речі.

— Аж стільки?

— Вступити до буддистського монастиря, збожеволіти або померти, при цьому найдоречнішою була б смерть з власної руки. Самознищення є, як відомо, одна з трьох речей, якими ми вивищуємося над тваринами.

Ліліан не поцікавилася про дві інші.

— Є ще четверта. Наше нещастя полягає в тому, що ми віримо, буцім маємо право на життя. Але ми не маємо його. Якщо це усвідомити, справді усвідомити, то багато гіркого меду набере раптом солодкого смаку.

Жерар мовчазно засалютував, піднявши обидві руки вгору.

— Хто не очікує нічого, ніколи не буде розчарований. Остання з дрібних премудростей!

— На сьогоднішній вечір остання. Найпрекрасніша мудрість вмирає за ніч. Скільки трупів змітають наступного ранку! Дивно, скільки різних речей звучить після заходу сонця. Я мушу вже йти.

— Ви завжди це кажете, але потім приходите знову.

Поглянула на нього з вдячністю.

— Правда? Дивно, що тільки поети це знають.

— Вони також цього не знають, мають лише таку надію.

Ліліан йшла уздовж набережної Ґранде аж до набережної Вольтера. На вулиці Сени вона побачила, що хтось лежить на землі. Думала, що то якась пиячка, і обминула її, але щось у позі тіла жінки змусило її повернутися. Хотіла її принаймні витягнути усю на хідник, щоб не переїхало якесь авто.

Жінка була мертва. Її відкриті очі дивилися непорушно на Ліліан в слабкому світлі ліхтаря. Коли підняла її за плечі, голова жінки опала назад і з глухим стуком вдарилася об бруківку. Ліліан скрикнула, їй здалося, що завдала померлій болю. Безпорадно роззирнулася, не знала, що робити. Раптом побачила чоловіка, що наближався. На момент завагалася, після чого швидко вийшла йому напроти.

— Жераре! — сказала з подивом і полегкістю. — Звідки ви знали?

— Я йшов за вами. Це право поетів весняними вечорами.

Ліліан похитала головою.

— Там лежить мертва жінка! Прошу підійти!

— Мабуть, п'яна.

— Ні, вона не живе. Я знаю, як виглядає мертва. — Відчула, як Жерар опирається. — Що сталося?

— Я не хочу мати з цим нічого спільного, — відказав поет смерті.

— Ми не можемо її так залишити.

— Чому? Вона ж мертва. Тепер то вже тільки справа поліції. Я не хочу бути в це вплутаний. Ви також не повинні! Вони вирішать, що то ми її вбили. Ходімо!

Він потягнув Ліліан за руку.

— Ходімо. Інакше нас чекає тільки клопіт! Мати справу з поліцією — то не жарти! Можемо звідкись зателефонувати. Це все, що можемо зробити.

Ліліан дозволила себе відтягнути. Жерар йшов так швидко, що ледве за ним встигала. Коли добралися до набережної, побачила, що він дуже блідий.

— Стояти біля неї — це щось зовсім інше, ніж говорити про неї, правда? Звідки ми зателефонуємо? З мого готелю?

— Там може нас підслухати портьє.

— Я вишлю його за чимось.

З'явився сяючий портьє.

— Тепер Клерфе на десятому місці, але буде…

Тут він побачив Жерара і замовк з докором в очах.

— То приятель Клерфе, — сказала Ліліан. — Маєте рацію, тепер це треба відсвяткувати. Принесіть пляшку вина. Де тут телефон?

Портьє вказав на свій столик і зник.

— Тепер, — сказала Ліліан.

Жерар кинувся шукати номер у телефонній книжці.

На десятому місці, подумала Ліліан. Він їде собі далі з Брешії до Брешії, а тим часом…

Почула, як Жерар розмовляє по телефону. Портьє повернувся з келихами і пляшкою шампанського. Корок вилетів, як постріл, портьє надто радісно струснув пляшкою. Переляканий Жерар припинив говорити.

— Ні, то не був постріл, — пояснив у слухавку і відклав.

— Думаю, вам варто випити, — сказала Ліліан. — В цей момент мені нічого іншого не спало на думку, портьє чекав увесь вечір на відкриття цієї пляшки. Сподіваюся, це не блюзнірство.

Жерар похитав головою і хапливо випив. Дивився при цьому на телефон. Вочевидь, боявся, що поліція може встановити, звідки телефонував.

— Вони думали, що хтось тут стріляв. А то був лише корок. Чому трагічні речі часто так страшно комічні?

Ліліан подала йому пляшку, щоб налив.

— Мушу йти, — сказав.

— Цього разу мусите йти ви. Добраніч, Жераре.

Глянув на пляшку.

— Я можу її забрати, якщо ви вже не хочете.

— Ні, Жераре. Одне або друге.

Глянула, як швидко зникає за дверима. "Тепер прийде ніч, наодинці", — подумала і вручила пляшку портьє.

— Прошу це випити. Чи радіо ще нагорі?

— Звичайно, мадемуазель.

19

— Я купив цей дім за багато років до війни, — сказав Клерфе. — Тоді можна було купити за безцінь пів Рив'єри. Я ніколи тут не мешкав, а сюди завіз лише кілька речей. Як бачиш, він збудований у найгидкішому стилі, але ці ліпні орнаменти можна повідбивати, а дім модернізувати і облаштувати.

— Навіщо? Ти справді хочеш тут мешкати?

— Чом би й ні?

Ліліан виглянула з зануреного в півтемряву покою на темніючий сад з гравієвими алеями. З цього місця не видно було моря.

— Але ж Клерфе! — сказала з усмішкою. — Ти можеш поселитися тут, коли матимеш шістдесят п'ять років! Не раніше. Після трудового життя в Тулузі. Тоді, якщо захочеш, зможеш тут провадити зразкове життя французького рантьє.

— Сад великий, а дім можна розбудувати, — відказав Клерфе, незворушно. — Я маю на це гроші. Маю надію, що після перегонів у Монако ще щось до того докладу. Чому ти вважаєш, що тут так страшно мешкати? А де б ти хотіла мешкати?

— Ніде. Хотіти десь мешкати означає завжди хотіти десь померти.

— Взимку тутешній клімат у сто разів кращий, ніж у Парижі.

— Взимку! — повторила Ліліан, мовби говорила "Сиріус" або "Стікс", або "вічність".

— Зима мине швидко. Якщо ми хочемо встигнути, треба незабаром почати перебудову.

Ліліан роззирнулася по похмурому приміщенню. Вони не вперше розмовляли на цю тему. "Я не хочу бути тут ув'язнена", — подумала.

— Хіба ти не мусиш взимку працювати в Тулузі?

— Одне другому не заважає. Я хочу, щоб взимку ти жила в найкращому для тебе кліматі.

"Яке мені діло до клімату", — подумала Ліліан і сказала з відчаєм:

— Найкращий клімат там, де санаторій.

Клерфе подивився на неї.

— Тобі треба повернутися до санаторію? — Ліліан мовчала. — Ти б хотіла туди повернутися?

— Що мені на це відповісти? Хіба я не тут?

— Ти радилася з лікарем? Ти взагалі зверталася хоч раз тут до лікаря?

— Мені нема чого радитися з лікарем.

Глянув на неї недовірливо.

— Разом пошукаємо якогось лікаря. Я підшукаю найкращого лікаря у Франції, і ми з ним порадимося.

Ліліан не відповіла. Цього ще бракувало. Клерфе вже раніше питав її кілька разів, чи ходить до лікаря, але ніколи не домагався від неї, щоб розповідала щось більше, крім запевнення, що вона це робить. Цього разу було інакше. Збіглося це з домом, майбутнім, коханням, піклуванням, зі всіма цими прекрасними назвами, які вже для неї не існували, лише утруднювали смерть. Наступний наслідок буде, мабуть, той, що спробує її помістити в якійсь лікарні.

— Ходімо звідси, — несподівано сказав Клерфе.

Вечір спирався на мури, прикрашені ліпними орнаментами. Ліліан глибоко зітхнула. Почувалася так, мовби після вдалої втечі.

— Правда така, — сказав Клерфе — що ти не хочеш зі мною жити, Ліліан! Я знаю про це.

— Але ж я живу з тобою, — відказала безпорадним тоном.

— Ти живеш зі мною, як хтось, кого завтра вже не буде. Як хтось, хто безперервно від'їжджає.

— Ти не хотів, щоб так було?

' — Можливо — але тепер уже я не хочу. А чи ти коли-небудь хотіла жити зі мною інакше?

— Ні, — відповіла тихо. — Але також з ніким іншим, Клерфе.

— Чому?

Вона покірливо мовчала. Навіщо ці ідіотичні питання?

— Ми вже неодноразово розмовляли про це. Навіщо до цього повертатися? — сказала врешті.

— Будь-які стосунки можуть змінитися. Невже кохання може бути гідним презирства?

Похитала головою. Клерфе поглянув на неї.

— Нічого в житті ніколи я не прагнув так сильно, Ліліан. Тепер прагну лише цього. Я прагну тебе.

— Адже ти мене маєш!

— Не зовсім. Не так.

"Хоче мене прив'язати і ув'язнити, — подумала, — цим він пишається і називає це подружжям, піклуванням і коханням, і може, зрештою, має рацію. Однак чому не розуміє, що саме те, чим він пишається, мене від нього відштовхує?" З ненавистю поглянула на віллу з гравієвими алеями.

Хіба вона для того втекла з гір, щоб закінчити тут? Тут або в Тулузі, або в Брешії? Куди поділася пригода? Куди подівся Клерфе? Що його змінило? Чому вони не сміялися з цього? Що ще їм залишилося?

— Ми могли б принаймні спробувати, — сказав Клерфе. — Якщо не вдасться, продамо дім.

"Я не маю вже часу, щоб щось пробувати, — подумала Ліліан. — І не маю вже часу на експерименти з домашнім щастям. Це для мене надто сумне. Я мушу відійти! Я не маю навіть часу на такі розмови. Все це я знала в набагато кращому виданні, у горах в санаторії, в Боріса, звідки я втекла".

Раптом заспокоїлася. Ще не знала, що встругне, але те, що може втекти, зробило все менш нестерпним. Не боялася нещастя, надто довго жила з ним і завдяки ньому — не боялася також щастя, як безліч інших людей, яким здавалося, що його шукають, — боялася в'язниці пересічності.

Увечері біля моря був показ штучних вогнів. Ніч була світлою, а небо дуже далеким, але на обрії море зливалося з небом, і тому здавалося, що вогні націлені в нескінченність і падають кудись за межі земної кулі, в простір, що перестав бути простором, бо у нього немає меж. Ліліан згадала, що востаннє бачила феєрверк в "Гірській хатині". "Вочевидь, усі рішення, які я приймаю в житті, проходять під знаком феєрверків, — з гіркотою думала вона. — А може, усе, що зі мною трапляється, схоже на цей феєрверк, який швидко гасне, перетворюючись на попіл і пил"? Вона роззирнулася. "Аби лише не зараз, — подумала з тривогою, — аби лише не зараз. Невже наприкінці не станеться ще одного спалаху, такого яскравого, що не шкода буде віддати усю себе"?

— Ми ще не грали, — сказав Клерфе. — Ти робила це вже коли-небудь? Маю на увазі казино.

— Ніколи.

— Тоді мусиш спробувати. Ти маєш невинну руку і повинна виграти. Поїдемо? Чи, може, ти втомлена? Вже друга.

— Дитяча година! Хіба можна втомитися так рано?

Вони їхали повільно серед ночі, сповненої блиском зірок.

— Нарешті тепло, — сказала Ліліан.

Можемо залишитися тут, поки і в Парижі не настане літо.

Вона притулилася до нього.

— Чому люди не живуть вічно, Клерфе? Без смерті?

Він обняв її.

— Ба й справді — чому? Чому ми старіємо? Чому не можемо жити так, мовби мали тридцять років аж до восьмидесяти, а потім раптом померти?

Розсміялася.

— Я не маю ще тридцяти.

— То правда, — сказав Клерфе і випустив її з обіймів. — Я постійно про це забуваю. Але маю враження, мовби за ці три місяці ти постаріла принаймні на п'ять років, так ти змінилася. Ти стала на п'ять років гарніша. І на десять небезпечніша.

Вони грали спочатку у великих залах, а потім, коли ці зали спорожніли, перейшли в менші, де ставки були вищі. Клерфе почав вигравати.

— Побудь зі мною, — сказав він Ліліан. — Ти приносиш щастя.

Клерфе ставив на "дванадцять", на "двадцять два" і на "дев'ять". Помалу Клерфе програв майже усі свої жетони. У нього залишилося їх якраз стільки, щоб ще раз зробити максимальну ставку. Він поставив на "червоне". Випало "червоне". Половину виграшу він відклав, решту знову поставив на "червоне". "Червоне" випало вдруге. Він знову поставив максимальну ставку. "Червоне" випало ще двічі. Перед Клерфе тепер лежала ціла купа жетонів. Інші гравці в залі зацікавилися його грою. Стіл Клерфе виявився раптом оточеним людьми. Ліліан побачила, що до рулетки підходить Фіола. Він посміхнувся їй і поставив на "чорне". "Червоне" випало знову. Під час наступного кола чорне поле було всуціль покрите жетонами максимальної ставки. Навколо столу в три ряди юрбилися гравці. Майже усі вони грали проти Клерфе. Тільки худа стара у вечірній сукні з голубої вуалі ставила, як і він, на "червоне".

У залі запала тиша. Кулька застукала знову, стара почала чхати. "Червоне" випало ще раз. Фіола зробив Клерфе знак бути обережним, адже колись серія везінь повинна закінчитися. Клерфе похитав головою і знову поставив максимальну ставку на "червоне".

— Він з'їхав з глузду, — сказав хтось позаду Ліліан.

Стара, яка вже заховала було свій виграш, в останню мить знову поставила усе на "червоне". У тиші, що запанувала, було чутно, як вона голосно почала дихати, а потім затримала подих. Вона намагалася більше не чхати. Жовта рука старої лежала, мов кіготь на зеленому сукні. Перед нею на столі була маленька зелена черепаха — талісман.

Знову випало "червоне". Стара зовсім втратила голову.

— Приголомшливо! — сказала якась жінка до Ліліан.

— Хто це?

На номери вже майже ніхто не ставив. По усіх залах розлетілася чутка про небувалу серію. Рядами вишикувалися гірки жетонів на великі суми: усі ставили на "чорне". "Червоне" випало сім разів підряд, колір мусив би змінитися. Тільки Клерфе продовжував, як і раніше, ставити на "червоне". В останню секунду стара від хвилювання поставила на червоне поле черепаху. Не встигла вона виправити свою помилку, як залом прокотився гомін. Знову випало "червоне".

— На жаль, мадам, ми не можемо подвоїти вашу черепаху, — сказав круп'є, посуваючи до неї через стіл тварину з головою мудрою і древньою.

— Де мій виграш?! — заскрипіла стара.

— Даруйте, мадам, але ви не зробили ставки і навіть не заявили про неї.

— Адже ви бачили, що я хотіла поставити! Цього достатньо.

— До того як кулька впала, ви повинні або зробити ставку, або заявити про неї.

Стара із злістю роззирнулася.

— Faites vos jeux (Робіть ставки), — байдуже сказав круп'є.

Клерфе знову поставив на "червоне". Розгнівана стара поставила на "чорне". Інші теж поставили на "чорне". Фіола поставив на "шістку" і на "чорне". Випало знову "червоне".

Клерфе забрав свій виграш. Потім підсунув круп'є кілька жетонів і встав.

— Ти й справді принесла мені щастя, — сказав він Ліліан. Він не відходив від столу, поки кулька не зупинилася. Випало "чорне". — Бачиш, іноді у людини з'являється шосте почуття.

Ліліан усміхнулася. "Якби ж ти мав його ще й у коханні", — подумала вона. До них підійшов Фіола.

— Вітаю вас. Припинити гру вчасно — це найбільше мистецтво. — Фіола обернувся до Ліліан. — Ви не вважаєте?

— Не знаю. Я ніколи не мала оказії переконатися.

Фіола засміявся.

— Не вірю. Ви зникли з Сицилії, закрутивши безліч голів. Потому ви приїхали до Рима і випарувалися, як камфора. А у Венеції, як мене повідомили по секрету, вас ніде не могли розшукати.

Вони пішли в бар, щоб відсвяткувати щасливу гру Клерфе.

— Мені здається, що виграшу якраз достатньо, щоб відразу ж перебудувати будинок, — сказав Клерфе, сяючи.

— Завтра ти можеш усе програти.

— Те, що "червоне" випало дев'ять разів підряд, — дивний випадок, — сказав Фіола. — Лише раз мені довелося побачити ще довшу смугу везіння. "Чорне" випало дванадцять разів. Це сталося ще до війни. Тоді максимальні ставки на деяких столах були набагато вищі, ніж зараз. Гравець, який ставив на "чорне", зірвав банк. Він ставив на "чорне" і ще

на "тринадцять". За дванадцять кіл кулька шість разів впала на "тринадцять". Це була справжня сенсація. Усі ставили так само, як він. Так він двічі за ніч зірвав банк. Це був росіянин. Як же його звали? Здається, Волков. Так, Волков.

— Волков? — недовірливо запитала Ліліан. — Але ж не Боріс Волков?

— Так! Боріс Волков. Ви його знали?

Ліліан похитала головою. "Таким не знала", — подумала вона. Вона бачила, що Клерфе спостерігає за нею.

— Цікаво, що з ним сталося опісля, — сказав Фіола. — То була людина, яка викликала тут сенсацію. Один з останніх гравців у давньому великому стилі. Крім того чудовий стрілець. Він приїжджав тоді з Марією Андерсен. Може, ви чули про неї. Одна з найпрекрасніших жінок, яких я будь-коли бачив. Загинула в Мілані під час бомбардування. — .Фіола обернувся до Клерфе. — Ви також ніколи не чули про Волкова?

— Ніколи, — підтвердив Клерфе.

— Дивно! Він брав участь також у кількох перегонах. Звичайно, як аматор. Я ніколи не бачив людину, яка могла стільки випити. Напевно, він сам себе загубив, враження було таке, що він цього прагне.

Обличчя Клерфе спохмурніло. Він зробив знак офіціантові, щоб той приніс ще одну пляшку вина.

— Ви ще сьогодні гратимете? — запитав Фіола Клерфе. — Звичайно ж, ні.

— Чому? Смуги везіння теж приходять смугами. Можливо, сьогодні знову "чорне" вийде тринадцять разів підряд.

— Він не повинен грати далі, — сказав Фіола Ліліан. — Не сьогодні. То старий принцип, як світ.

Ліліан глянула на Клерфе. Цього разу він не попросив її бути поруч, щоб приносити йому щастя. І вона знала чому. "Який він дитячий, — подумала з ніжністю, — і як безглуздо він ревнує! Невже він раптом забув, що справа не в комусь іншому, а тільки у власному почутті"?

— Грати потрібно вам, — сказав Фіола. — Ви тут уперше. Чи не хочете зіграти за мене? Ходімо!

Вони підійшли до іншого столу. Фіола почав робити ставки. За кілька хвилин Ліліан теж придбала трохи жетонів. Вона грала обережно і ставила невеликі суми. Гроші означали для Ліліан дуже багато. Вони були для неї частинкою життя. Вона не бажала перебувати в залежності від стрийка Ґастона, від його буркотіння і подачок. Ліліан майже відразу ж почала вигравати.

— Ось що означає щаслива рука, — сказав Фіола, який програвав. — Ця ніч ваша. Ви не заперечуєте, якщо я ставитиму так само, як ви? Буду вашою тінню?

— Ви про це пошкодуєте.

— Але не в грі. Ставте так, як вам спаде на думку.

Деякий час Ліліан ставила то на "червоне", то на "чорне", потім на другу "дюжину" і, нарешті, на різні номери. Двічі вона виграла на "зеро".

— Ви улюблениця небуття, — сказав Фіола.

За столом з'явилася стара з черепахою. Вона сіла навпроти Ліліан. Обличчя у неї було зле. У проміжках між ставками стара шепотілася про щось зі своєю черепахою. На її жовтому пальці вільно бовтався перстень

з діамантом надзвичайної краси. Шия у старої була зморшкувата, як у черепахи, вони взагалі були схожі. Очі у обох були майже без повік і, здавалося, складалися з одних зіниць.

Ліліан ставила тепер на зміну то на "чорне", то на "тринадцять". Піднявши за якийсь час очі, вона побачила, що Клерфе підійшов до протилежного боку столу і спостерігає за нею. Сама того не усвідомлюючи, вона грала так само, як колись грав Волков. Ліліан стало ясно, що Клерфе це теж помітив. З почуття протесту Ліліан продовжувала ставити на "тринадцять". На шостий раз "тринадцятка" врешті випала.

— Досить, — сказала Ліліан.

Зібравши зі столу жетони, вона кинула їх в торбинку. Вона виграла, але не знала скільки.

— Ви вже йдете? — запитав Фіола. — Але ж ця ніч — ваша. Ви самі бачите, що вона ваша. Це вже ніколи не повториться!

— Ніч минула. Варто тільки розсунути штори, як відразу настане блідий ранок, який перетворить усіх нас на примари. Добраніч, Фіола. Продовжуйте гру! Хтось завжди повинен продовжувати.

Коли вийшли з Клерфе з казино, Рив'єра постала перед ними такою, якою була перед тим, як її відкрили туристи. Небо блищало в латунному і блакитному блиску і чекало на сонце, море було біле на обрії і прозоре, як аквамарин. На воді гойдалося кілька рибальських човнів з жовтими і червоним вітрилами. Пляж був тихий, на шосе жодного авто. Вітер мав запах лангустів і моря.

Ліліан не розуміла, звідки раптом вибухла сварка. Слухала Клерфе і згодом зрозуміла, про що йому йдеться. Його ревнощі до Волкова раптом прорвалися назовні.

— Що я можу зробити? — почула. — Я мушу воювати з тінню, з кимось, кого я не можу зрозуміти, з кимось, кого тут нема, але тому він тим більше тут, він сильніший за мене, бо його нема, хто безгрішний, бо його тут нема, кого ідеалізують, бо його тут нема, хто має потворну перевагу, виникаючу з відсутності, яка дає йому найсильнішу зброю проти мене, у той час, як я є тут, і ти бачиш мене, яким я є, ось як тепер, я не паную над собою, може, я навіть несправедливий, дріб'язковий, наївний — і з другого боку великий ідеаліст, який не може нічого поганого зробити, бо не робить нічого, бо мовчить, і нічого не можна на те порадити, як не можна нічого порадити зі спогадом про померлого!

Ліліан в знемозі відкинула голову назад. Які потворні дурниці в типово чоловічому стилі вибовкує він знову?

— Хіба це не так? — запитав Клерфе, вдаряючи долонею по керму. — Скажи, що це не так! Я відразу відчув, чому ти ухиляєшся від розмови зі мною. Я знаю, що з-за нього ти не хочеш вийти заміж за мене! Ти хочеш повернутися назад. Ось в чому справа! Ти хочеш повернутися назад!

Підняла голову. Що він говорить? Поглянула на Клерфе.

— Що ти говориш?

— Хіба це неправда? Хіба навіть тепер ти не думала про це?

— Я думала тепер тільки про те, якими жахливо нерозумними можуть бути наймудріші люди. Не відштовхуй мене силоміць!

— Я тебе? Я роблю все, щоб тебе затримати!

— Ти думаєш, що таким чином можеш мене затримати? Мій Боже!

Ліліан знову поклала голову на опору сидіння.

— Тобі не конче бути ревнивим. Боріс би мене навіть не хотів, якби я повернулася.

— Це не має нічого до речі. Ти хотіла б повернутися!

— Не відганяй мене від себе. О Боже, невже ти осліп?

— Так, — сказав Клерфе. — Напевно! Напевно, — повторив здивовано. — Але нічого вже не пораджу. У мене вже нема виходу.

Їхали мовчки у напрямі Антібу. Навпроти них з'явився віз, запряжений віслюком. На возі сиділо дівчисько і співало.

Ліліан з утомою глянула на неї з пекучою заздрістю. Згадала стару з казино, яка напевно житиме ще багато років, і поглянула на розсміяну дівчину, а потім подумала про себе, і раптом настала знову одна з тих хвилин, коли все здалося незрозумілим, і не помагали вже усілякі фортелі, коли охоплювала її жахлива розпука, і все в ній кричало в безсилому бунті: "Чому? Чому саме я? Що таке я зробила, що саме мене мусило це спіткати?"

Незрячими очима дивилася на чудесний краєвид. Над шосе линув сильний запах квітів.

— Чому ти плачеш? — запитав роздратовано Клерфе. — Бігме, ти не маєш жодної причини для плачу.

— Так, не маю.

— Ти зраджуєш мене з якоюсь тінню, — сказав з гіркотою. — І ти плачеш!

"Так, — подумала, — але ця тінь не зветься Боріс. Сказати йому, як зветься? Але тоді замкне мене в лікарні, а перед дверима поставить на варті кохання, щоб мене заопікували на смерть, за молочними шибами, оточену запахом дезінфекції, доброї волі і нудотним смородом людських випорожнень".

Глянула на обличчя Клерфе. "Ні, — подумала, — тільки не в'язниця кохання, проти якої не можна збунтуватися, залишається лише втеча! Феєрверк згорів, не варто порпатися в попелі".

Авто в'їхало у двір готелю. Якийсь англієць в купальному плащі спускався на пляж. Клерфе допоміг Ліліан висісти, не дивлячись на її.

— Тепер ти рідко бачитимеш мене, — сказав Клерфе. — Завтра почнуться тренування.

Він перебільшував, перегони мали відбуватися в межах міста, і тренування були неможливими. Вулиці можна було перекрити для руху тільки на час самих перегонів, тренування зводилося до того, що гонщики проїжджали дистанцію і запам'ятовували, де їм доведеться перемикати швидкості.

Ліліан раптом уявила собі усе, що станеться між нею і Клерфе, їй здавалося, що вона бачить довгий коридор. Коридор стає усе вужчим і вужчим, і врешті сліпим. Вона не може йти ним. Усі інші, що мали час на розлуку, могли. Вона ні. У коханні не було повернень, ніколи не можна було починати заново. Те, що відбувалося, залишалося в крові. Клерфе ніколи вже не може бути з нею таким, як раніше. Може, з будь-якою іншою жінкою, але не з нею. А того, що було між ними, не вдасться повернути так само, як і час. І ні жертви, ні готовність на все, ні добра воля — ніщо не може допомогти, такий похмурий і безжальний закон любові. Ліліан знала його, тому хотіла відійти. Решта життя була для неї усім її життям, а в житті Клерфе то була тільки дуже маленька частка. Тому все залежало від неї, а не від Клерфе. У них було надто нерівне

становище, те, що для нього було тільки епізодом, незважаючи, що він сам у це не вірив, для неї було кінцем. Вона не могла жертвувати собою і була у цьому переконана. Не відчувала ні печалі, ні смутку, навіть на це вона мала замало часу, але відчувала ясність, що нагадує ясність світанку. І коли ця ясність з'явилася, зник останній туман непорозумінь. Усвідомила собі маленьке, виразне щастя, яке виникало з прийняттям рішення. А разом з ним — о диво! — повернулася ніжність до Клерфе, але вже не була небезпечною.

— Жодне з твоїх тверджень не є справжнє, Клерфе, — сказала зміненим голосом. — Жодне! Забудь про це! Все це неправда! Все!

Побачила, що його обличчя посвітліло.

— Ти зостанешся зі мною? — поцікавився швидко.

— Так, — відповіла. Протягом цих останніх днів вона не хотіла більше жодних сварок.

— Ти розумієш врешті, чого я хочу?

— Так, я розумію, — відказала і усміхнулася.

— Ти вийдеш за мене?

Не відчув її вагання.

— Так, — сказала. Бо й це було для неї тепер байдуже. Клерфе уважно придивлявся до неї.

— Коли?

— Коли захочеш. Восени.

Він помовчав.

— Нарешті! Нарешті! Ти ніколи про це не жалітимеш, Ліліан!

— Я знаю.

В одну мить усе змінилося.

— Ти втомлена! Ти мусиш бути смертельно втомлена! Навіщо нам це все було? Ти мусиш спати, Ліліан! Ходи, я відведу тебе нагору.

— А ти?

— Я візьму приклад з того англійця, скупаюся, а тоді проїдуся вулицями, перш ніж почнеться рух. То тільки рутина, я знаю цю трасу. — Він стояв на порозі. — Але ж я ідіот! Я програв більш, ніж половину з того, що раніше виграв! Зі злості!

— Я виграла.

Ліліан кинула на стіл торбу з жетонами.

— Я не рахувала їх.

— Завтра знову виграємо. Ти підеш зі мною до лікаря?

— Так. А зараз я мушу спати.

— Спи до полудня. Потім щось з'їмо і знову підемо спати. Я безмежно тебе кохаю!

— Я тебе також, Клерфе.

Обережно зачинив за собою двері. "Вперше так, мовби виходив від хворої", — подумала і виснажена сіла на ліжку. Вікно було відчинене. Вона бачила, як він сходить на пляж. "Після перегонів, — подумала. — Я спакуюся і після перегонів виїду, коли йому доведеться вирушити до Рима. Ще цих кілька днів". Вона не знала, куди поїде. Зрештою, байдуже. Просто мусила відійти.

20

Кожне коло мало трохи більше трьох кілометрів, але траса бігла вулицями Монте-Карло, якраз центром міста, у багатьох місцях вона була така вузька, що ледве вистачало місця для обгону, складаючись переважно з закрутів, подвійних віражів, закосів у формі шпильки і під гострим кутом. Треба було проїхати сто таких кіл — понад триста кілометрів, а це означало, що гонщик мусить десятки тисяч разів перемикати швидкості, гальмувати, рушати з місця, знову перемикати швидкості, гальмувати і знову рушати.

— Майже карусель, — сказав з усмішкою Клерфе до Ліліан. — Щось на зразок циркової акробатики. Ніде не можна розігнати авто бодай до половини максимальної швидкості. Де ти сидиш?

— На трибуні. Десятий ряд праворуч.

— Добре. Увечері ми будемо їсти лангустів у "Павільйон д'Ор" біля моря і попивати холодне вино. А завтра поїдемо до одного мого знайомого — він архітектор і зробить нам план перебудови дому. Дім буде світлий, з великими вікнами і сонячний.

Тренер гукнув щось Клерфе італійською.

— Починається, — сказав Клерфе застібаючи під шиєю білий комбінезон. Він вийняв з кишені шматок дерева і поплескав ним по авті, а відтак по долоні.

Ліліан поцілувала Клерфе, і виконала ритуальні забобони: буцім поплювала на авто і на комбінезон Клерфе і прошептала якесь заклинання, яке мало б викликати зворотну дію, відтак підняла руку з двома розчепіреними пальцями у напрямку шосе і боксів, де знаходилися інші авта, — це було "vettatore", спеціальне заклинання проти лихого ока. Коли Ліліан пішла до виходу, італійці-механіки дивилися на неї з німим обожнюванням. Йдучи, вона чула, як за її спиною молиться тренер:

— О, солодка крове Ісуса, і Ти, Матір Усіх Скорботних, допоможіть Клерфе і Фріджеріо.

У дверях Ліліан озирнулася. Дружина Маркетті й два інші водії сиділи вже з секундомірами і картками паперу на своїх місцях. "Мені не варто було його залишати", — подумала Ліліан і підняла руку. Клерфе засміявся і помахав їй у відповідь. Він здавався зараз зовсім молодим.

— А ви, всі святі, спаліть опони конкуренції більш-менш удвічі швидше, ніж наші! — молився тренер, після чого крикнув: — Готові до старту! Стороннім вийти!

Стартувало двадцять авт. Після першого кола Клерфе їхав на восьмій позиції, він не мав найкращого місця на старті і коли рушали, трішки забарився. Тепер він тримався за Мікотті, про якого знав, що той буде рватися до перемоги. Перед ними їхали Фріджеріо, Монті і Саккетті, перед вів Маркетті.

На четвертому колі Монті обігнав Саккетті на рівній дорозі, що вела вгору до казино, витискаючи максимальні можливості двигуна. Клерфе, який сидів йому на хвості, також розігнався і обігнав Саккетті перед самим тунелем. Коли виїхав з тунелю, побачив, як авто Мікотті починає диміти і відстає. Обігнав його і рушив у погоню за Монті. За три кола він догнав його на "шпильці" і причепився, як тер'єр, до його задніх коліс.

"Ще дев'яносто два кола і сімнадцять конкурентів", — подумав Клерфе, коли побачив друге авто, що зупинилося біля Мікотті. Тренер сигналізував йому, щоб він поки що не рвався вперед, мабуть Фріджеріо і Маркетті, які терпіти не могли одне одного, вирішили воювати між собою, замість підкорятися дисципліні і їхати колективно, і тренер хотів тримати Клерфе і Мейєра в резерві на випадок, якби лідери потрощили свої авта.

Ліліан бачила, що уся зграя мчала повз трибуни частіше, ніж кожні дві хвилини. Швидкість, з якою це відбувалося, робила в її очах перегони ще безглуздішими. Щойно авта були ще тут, але досить було на секунду відвернутися, як вони знову з'являлися на тому ж місці, тільки в дещо іншому порядку; здавалося, вони не пропадали з овиду, а просто пересувалися назад і вперед, мов скельця в магічній камері. "І як тільки вони можуть порахувати ці сто кіл"! — подумала Ліліан, а потім згадала тренера, який молився, пітніючи і проклинаючи, і показував гонщикам таблички та прапорці, увесь час міняючи їх відповідно до якогось секретного коду.

Після сорока кіл вона хотіла вже йти. Мала враження, що повинна тепер, саме зараз, виїхати — перш ніж перегони закінчаться. Перспектива стеження за наступними шістдесятьма колами з невеликими переміщеннями на трасі здалася їй марною тратою часу, такою ж, як і час, змарнований до її від'їзду з санаторію. У неї в торбинці лежав квиток до Цюріха. Ліліан купила його вранці, коли Клерфе востаннє об'їжджав дистанцію. Квиток був на післязавтра. Цього дня Клерфе повинен був відлетіти до Рима. За два дні він збирався повернутися. Літак Клерфе відлітав уранці, потяг від'їжджав увечері. "Я вислизаю, як злодій, — подумала, — як якийсь зрадник. Так само, як в санаторії я хотіла вислизнути від Боріса. А врешті все ж мусила відбути розмову з Борісом, але що це дало? У таких випадках завжди звучать фальшиві слова, люди завжди брешуть, бо правда тоді — безглузда жорстокість, а потім вони відчувають гіркоту і відчай, бо не зуміли розлучитися інакше, бо останні спогади, які їм залишилися, — це спогади про сварки, непорозуміння і ненависть".

Вона почала шукати в торбі свого квитка. Раптом здалося, що його згубила. Цього моменту було достатньо, щоб її прикувати до місця. Незважаючи на спекотне сонце, її морозило. "У мене знову піднялася температура", — подумала Ліліан. Натовп навколо неї заволав. Внизу, там, де виднівся блакитний мініатюрний порт і білі яхти, на яких юрмилися люди, маленьке, наче іграшкове, авто раптом протиснулося боком і обігнало інше.

— Клерфе! — вигукнула радісно огрядна дама поруч неї, ляскаючи програмкою по товстих стегнах під полотняною сукнею. — Але сучий син!

За годину Клерфе уже вийшов на друге місце. Він тепер із зимною кров'ю безжально переслідував Маркетті. Не хотів ще його випереджати, бо йому не квапилося, міг це зробити після восьмидесятого кола, ба навіть на дев'яностому, хотів його тільки переслідувати, тримаючись на невеликій відстані, аж той почне нервувати. Він не бажав ще раз ризикувати, перенапружуючи мотор, він розраховував, що це зробить Маркетті в надії позбутися свого переслідувача. Маркетті так і вчинив без жодних наслідків для двигуна, та все ж Клерфе відчув, що Маркетті дуже стурбований, адже йому не вдалося досягти своєї мети — відірватися від Клерфе. Маркетті став блокувати дорогу і віражі, він не хотів пропустити Клерфе вперед. Клерфе почав хитрувати, роблячи вигляд, ніби має намір обігнати Маркетті, насправді навіть цього не пробував, а в результаті Маркетті почав уважніше спостерігати за ним, ніж за власним автом, і став менш обережним.

Так вони зробили коло і добряче обігнали кількох гонщиків. Обливаючись потом, тренер показував Клерфе таблички і махав прапорцями. Він вимагав, щоб Клерфе не йшов на обгін. Маркетті належав до тієї самої "стайні", і достатньо було, що він уже перед тим, змагаючись із Фріджеріо, втратив опону і відстав від Клерфе на цілу хвилину, між ними було вже п'ять інших гонщиків. Самого Клерфе доганяв тепер Монті, але ще не вчепився йому в колеса. Клерфе, зрештою, швидше долаючи віражі, легко позбувався суперника.

Знову проїхали біля боксів. Клерфе бачив, як тренер волає до всіх святих, а водночас трясе на його адресу кулаками, щоб не тримався надто близько до Маркетті, котрий дав перед тим тренерові розпачливий знак, щоб стримав Клерфе. Клерфе кивнув і відстав на довжину авта, але не більше. Хотів виграти ці перегони, чи з благословенням тренера, чи без нього. Він також хотів отримати премію за перемогу, а крім того поставив на себе в тоталізаторі. "Я потребую грошей, — подумав. — На майбутнє. Дім. Життя з Ліліан". З-за кепського старту він трохи відстав, але знав, що виграє, почувався дуже спокійним, в дивній рівновазі між концентрацією і розрядкою, яка дає певність, що нічого ніколи не може з ним статися. Це було щось як яснобачення, котре вилучає будь-які сумніви, вагання і невпевненість. Раніше Клерфе часто переживав цей стан, але останніми роками йому не раз його бракувало. Була то одна з рідкісних хвилин чистого щастя.

За черговим закрутом Клерфе побачив, що авто Маркетті раптом затанцювало і стало упоперек дороги, пролунав скрегіт розтрощеного металу об перешкоду. Він побачив, як чорна калюжа мастила заливає трасу, як два інші авта на величезній швидкості зіткнулися одне з одним, як авто Маркетті, наче у звільненому темпі, дуже повільно перекидається, водій пролітає в повітрі і падає на землю, сотнями очей Клерфе вдивлявся в шосе, намагаючись знайти хоч якийсь просвіт, у який можна було втиснути авто, але просвіту не було, шосе раптом різко збільшилося і водномить скорчилося, Клерфе не відчував страху, він лише прагнув наскочити на інше авто не під прямим кутом, а боком, в останню мить він ще встиг подумати, що варто звільнитися від керма, але руки були надто повільні, все злетіло вгору, він раптом став невагомим, а відтак отримав удар в огрудину і другий в обличчя, і з усіх боків звалився на нього розтрощений світ, за хвилю виникло ще перелякане, бліде обличчя людини з обслуги траси, а потім вдарив у нього ззаду потужний кулак, і залишився тільки темний шум, а потім не було вже нічого.

Авто, яке налетіло на Клерфе, пробило вилом в суцільному плетиві автомобілів, через нього змогли проскочити авта, що мчали услід.

Гонщики пролітали мимо, вихляючи, впритул до розбитих авт, так що метал зі скреготом терся об метал, і здавалося, що це голосно стогнуть скалічені автомобілі. Черговий з лопатою в руках перестрибнув мішки з піском і почав засипати піском калюжу мастила, відскакуючи, коли наближалося виття двигуна, з'явилися санітари з ношами, вони витягнули Маркетті з небезпечного місця, понесли вгору і подали іншим понад барикадою з мішків — підбігло кілька людей зі знаком "небезпечно!", щоб застерегти інших водіїв, але перегони встигли переміститися в інше місце, усі авта проминули цей відрізок шосе і тепер знову поверталися сюди, деякі з гонщиків кидали швидкий погляд на боки, очі інших були приковані до траси.

Авто Клерфе не тільки само впало на інше, але ззаду наїхав на нього Монті. Монті не отримав майже жодних ушкоджень. Власними силами пошкутильгав убік. Обличчя Клерфе було розбите, кермо зім'яло йому огрудину. Кров текла з рота, він був непритомний. Наче мухи біля скривавленого шматка м'яса зібрався на краю траси натовп і витріщався вибалушеними очима на санітарів і механіків, які поспішно різали метал, добуваючи Клерфе. Перед ним догорало інше авто. Людям з вогнегасниками вдалося відтягнути уламки і тепер пробували гасити авто. На щастя, бак тріснув, і завдяки цьому не сталося вибуху, але бензин горів, спека була нестерпна, і пожежа й далі загрожувала іншому транспорту. Що дві хвилини пролітала цим відрізком решта авт. Рик двигунів зависав раптом над містом, наче якийсь похмурий реквієм і наростав, переходячи в жахливе виття, коли авта минали здиблене авто, на якому був розіп'ятий скривавлений Клерфе, освітлений блідим полиском гаснучого вогню у світлі погідного полудня. Перегони точилася далі, ніхто їх не перервав.

Ліліан не відразу зрозуміла, що сталося. Голос у мегафоні був невиразний, багато разів відлунюючи. Диктор, мабуть, від хвилювання говорив надто близько до мікрофону. Ліліан почула, що сталося щось з автами, які випали з траси і вдарилися, бо з іншого авта витекло на трасу мастило. Потім вона побачила зграю авт, що мчали повз трибуни. "Неможливо, щоб було аж так погано, — подумала вона, — інакше б

перегони перервали". Вона шукала очима номер Клерфе. Але не знайшла його, хоча він міг уже проїхати, адже раніше вона не звертала на це уваги. Через мегафон трохи виразніше залунало повідомлення, що на набережній Плезанс трапилася аварія — зіткнулося кілька авт, є кілька поранених, ніхто не загинув, подальша інформація в наступному повідомленні. Розподіл місць такий: Фріджеріо з п'ятнадцятисекундною перевагою, потім Конті, Дюваль, Мейєр.

Ліліан слухала з напруженням. Ані слова про Клерфе, хоча був другим. Ані слова про Клерфе. Вона знову почула, як наближаються авта і проштовхалася в перші ряди, намагаючись роздивитися "дванадцятку", червоне авто № 12.

Але воно не з'явилося, а серед глухої тиші жаху, яка затопила її, загримів тлустий голос диктора:

— Серед поранених перебуває Клерфе, він у дорозі до лікарні. Здається, непритомний. Монті зазнав ушкоджень коліна і стопи, Маркетті...

"Це неможливо, — зойкнуло щось всередині Ліліан. — Не у цій гонитві мініатюрних авто, не в цьому місті з мініатюрним портом і кольоровою панорамою, мовби складеною з кубиків! То мусить бути помилка! Його авто зараз приїде, виникне як з-під землі, так, як тоді на "Тарґа Флоріо", може, трохи запізниться, буде зім'яте і пооббиване, але все ж таки ціле і неушкоджене!" Однак, думаючи про це, уже відчувала, як надія маліє, як розбивається, перш ніж встигла зміцніти. "Непритомний", — подумала і вчепилася у цю думку, що б вона мала означати?

Могло це означати все! Зауважила, що непомітно для самої себе покинула трибуну і рушила до боксу — може, його занесли туди. Мабуть, лежить на ношах з вивихнутим плечем або рукою, як на "Тарґа Флоріо", і сміється зі своєї невдачі.

— Повезли його до лікарні, — сказав спітнілий тренер. — Мати Найсвятіша, святий Христофоре, чому саме ми? Чому не з нашими конкурентами? Що? Хвилиночку!

Побіг на край траси, щоб передати водіям сигнали. Авта промчали, зблизька здаючись більшими і грізнішими, і їхній рик наповнив цілий простір.

— Що сталося? — загукала Ліліан. — Та залиште врешті ці кляті перегони! Скажіть мені, що сталося!

Роззирнулася. Ніхто на неї не дивився. Механіки, зайняті запасними частинами і опонами, намагалися не піднімати очей. Коли до когось наближалася, той відразу відсувався. Виглядало так, мовби була зачумлена.

Врешті повернувся тренер.

— Для Клерфе не стане легше, чи я залишу ці кляті перегони, чи ні, — прохрипів. — Зрештою, ледве чи хотів би цього. Він хотів би…

— Де він? — перебила його Ліліан. — Я не хочу жодних проповідей на тему почесного кодексу автогонщиків!

— У лікарні. Його відразу забрали до лікарні.

— Що з ним сталося? — поцікавилася тихо.

— Я не знаю. Я не бачив його. Всі ми були тут. Ми мусили лишитися тут.

Тут підбіг до них якийсь механік. Наростаючий рик двигунів наближався знову.

— Синьйорино, — тренер розвів руками і поглянув у напрямку траси. — Я мушу.

— Чи він живий? — запитала Ліліан.

— Але ж так — живий! Непритомний. Лікарі… я мушу, на жаль, синьйорино… — Тренер вхопив з ящика табличку і побіг давати знаки водіям. Ліліан чула, як кричить: — Мадонна, Мадонна, чому саме мене, кляте мастило, іродове, кляте мастило!

Чорне покривало шуму висіло далі над містом, коли вона їхала до лікарні. Їй вдалося знайти тільки бричку, оздоблену прапорцями і кольоровими стрічками, з конем в солом'яному капелюсі на лобі.

— Це триватиме довше, ніж зазвичай, мадемуазель, — сказав візник. — Муситимемо зробити великий об'їзд. Вулиці перекриті. Перегони, ви ж розумієте.

Ліліан кивнула. Вона сиділа закутаною в біль, який не здавався болем, а тупими тортурами, що були мовби приглушені якимись наркотиками. Усі її почуття, окрім слуху і зору, були майже паралізовані, вона бачила авта і виразно, несамовито гостро чула рев моторів, і це було нестерпно. Їзда тягнулася без кінця, перш ніж вони зупинилися перед лікарнею. Дорогою Ліліан дала собі силу-силенну всіляких обітниць. Вона була переконана, що виконає їх. Вона не поїде, вона залишиться, вона вийде заміж за Клерфе, аби лише він жив! Вона давала ці обітниці, не думаючи, автоматично, так, як кидають камінці в ставок.

— Пан Клерфе в операційній, — сказала сестра в приймальній кімнаті.

— Я можу почекати? — поцікавилася. Медсестра показала їй на двері. Ліліан зайшла до приміщення, де росли натомлені декоративні рослини, лежали старі ілюстровані журнали, і мухи дзижчали довкола

липучки, що звисала над столом зі стелі. Ревіння моторів долинало і сюди, хоч і було приглушеним, наче десь далеко скаженіли барабани.

Час став липким, як та липучка, на якій мухи вмирали повільною смертю в муках. Ліліан вдивлялася в розтріпані журнали, відкривала їх і закривала, пробувала читати, але не могла, вставала і підходила до вікна, сідала знову. У покої висів запах страху, який добувався тут з безлічі людей за тривалий час. Пробувала відчинити вікно, але відразу його затраснула, бо рик двигунів миттєво увірвався всередину зі ще більшою силою.

За якийсь час Ліліан напружила слух. Щось змінилося.

Відчувала це в потилиці. Напруженість спала, неначе щось ослабло. За хвилю вона зрозуміла, що то тиша. Затихнув рик двигунів. Перегони закінчилася.

За чверть години побачила, що під'їжджає і зупиняється відкрите авто з тренером і двома механіками. Медсестра ввела їх до залу очікування. Стояли з опущеними головами.

— Уже щось відомо? — запитала Ліліан.

Тренер вказав на наймолодшого механіка.

— Він був при тому, як його витягнули.

— Кров йому текла з рота, — сказав механік.

Ліліан поглянула на нього. Що за жахлива помилка! Кровотеча була її сферою, а не Клерфе.

— Яким чином міг дістати кровотечу? — поцікавилася.

— Кермо врізалося йому в огрудину, — сказав механік. Ліліан повільно похитала головою.

Тренер підійшов до дверей.

— Погляну, де лікар.

Ліліан чула, як провадить з сестрою розмову. Їхні голоси відзвучали, і знову настала гаряча тиша, в якій дихали обидва механіки, і дзижчали мухи.

Повернувся тренер. Зупинився в дверях. Його очі здавалися незвичайно білими на тлі загорілого обличчя. Кілька разів він порухав вустами, перш ніж промовив.

— Клерфе помер, — сказав нарешті. Механіки витріщили на нього очі.

— Його оперували? — поцікавився молодший механік. — Напевно погано його прооперували.

— Не оперували його. Помер раніше.

Усі троє поглянули на Ліліан. Вона не рухалася.

— Ви бачили його? — поцікавилася з великим зусиллям.

— Краще, щоб ви його тепер не бачили, — відказав тренер. — Завтра зможете його побачити. Лікарі. Ви б його не розпізнали. Краще приходьте завтра. Можемо вас завезти до готелю.

Ліліан підвелася.

— Чому я б його не розпізнала?

Тренер помовчав.

— Обличчя, — пояснив нарешті. — Сильно понівечене. Кермо зім'яло йому огрудину. Лікар вважає, що він нічого не відчував. Це настало миттєво. Він відразу втратив свідомість і вже не отямився. Думаєте, — сказав голосніше, — що нас це не потрясло? Ми знали його довше, ніж ви!

— Так, — відказала Ліліан. — Ви знали його довше, ніж я.

— Я не те мав на увазі. Я мав на увазі, що завжди є так, коли хтось вмирає: раптом його нема. Він уже нічого не промовить. Хвилину тому ще був, а потім раптом його нема. Хто ж то може збагнути? От я й кажу, що й нам нелегко. Стоїш і не можеш нічого второпати. Розумієте, що я маю на думці?

— Так, розумію.

— Тоді ходімо з нами, — сказав тренер. — Відвеземо вас до готелю. Вистачить на сьогодні. Завтра ви зможете його побачити.

— А що я робитиму в готелі? — запитала Ліліан. Вони знизали плечима.

— Раджу вам викликати лікаря, щоб дав вам заспокійливий укол. Сильний заштрик, щоб ви спали собі до ранку. Ходімо! Тут не можна вже нічого зробити. Він не живе. Ми всі не можемо вже нічим зарадити. Коли хтось помер, то кінець, не можна вже нічого зробити. — Він ступив на крок ближче і поклав їй руку на плече. — Ходімо! Мені це знайоме. Господи, таке для мене не вперше! Але, до дідька, це завжди вперше!

Ліліан прокинулася з опарів сну. Якусь хвилю не мала контакту зі світом, потім відчула гострий біль, в одну мить сіла на ліжку і роззирнулася. Як вона тут опинилася? Повільно пригадувала собі — пізній, убивчий полудень, блукання містом, ранній вечір, лікарню, чуже, позшиване обличчя Клерфе, голову, що лежала трохи криво, долоні, складені так, мовби він збирався молитися, лікаря, який з нею прийшов, — все це було неправдоподібним, не так, як мало бути — не Клерфе мав лежати на лікарняному ліжку, а вона, лише вона, а не він, то була жахлива заміна ролей, хтось дозволив собі жорстокий, похмурий жарт.

Вона встала і розсунула штори. У покій увірвалося сонце. Безхмарне небо, пальми в повному світлі і яскраво-червоні грядки в готельному саду робили смерть Клерфе ще незбагненнішою. "То я, — подумала Ліліан, — то мала бути я, мені була призначена смерть, а не йому!" Почувалася якимсь дивним чином шахрайкою, виявившись зайвою, вона все ж продовжувала жити; сталося непорозуміння, замість неї убили іншу людину, і над Ліліан нависнула неясна сіра тінь підозри у вбивстві, наче вона була водієм, що, знемігши від утоми, переїхав людину, хоча міг цього уникнути.

Задзеленчав телефон. Перелякана підняла слухавку. Агент похоронного бюро з Ніцци пропонував свої послуги стосовно труни, могили і гідного похорону за доступними цінами. На випадок відправки трупа на батьківщину мав у розпорядженні цинкові труни.

Вона поклала слухавку. Не знала, що робити. Де була батьківщина Клерфе? Десь в Ельзасі? Разючий звук телефону відізвався знову. Цього разу то була лікарня. Що буде з трупом? Треба розпорядитися. Найпізніше пополудні. Треба замовити труну.

Ліліан поглянула на годинника. Був полудень. Вдягнулася. Ритуал смерті впав на неї, галасливий і повен фахового інтересу. Повинна собі купити щось чорне. Зателефонували з фірми, яка постачала вінки.

Ліліан відчувала ще дію міцного снодійного. Усе довкіл видавалося нереальним. Вона зійшла вниз, щоб порадитися з портьє.

— Прошу замовити труну, — шепнула портьє. — Прошу подбати про все, що потрібно.

Портьє запитав, чи має Ліліан документи Клерфе. Може, вони у його кімнаті, інакше доведеться про них потурбуватися.

Ліліан кивнула. Не знала, що робити. Пробувала переконати себе, що навіть коли б не сталася аварія, вона все одно була б завтра сама, в Парижі або в дорозі до Швейцарії. Не допомогло, біля неї в землі була діра, яка провадила в бездонну прірву і не дозволяла перестрибнути її навіть уявно. Клерфе загинув, то було щось інше, ніж коли б вони розлучилися.

Вона мала відчуття, що мусить поладнати багато пильних справ, але не могла набратися рішучості. "Клерфе, а не я! — думала безперервно. — Що за безумство". То вона повинна була померти, не він. Що за потворна іронія!

Біля дверей кімнати Клерфе зупинилася. Вдарила в неї хвиля мертвого повітря, не могла опертися враженню, що усе в кімнаті теж просякло запахом смерті. Нагадала собі, що портьє домагався документів Клерфе. Не знала, де вони, і страх її охопив на думку, що мусить таки увійти до його кімнати. Вона знала ще з санаторію, що часто важче дивитися на залишені померлим речі, ніж на нього самого. Вона побачила ключ у замку і вирішила, що покоївка саме прибирає кімнату. Краще вже так, ніж входити самому. Відкрила двері. За столом сиділа худа жінка в сірому костюмі, зшитому на замовлення, вона підняла голову.

— Що вам потрібно?

Ліліан подумала в перший момент, що попала до чужої кімнати. Однак потім побачила плащ Клерфе.

— Хто ви? — поцікавилася.

— Думаю, я перша могла це запитати, — відказала гострим тоном жінка. — Я сестра Клерфе. А ви чого хочете? Хто ви?

Ліліан мовчала. Клерфе розповідав їй колись, що має десь сестру, яку ненавидить і яка його ненавидить. За багато років не мав від неї жодної звістки. То мусила бути саме вона. Хоча нічим не нагадувала Клерфе.

— Я не знала, що ви приїхали, — сказала Ліліан. — Тепер, коли ви тут, я не маю тут що робити.

— Безперечно, — відказала холодно жінка. — Мені казали, що мій брат жив тут з якоюсь особою. Це ви?

— Це вже не повинно вас цікавити, — сказала Ліліан і повернулася до своєї кімнати. Вона почала пакуватися, але відразу ж припинила. "Ні, я не можу виїхати, поки він ще тут, — щось промовило у ній. — Мушу лишитися на похорон".

Вона ще раз пішла до лікарні, медсестра повідомила, що вона не зможе вже побачити Клерфе, бо за бажанням одного з членів родини його саме розтинають. Перед лікарнею Ліліан зустріла тренера.

— Увечері ми виїжджаємо, — сказав. — Ви бачили цю бестію з великими зубами? Його сестру? Казала його порізати. Збирається подати скаргу на фірму і керівництво перегонів про відшкодування з приводу недбалості. Вона була вже у поліції. Знаєте нашого директора? У нього теж була. То чоловік, який нікого не боїться, але був блідий, як стіна, коли те бабисько вийшло від нього за півгодини. Зажадала довічної

пенсії. Бреше, що Клерфе був її єдиним годувальником. А ми всі виїжджаємо. Ви теж їдьте! Вже по всьому.

— Так, — відказала Ліліан. — Вже по всьому.

Мандрувала без мети вулицями, сиділа за столиками і щось пила, а увечері повернулася до готелю. Була страшенно вимучена. Лікар залишив їй снодійне. Але не випила його, бо й так миттєво заснула.

Розбудив її телефон. У слухавці почула голос сестри Клерфе. Наказовим тоном повідомила, що терміново мусить з нею поговорити. Ліліан повинна негайно з'явитися в неї.

— Якщо маєте мені щось сказати, можна це зробити тепер, по телефону, — відказала Ліліан.

— По телефону не вдасться.

— Тоді сьогодні о дванадцятій зустрінемося в холі.

— Тоді буде запізно.

— Не для мене, — відказала Ліліан і поклала слухавку.

Потім глянула на годинник. Доходила десята. Вона спала чотирнадцять годин і надалі почувалася розбитою. Пішла до лазнички і, мабуть, й заснула би у ванні, якби не брутальний стукіт у двері. Ліліан накинула купальний плащ. Перш ніж встигла відчинити двері, до кімнати ввалилася сестра Клерфе. Ліліан не зуміла її стримати.

— То це ви і є міс Дюнкерк? — поцікавилася жінка в попелястому костюмі.

— Можете зі мною розмовляти о дванадцятій в холі, — відбрила Ліліан. — А не тут. Хочете, щоб я викликала дирекцію на допомогу?

— Я не можу чекати до дванадцятої. Мій потяг від'їжджає раніше. Хочете, щоб труп мого брата чекав на розпеченому пероні, аж будете мати час, щоб зі мною поговорити? Я знайшла між паперами мого брата копію документа, оригінал якого, мабуть, зберігається у вас. Маю на увазі будинок на Рив'єрі, який він заповів вам.

Ліліан побачила папір в кістлявих пальцях, на яких виднілися дві обручки. Отже вдова — нічого дивного.

— Прошу показати цей документ, — сказала Ліліан. Сестра завагалася.

— Ви не бачили його? Я хотіла вам повідомити, що родина очевидно не визнає цього заповіту. Ми будемо захищатися.

— Так і зробіть. А тепер прошу мене залишити, я хочу бути сама.

Жінка не зрушила з місця.

— Було б простіше і, мабуть, також тактовніше, якби ви написали заяву, що не визнаєте цього заповіту, який мій брат зробив безсумнівно, піддавшись певному впливу.

Ліліан уважно глянула на неї.

— А ви випадково не склали текст цієї заяви?

— Так я й зробила. Досить лише підписати. Тут! Я тішуся, що ви принаймні щодо цього виявили розуміння.

Ліліан взяла заяву і порвала її, не читаючи.

— А тепер прошу вийти. З мене досить.

Сестра не втратила самовладання. Дивилася на Ліліан проникливо.

— Ви сказали, що нічого вам невідомо про цей заповіт? Отже у вас нема письмового підтвердження?

Ліліан підійшла до дверей і відчинила їх.

— Розслідування цього залишаю вам.

— Я так і зроблю. Право на нашому боці. Врешті є ще різниця між родичами і якоюсь авантюристкою невідомо звідки, яка хоче вимантити спадок.

На столі стояла невеличка ваза з фіалками, які Клерфе приніс два дні тому. Ліліан вхопила її і, не усвідомлюючи того, що робить, вихлюпнула її вміст на кістляве обличчя. Хотіла тільки одного: щоб цей твердий, нестерпний голос замовк. Квіточки вже зів'яли і повисли на волоссі і на плечах сестри Клерфе, мовби вона щойно видерлася з якогось болота.

Жінка витерла воду з очей.

— Ви мені за це заплатите! — прошипіла.

— Я знаю, — відказала Ліліан. — Прошу мені прислати рахунок за перукаря, за сукню, а ще за ваші туфлі, білизну, наступне життя і перелякану кам'яну душу! А тепер нарешті вийдіть!

Сестра Клерфе зникла. Ліліан глянула на вазу, яку тримала далі в руці. Не знала, що здатна до таких актів насильства. "Дякувати Господу,

що я не кинула вазою", — подумала і враз почала сміятися, і не могла спинитися, а потім прийшли сльози, а разом з ними відступило нарешті заціпеніння.

У холі її затримав портьє.

— Прикра справа, мадам. Ви доручили мені, щоб я замовив труну і місце на кладовищі. Сестра пана Клерфе Негайно після приїзду також замовила труну за рахунок автомобільної фірми. Тепер ваша труна зайва.

— Ви не можете її повернути?

— Представник фірми в Ніцці каже, що труна була спецзамовленням. Він може її забрати задля глибокої поваги, але не за цю ціну.

Ліліан поглянула на нього безпорадно. Раптом постала перед очима гротескова картина — вона з порожньою труною повернеться до якогось санаторію в горах, а тим часом сестра Клерфе в другій труні вивезе його порізані рештки і складе в сімейній гробниці.

— Я запропонував цій пані, щоб взяла вашу труну для пана Клерфе, — сказав портьє. — Вона не захотіла. Дуже принципова. Рахунок за готель також сказала виставити автомобільній фірмі. Звичайно, з повним харчуванням, а вчора увечері видудлила пляшку шато Лафіту 1929 року! Найкраще вино, яке ми маємо. Представник похоронної фірми взяв би знову труну запівдарма.

— Добре, — відказала Ліліан. — І прошу підготувати мій рахунок. Увечері я виїжджаю.

— Дуже прошу. Крім того є ще проблема з місцем на кладовищі. Тепер ви його вже не потребуєте, а я заплатив за вас наперед. Сьогодні важко щось поладнати, бо субота. До понеділка не буде в бюро нікого.

— Хіба в суботи і неділі люди тут не помирають?

— Помирають. Тоді купують могили в понеділок.

— Прошу дописати ціну до мого рахунку.

— Хочете залишити собі місце на кладовищі? — поцікавився з недовір'ям портьєр.

— Я не знаю, не хочу вже про це говорити. Допишіть, скільки ви заплатили, усе допишіть. Але я не хочу вже про це чути! Не хочу! Розумієте це?

— Дуже добре, мадам.

Ліліан повернулася до своєї кімнати. Дзвонив телефон. Не підняла слухавки. Спакувала решту речей. У торбі знайшла квиток до Цюріха. Поглянула на дату. Потяг від'їжджав увечері.

Телефон задзеленчав знову. Коли замовк, охопив її панічний страх. Здалося, мовби померло щось більше, ніж Клерфе, мовби померло все, що знала. Боріс також. Хтозна, що з ним сталося. Може, і він давно вже не живе, а ніхто не міг їй цього повідомити, бо не мав її адреси, або просто не хотів.

Ліліан підняла слухавку, але відразу ж опустила руку. Не могла йому зателефонувати. Принаймні не тепер. Не зрозумів би її, думав би, що телефонує йому тільки тому, що Клерфе помер. Він ніколи б їй не повірив, що вона збиралася покинути Клерфе. Ніколи, зрештою, й не мала наміру йому це розповісти.

Ліліан сиділа завмерши, поки сірі сутінки не вповзли до покою. Вікна були відкриті. Шелестіння дерев звучало в її вухах, наче шепіт зловтішних

сусідів. Портьє сказав їй, що сестра Клерфе виїхала опівдні, пора і їй у дорогу.

Вона встала, але завагалася. Не могла піти, не довідавшись, чи Боріс ще живе. Не конче телефонувати йому самому. Могла зателефонувати до пансіонату і попросити його до телефону, подаючи яке-небудь прізвище, якщо підуть його кликати, вона знатиме, що Боріс живий, і встигне відкласти слухавку, перш ніж він сам підійде до апарату.

Замовила розмову. За вікном чула кроки по гравію в саду. Нагадало це їй сад Клерфе. Її залила хвиля розпачливої ніжності. Він записав їй у спадок дім, а вона не знала про це. Але й не хотіла його мати. Він стояв би порожній і повільно занепадав би разом зі своєю ліпниною, якщо б не конфіскувала його сестра Клерфе, озброєна в подвійну моральність однобокої справедливості.

Задзвенів телефон. Жіночий голос повідомив, що Боріса нема. "Від'їхав", — почула Ліліан і отерпла. Від'їхав — вона знала, що це означає у горах. Так казали, коли хтось помер. Це не могло, зрештою, означати нічого іншого — куди б він ще мав виїхати? Навіть його давньої господині вже не було.

Якийсь час сиділа непорушно. Врешті встала і зійшла вниз. Заплатила рахунок і сховала квитанцію в торбу.

22

Ліліан сиділа на лавці перед вокзалом. Загорілися перші ліхтарі, підкреслюючи ще понурішу голизну будівлі. Засмаглі туристи пересувалися галасливо повз неї і сідали до потягу на Марсель. Ліліан сиділа отупіла, без жодної думки в голові, геть виснажена, не знаючи чим це викликано: смутком, порожнечею чи замиренням з долею.

Раптом побачила незнайомого собаку, що огинав дугою площу, обнюхавши кількох жінок, зупинився, а потім кинувся до неї. Майже скинув її з лави, лизав її по руках і пробував лизнути в обличчя, скімлив, скавулів і гавкав так, що враз їх оточив гурт здивованих людей.

— Вольф, — сказала з недовір'ям. — Вольф! Звідки ти тут взявся?

Собака залишив її у спокої і побіг до натовпу, який негайно розступився. Підбіг до чоловіка, який наближався швидким кроком до Ліліан. Вона встала з лавки.

— Боріс!

— Отже ми ще встигли тебе відшукати, — сказав Волков. — Портьє в готелі сказав мені, що ти вже на вокзалі. Я ледве встиг. Хтозна, де б я мусив тебе пізніше шукати.

— Ти живий! — Шепнула Ліліан. — Я телефонувала тобі. Хтось мені сказав, що ти від'їхав. Я думала…

— Я прочитав у газеті, що сталося, тому приїхав. Я не знав, у якому готелі ти мешкаєш, інакше б зателефонував.

— Ти живий, — повторила.

— І ти жива, душко! Все решта не рахується.

Поглянула на нього. Враз зрозуміла, що мав на увазі — що усе решта, уся поранена гордість, уражений егоїзм, були затерті цим одним утішним, останнім фактом, що кохана людина не померла, що ще живе, що є тут і ще дихає, незалежно від того, якими є її почуття або що за цей час відбулося. Боріс не приїхав сповнений слабістю чи співчуттям, він приїхав сповнений цією останньою, вражаючою, як грім, правдою, єдиною, яка йому залишилася, єдиною, яка завжди залишається

насамкінець, яка відміняє все, і яку людина майже завжди усвідомлює надто пізно.

— Так, Борісе, — сказала. — Усе решта не рахується.

Він зиркнув на її багаж.

— Коли від'їжджає твій потяг?

— За годину, їдьмо ним. Я не хочу тут залишатися. А ти мусиш повернутися.

— Я не мушу повертатися, — сказав Волков.

Поглянула на нього.

— Ти вилікувався?

— Ні. Але я не мушу повертатися. Я можу поїхати з тобою, куди захочеш. І на як довго захочеш.

— Але…

— Я розумів тебе тоді, — сказав Волков. — Мій Господи, і то ще як! Я розумів, що ти хочеш виїхати.

— Чому ж ти не виїхав зі мною?

Волков мовчав. Не хотів їй нагадувати, що сказала тоді.

— А ти виїхала б зі мною? — поцікавився врешті.

— Ні, Борісе. То правда. Тоді ні.

— Ти не хотіла брати з собою хворобу. Ти хотіла від неї втекти.

— Я не пам'ятаю вже. Може, так і було. То все було так давно.

— Ти справді хочеш їхати ще сьогодні? Ти виглядаєш на зголоднілу. Ходімо до кав'ярні навпроти. За той час спробую купити квиток.

Вони зайшли до кав'ярні. Боріс замовив їй яйця, шинку і каву.

— Я повернуся на вокзал, — сказав. — Будь тут. Не утікай.

— Я вже не втікаю. Чому кожен так думає?

Боріс усміхнувся.

— Коли так думає, то не найгірше. Це означає, що хоче, аби та друга особа залишилася.

Поглянула на нього. Її губи тремтіли.

— Я не хочу плакати, — сказала.

Він зупинився біля столика.

— Ти тільки виснажена. З'їж щось. Я певний, що то твоя перша їжа сьогодні.

Підняла голову.

— Так погано я виглядаю?

— Ні, душко. А хоч би ти виглядала на втомлену, кілька годин сну дозволить тобі надолужити все. Ти забула про це?

— Так. Я забула стільки речей. Але деяких ні.

Почала їсти, але зупинилась і вийняла люстерко. Придивилася дуже уважно: обличчя, очі, тіні під очима. Що сказав лікар в Ніцці? Перш ніж надійде літо, а може й раніше, якщо й далі вона буде вести таке життя. Літо — тут уже було літо, але в гори воно приходило пізніше. Ще раз придивилася до свого обличчя, відтак вийняла пудреницю і помаду до вуст.

Повернувся Волков.

— Я дістав квиток. У Цюріху обдумаємо, що ти робитимеш потім.

— Я хочу повернутися, — сказала Ліліан.

— Повернутися? Куди? — запитав обережно Волков. Помовчала.

— Я була на шляху до повернення, — сказала нарешті. — Хочеш вір, хочеш ні.

— Чому б я тобі мав не вірити?

— А чому мав би?

— КОЛИСЬ Я зробив те саме, що й ти. Багато років тому. Я також повернувся.

Ліліан розім'яла на тарілці крихту хліба.

— І не вдасться це розтлумачити комусь іншому, правда?

— Ні. Треба до того дійти самому. Інакше людина й далі б вірила, що оминуло її те; найважливіше. Ти знаєш уже, куди вирушиш з Цюріха?

— До якогось санаторію. У "Белла Віста", напевно, мене знову не приймуть.

— Очевидно, що тебе приймуть. Але ти переконана, що хочеш повернутися? Тепер ти виснажена і потребуєш відпочинку. Ти можеш ще змінити намір.

— Я хочу повернутися.

— Через Клерфе?

— Клерфе не має з цим нічого спільного. Я хотіла повернутися й раніше. З багатьох причин. Тепер уже їх не пам'ятаю. Були такі правильні, що я забула.

— Якщо ти хочеш лишитися внизу, то не мусиш бути сама. Я також можу лишитися.

Ліліан похитала головою.

— Ні, Борісе. Досить. Я хочу повернутися. Але може ти хочеш лишитися? Ти так довго не був поза санаторієм.

Волков усміхнувся.

— Мене тут уже нічим не здивуєш.

Вона похитала головою.

— Я чула. Тепер і мене не здивуєш.

У Цюріху Волков зателефонував до санаторію.

— Вона ще живе? — пробурчав Далай-лама. — Ну добре, якщо то від мене залежить, може приїхати.

Ліліан залишалася в Цюріху у готелі "Долдер" ще тиждень. Багато лежала в ліжку. Почувалася вимученою. Щовечір з'являлася висока температура. Волков попросив лікаря, якого найняв для опіки над хворою, поради, що чинити далі.

— Вона віддавна має бути в лікарні, — сказав професор. — Краще залиште її тут.

— Але вона не хоче лишитися. Хоче повернутися наверх.

Лікар знизав плечима.

— Як вважаєте. Але я прошу взяти санітарку.

Волков пообіцяв, але знав, що не візьме її. Він не ставився до життя аж з такою пошаною, щоб не знати, що надмірна дбайливість може вбити хворого так само, як її відсутність. Трактування Ліліан як вмирущої було б гіршим, ніж ризик їхати з нею автом.

Коли повернувся, вона привітала його веселим обличчям. Відколи прояви хвороби загострилися, вона повеселішала, мовби таким чином згладилося відчуття провини з приводу смерті Клерфе. "Біль після втрати когось, — думала вона з легкою іронією, — стає більш стерпним, якщо людина знає, що їй самій лишилося недовго жити". Навіть почуття бунту проти хвороби зникло після смерті Клерфе. Ніхто не міг втекти, як хворий, так і здоровий, що давало парадоксальну рівність шансів.

— Бідний Борісе! — зітхнула. — Що тобі сказав лікар? Що я не витримаю подорожі?

— Щось у цьому сенсі.

— Я усе витримаю. Хоч би наперекір його пророкуванню. І я ще житиму довго.

Волков поглянув на неї розчулено.

— То правда, душко. Я теж це відчуваю.

— Добре. Тоді налий мені горілки. — Вона підсунула йому свою склянку. — Але з нас окозамилювачі, — сказала згодом. — Кожен з нас має свій дрібний фортель! Зрештою, що нам залишається? Якщо вже людина боїться, то може принаймні добути з цього страху якийсь ужиток. Якийсь феєрверк, якийсь блеф або якусь малу премудрість, яка незабаром розтане.

Дуже лагідного, теплого дня вони поїхали в гори. На середині перевалу на самому закруті вони зустріли авто, яке зупинилося, щоб їх пропустити.

— Ґольманн! — вигукнула Ліліан. — То ж Ґольманн!

Чоловік в другому авті підняв очі.

— Ліліан! І Боріс! Я припаркую авто, — гукнув Ґольманн. — Почекайте на мене.

Він від'їхав трохи далі і повернувся пішки.

— Що сталося, Ґольманне? — запитала Ліліан. — Куди то ви їдете?

— Я здоровий. Мені знову запропонували контракт!

— Контракт? Від кого?

— Від нашої старої фірми. Вчора вони зателефонували. Їм бракує гонщика. — Ґольманн помовчав. Потім відгорнув волосся дозаду. — Торріані вже мають, тепер хочуть спробувати, чи і я надався б. Як добре піде, незабаром їздитиму на невеликих перегонах. Потім на більших. Прошу тримати за мене великі пальці. Тішуся, Ліліан, що міг ще з вами поговорити!

Вони побачили його ще раз, піднявшись на вищий закрут, як з'їжджає додолу, наче голуба комаха, щоб зайняти місце Клерфе, так само, як і Клерфе зайняв місце після когось, а хтось інший займе колись місце Ґольманна.

Ліліан померла за шість тижнів одного сонячного дуже світлого полудня, такого тихого, мовби краєвид затамував подих. Померла швидко і несподівано, наодинці. Боріс спустився ненадовго в село. Коли повернувся, застав її мертву на ліжку. Її обличчя було спотворене, вона задихнулася під час кровотечі, руки мала скорчені біля горла. Але трохи згодом її риси розгладилися, і обличчя стало таким прекрасним, яким ніколи його Боріс не бачив. Він був упевнений, що Ліліан була щаслива, якщо людину можна коли-небудь назвати щасливою істотою.